ΣΙΓΜ. ΦΡΟΫΝΤ
(SIGM. FREUD)
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΤΗΣ ΒΙΕΝΝΗΣ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

ΟΜΑΔΙΚΗ ΚΑΙ ΑΤΟΜΙΚΗ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΠΛΗΘΩΝ & ΑΝΑΛΥΣΙΣ ΤΟΥ ΕΓΩ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ
Γ. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ„
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΣΙΓΜ. ΦΡΟΫΝΤ
(SIGM. FREUD)
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΤΗΣ ΒΙΕΝΝΗΣ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ
ΟΜΑΔΙΚΗ ΚΑΙ ΑΤΟΜΙΚΗ

(ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΠΛΗΘΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΙΣ ΤΟΥ ΕΓΩ)

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ
Γ. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ" Α. Ε.
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

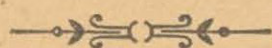
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

ΟΜΑΔΙΚΗ ΚΑΙ ΑΤΟΜΙΚΗ

ΣΙΓΜ. ΦΡΟΫΝΤ
(SIGM. FREUD)
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΤΗΣ ΒΙΕΝΝΗΣ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ
ΟΜΑΔΙΚΗ ΚΑΙ ΑΤΟΜΙΚΗ

(ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΠΛΗΘΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΙΣ ΤΟΥ ΕΓΩ)

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ
Γ. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ,,
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς ψυχολογίας τῶν ὁμάδων καὶ τῆς ψυχολογίας τοῦ ἀτόμου φαίνεται πολὺ βαθεῖα· ἡ ἐκ τοῦ πλησίον ὅμως ἐξέτασις ἐλαττώνει κατὰ πολὺ τὴν ἐντύπωσιν ταύτην. Ἡ ἀτομική, ἀναμφιβόλως, σκοπεῖ κυρίως τὸ ἄτομον καὶ ἐξετάζει τὰ μέσα δι᾿ ὧν τοῦτο ἐπιδιώκει τὴν πλήρωσιν τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ ἀναγκῶν του· εἰς τὴν ἐκζήτησιν ὅμως ταύτην εἶναι ἀδύνατον νὰ παρίδῃ τις τὰς σχέσεις τὰς ὑπαρχούσας μεταξὺ τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν ὁμοίων του. Μὴ λησμονῶμεν ὅτι πανταχοῦ καὶ πάντοτε ὁ «ΑΛΛΟΣ» ἐμφανίζεται εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀτόμου ὥς ὑπόδειγμα, ὥς ἀντικείμενον, ὥς σύμμαχος ἢ ἀντίπαλος· ἡ ἀτομικὴ λοιπὸν ψυχολογία ἐμφανίζεται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὥς οὖσα συγχρόνως, τοὐλάχιστον ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως, καὶ κοινωνικὴ ψυχολογία, ὑπὸ τὴν εὐρεῖαν σημασίαν τῆς λέξεως.

Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ ἀτόμου ἀπέναντι τῶν οἰκείων του, τῶν ἀδελφῶν του, τῆς ἐρωμένης του, τοῦ ἰατροῦ του, ἐν συντομίᾳ πᾶσαι αἱ σχέσεις του, αἵτινες μέχρι τοῦδε ἠρευνήθησαν ψυχοαναλυτικῶς, δύνανται, καὶ δικαίως, νὰ θεωρηθῶσιν ὡς κοινωνικὰ φαινόμενα· τὸ γεγονὸς τοῦτο τὰ φέρει εἰς ἀντίθεσιν πρὸς ὡρισμένας τινὰς διεργασίας, εἰς τὰς ὁποίας ἐδώκαμεν τὴν ἐπωνυμίαν ***ναρκισσικαί***, διότι χαρακτηρίζονται ὑπὸ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἱκανοποίησις τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν ἐπιζητεῖται ὑπὸ τοῦ ἀτόμου καὶ ἐπιτυγχάνεται ἐκτὸς καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς ἐπιρροῆς ἄλλων προσώπων. Οὕτως ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν ψυχικῶν πράξεων καὶ τῶν ναρκισσικῶν (***καλλιτεχνικῶν***, κατὰ τὴν ὀνοματοθεσίαν τοῦ Bleuler) δὲν ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας καὶ δὲν δικαιολογεῖ καθόλου χωρισμόν της ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν ἢ ὁμαδικὴν ψυχολογίαν.

Τὸ ἄτομον, καθ᾽ ὅσον ἀφορᾷ τὴν συμπεριφοράν του πρὸς τοὺς γονεῖς, τοὺς ἀδελφοὺς καὶ ἀδελφάς, τὴν ἐρωμένην, τὸν φίλον, τὸν ἰατρὸν τέλος, ὑφίσταται τὴν ἐπιρροὴν ἑνὸς προσώπου ἢ περιωρισμένου ἀριθμοῦ προσώπων, ὧν ἕκαστον παρουσιάζει, δι᾽ αὐτὸ τοὐλάχιστον, σημασίαν πρωτεύουσαν. Ὅταν ὅμως ὁμιλοῦμεν περὶ ψυχολογίας κοινωνικῆς ἢ ὁμαδικῆς, παραλείπομεν γενικῶς τὰς σχέσεις ταύτας καὶ ἐξετάζομεν μόνον τὴν ταυτόχρονον ἐπιρροὴν ἣν ἐξασκοῦσιν ἐπὶ τοῦ ἀτόμου μέγας ἀριθμὸς προσώπων ὑπὸ πλείστας ἀπόψεις ξένων πρὸς αὐτό, μεθ᾽ ὧν ὅμως τὸ ἄτομον συνδέεται δι᾽ ὡρισμένων δεσμῶν. Οὕτως ἡ ὁμαδικὴ ψυχολογία ἀποβλέπει πρὸς τὸ ἄτομον καθὼς πρὸς μέλος μιᾶς

φυλῆς,λαοῦ, ἀθροίσματος νομάδων, κοινωνικῆς τάξεως,καθιθρύματος ἢ πρὸς στοιχεῖον ἀνθρωπίνου πλήθους, τὸ ὁποῖον εἰς δοθεῖσαν στιγμὴν καὶ ἐπὶ ὡρισμένῳ σκοπῷ ὀργανοῦται εἰς μίαν μᾶζαν, μίαν ὁλότητα. Θραύοντες τοὺς ἐν τοῖς προηγουμένοις ἀναφερθέντας φυσικοὺς δεσμοὺς ἀγόμεθα εἰς τὸ νὰ θεωρήσωμεν τὰ φαινόμενα τὰ παραγόμενα ὑπὸ τοὺς ἰδιαιτέρους αὐτοὺς ὅρους ὡς ἐκδηλώσεις εἰδικῆς τάσεως, ἀκατανικήτου, μὴ ἐμφανιζομένης εἰς ἄλλας καταστάσεις, ὡς ***ἡρωϊκὸν ἔνστικτον*** ἢ ὡς ***ἀθροιστικὸν πνεῦμα***, ὡς λέγουσιν οἱ Ἄγγλοι. Ὀφείλομεν ἐν τούτοις νὰ διακηρύξωμεν ὅτι δὲν ἀποδίδομεν εἰς τὸν ἀριθμητικὸν παράγοντα σημασίαν ἐξ ἴσου ἀξιόλογον οὔτε παραδεχόμεθα ὅτι οὗτος εἶναι ὁ μόνος ἱκανὸς νὰ δώσῃ ἀφορμὴν ὥστε νὰ γεννηθῇ νέον ἔνστικτον εἰς τὸν ψυχικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, ἔνστικτον μὴ ἐκδηλούμενον εἰς ἄλλας περιστάσεις. Παραδεχόμεθα μᾶλλον δύο ἄλλας ἐκδοχάς· ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔνστικτον δὲν εἶναι ἔνστικτον πρωτεῦον καὶ ἀπαραμείωτον· ἀφ' ἑτέρου δ' ὅτι ὑπάρχει ἤδη—ἂν καὶ εἰς κατάστασιν ὑποτυπώδη—ἐντὸς περισσότερον περιωρισμένων ὁρίων, ἐντὸς λ. χ. τῆς οἰκογενείας.

Ἡ ὁμαδικὴ ψυχολογία—ἂν καὶ εἶναι ἀκόμη μόλις εἰς τὰς ἀρχάς της, περιλαμβάνει ἄπειρον ἀριθμὸν προβλημάτων καὶ ἐπιβάλλει εἰς τὸν ἐρευνῶντα προσπαθείας ἀναριθμήτους, ἀκόμη κακῶς ἢ ἀνεπαρκῶς κατευθυνομένας. Μόνον ἡ ταξινόμησις τῶν διαφόρων μορφῶν τῶν συλλογικῶν ὁμάδων καὶ ἡ περιγραφὴ τῶν ψυχικῶν φαινομένων, τὰ ὁποῖα ἐκδηλοῦσιν αὗται, ἀπαιτοῦσιν ἐργασίαν τεραστίαν

παρατηρήσεως καὶ ἐκθέσεως καὶ περιέλαβον μέχρι τοῦδε πλουσιωτάτην φιλολογίαν. Δοθείσης τῆς ἐκτάσεως τοῦ πεδίου τῆς ὁμαδικῆς ψυχολογίας, εἰδοποιῶ τὸν ἀναγνώστην μου ὅτι τὸ μέτριον ἔργον μου ἅπτεται σημείων τινῶν μόνον, λίαν ἄλλως τε ὀλιγαρίθμων, τοῦ εὑρέος τούτου ζητήματος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὰ σημεῖα ταῦτα ἐνδιαφέρουσιν ἰδιαιτέρως τὴν ψυχοανάλυσιν, κατὰ τὴν διείσδυσί ν της εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἡ ὁμαδικὴ ψυχὴ κατὰ τὸν Γουσταῦον Λεμπόν.

Ἀντὶ νὰ ἀρχίσωμεν διὰ τοῦ ὁρισμοῦ τῆς ὁμαδικῆς ψυχῆς, προτιμῶμεν νὰ δώσωμεν εἰς τὸν ἀναγνώστην μίαν γενικὴν ἄποψιν τῶν πρὸς ταύτην συνδεομένων σχετικῶν φαινομένων, θέτοντες πρὸ ὀφθαλμῶν του τινὰς ἐξ αὐτῶν, ἐκλεγείσας μεταξὺ τῶν πλέον ἐκδήλων καὶ τῶν πλέον χαρακτηριστικῶν· ταύτας θὰ λάβωμεν ὡς ἀφετηρίας περαιτέρω ἐρευνῶν μας. Ὁ διπλοῦς οὗτος σκοπὸς πραγματοποιεῖται κάλλιστα, ἂν ἀκολουθήσωμεν τὸ περίφημον βιβλίον τοῦ Γουσταύου Λεμπὸν ***Ψυχολογία τῶν πληθῶν***.

Ἰδοὺ ποία ἀκριβῶς εἶναι ἡ κατάστασις. Μετὰ τὴν ἐξέτασιν καὶ ἀνάλυσιν τῶν προδιαθέσεων, τάσεων, ἐνστίκτων καὶ προθέσεων τοῦ ἀτόμου μέχρι τῶν πράξεών του καὶ σχέσεων μὲ τοὺς ὁμοίους του, ἡ ψυχολογία θὰ ἔβλεπεν ὀρθουμένην νέαν προσπάθειαν πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος. Θὰ ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ παράσχῃ τὴν ἐξήγησιν τοῦ ἐκπληκτι-

κοῦ τούτου γεγονότος ὅτι τὸ ἄτομον τὸ ὁποῖον αὕτη ἐνόμιζεν ὅτι εἶχε καταστήσῃ ἄϋλον, ὅτι τὸ ἄτομον, λέγομεν, τοῦτο εἰς ὡρισμένας περιστάσεις καταντᾷ νὰ αἰσθάνηται, νὰ σκέπτηται καὶ ἐνεργῇ κατὰ τρόπον ὅλως διάφορον ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ θὰ ἐπερίμενέ τις καὶ ὅτι αἱ περιστάσεις αὗται παρέχονται διὰ τῆς ἐνσωματώσεως τοῦ ἀτόμου εἰς ἀνθρώπινον πλῆθος προσλαβόντος οὕτω τοὺς χαρακτῆρας «ψυχολογικοῦ πλήθους». Τί εἶναι λοιπὸν πλῆθος; Πόθεν τῷ προέρχεται ἡ δύναμις ἐξασκήσεως ἐπιρροῆς τόσον σπουδαίας διὰ τὴν ψυχικὴν ζωὴν τοῦ ἀτόμου; Εἰς τί συνίστανται αἱ ψυχικαὶ τροποποιήσεις, ἃς αὕτη ἐπιβάλλει εἰς τὸ ἄτομον;

Ἡ θεωρητικὴ ὁμαδικὴ ψυχολογία προσπαθεῖ νὰ διαφωτίσῃ τὰ τρία ταῦτα ζητήματα. Καὶ διὰ νὰ ἐπιτύχῃ εἰς τὴν προσπάθειάν της ταύτην ὀφείλει νὰ ἀρχίσῃ ἐκ τοῦ τρίτου. Πράγματι ἡ παρατήρησις τῶν τροποποιήσεων τῶν ἐντετυπωμένων εἰς τὰς ἀτομικὰς ἀντιδράσεις ἀποτελεῖ τὴν ὕλην τῆς ὁμαδικῆς ψυχολογίας. Δοιπὸν πᾶσα προσπάθεια ἐξηγήσεως ὀφείλει νὰ προλειαίνηται διὰ τῆς περιγραφῆς ἐκείνου τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ ἐξηγηθῇ.

Ἂς δώσωμεν τὸν λόγον εἰς τὸν κ. Le Bon: «Τὸ πλέον ἔκδηλον γεγονὸς—λέγει—τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ἓν ψυχολογικὸν πλῆθος εἶναι τὸ ἀκόλουθον: Οἱαδήποτε καὶ ἂν ὦσι τὰ συνιστῶντα ἄτομα, ὁσονδήποτε ὅμοιος ἢ ἀνόμοιος καὶ ἂν εἶναι ὁ τρόπος των τοῦ ζῆν, αἱ ἀσχολίαι των, ὁ χαρακτὴρ των ἢ ἡ εὐφυΐα των, τὸ γεγονὸς μόνον ὅτι ἔχουσι μεταβληθῆ εἰς πλῆθος τὰ προικίζει μὲ ἓν εἶδος ὁμαδικῆς

ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ αὕτη τὰ κάμνει νὰ αἰσθάνωνται, νὰ σκέπτωνται καὶ δρῶσι κατὰ τρόπον ἐντελῶς διάφορον ἐκείνου καθ' ὃν θὰ ᾐσθάνετο, θὰ ἐσκέπτετο καὶ θὰ ἔδρα ἕκαστον αὐτῶν κεχωρισμένως. Ὡρισμέναι ἰδέαι, ὡρισμένα αἰσθήματα δὲν ἐνεργοῦσι καὶ δὲν μεταβάλλονται εἰς πράξεις παρὰ μόνον εἰς ἐν πλήθει ἄτομα. Τὸ ψυχολογικὸν πλῆθος εἶναι ὂν προσωρινόν, συντεθειμένον ἐξ ἑτερογενῶν στοιχείων, πρὸς στιγμὴν συνηνωμένων, ἀκριβῶς ὅπως τὰ κύτταρα ἑνὸς ζῶντος σώματος σχηματίζουσι διὰ τῆς ἑνώσεώς των ὂν νέον ἐκδηλοῦν χαρακτῆρας λίαν διαφόρους ἐκείνων τοὺς ὁποίους κατέχει καθ' ἑαυτὸ ἕκαστον τῶν κυττάρων χωριστά».

Λαμβάνομεν τὸ θάρρος νὰ διακόψωμεν τὴν ἔκθεσιν τοῦ κ. Le Bon διὰ τῶν σχολίων μας καὶ ἀρχόμεθα διὰ τῆς ἑξῆς παρατηρήσεως : Ἀφοῦ τὰ ἄτομα τὰ ἀπαρτίζοντα ἓν πλῆθος συγχέονται εἰς ἓν σύνολον, πρέπει βεβαίως νὰ ὑπάρχῃ κάτι τὸ ὁποῖον τὰ ἑνώνει τὰ μὲν πρὸς τὰ δὲ καὶ εἶναι δυνατὸν αὐτὸ τὸ κάτι νὰ εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει τὸ πλῆθος. Χωρὶς νὰ ἀσχολῆται μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο ὁ κ. Le Bon, τυρβάζει περὶ τὰς τροποποιήσεις ἃς τὸ ἄτομον ὑφίσταται ἐν τῷ πλήθει καὶ τὰς περιγράφει μὲ ὅρους οἵτινες συμφωνοῦσι μὲ τὰ βασικὰ ἀξιώματα τῆς ἰδίας μας ψυχολογίας τοῦ ἀσυνειδήτου.

«Παρατηρεῖ τις εὐκόλως πόσον τὸ ἐν πλήθει ἄτομον διαφέρει τοῦ μεμονωμένου τοιούτου· αἱ αἰτίαι ὅμως τῆς διαφορᾶς ταύτης εἶναι δύσκολον ν' ἀποκαλυφθοῦν. Διὰ νὰ δυνηθῇ τις νὰ τὰς διίδῃ, ὀφείλει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψει του τὴν ἀκόλουθον παρατήρησιν τῆς συγχρόνου ψυχολογίας: ὅτι τὰ

ἀσυνείδητα φαινόμενα παίζουσι σπουδαῖον ρόλον ὄχι μόνον εἰς τὴν ὀργανικὴν ζωήν, ἀλλ᾽ ἀκόμη καὶ εἰς τὰς διανοητικὰς λειτουργίας. Ἡ ἐνσυνείδητος πνευματικὴ ζωὴ εἶναι πολὺ μικρὰ σχετικῶς πρὸς τὴν ἀσυνείδητον τοιαύτην. Ὁ πλέον ἐπιδέξιος ἀναλύτης, ὁ πλέον διεισδυτικὸς παρατηρητὴς μόλις κατορθώνει νὰ ἀποκαλύψῃ μικρὸν ἀριθμὸν ἀσυνειδήτων ἐλατηρίων, ἅτινα τὸν ἄγουσι καὶ τὸν φέρουσιν. Αἱ ἐνσυνείδητοι πράξεις μας πηγάζουσιν ἐκ βάσεως ἀσυνειδήτου, ἐσχηματισμένης ἰδίως ἐκ κληρονομικῶν ἐπιρροῶν. Ἡ βάσις αὕτη περικλείει τὰ ἀναρίθμητα ἀρχέγονα ὑπολείμματα, ἅτινα συνιστῶσι τὴν ψυχὴν τῆς φυλῆς. Ὄπισθεν τῶν ὁμολογουμένων αἰτιῶν τῶν πράξεών μας εὑρίσκονται αἰτίαι μυστικαί, ἄγνωστοι ἡμῖν. Τὸ πλεῖστον τῶν καθημερινῶν μας πράξεων εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα κρυπτομένων αἰτίων, ἅτινα μᾶς διαφεύγουσιν».

Εἰς ἓν πλῆθος, σκέπτεται ὁ κ. Le Bon, αἱ ἀτομικαὶ προσκτήσεις ἐξαλείφονται καὶ ἡ ἰδία ἑκάστου προσωπικότης ἐξαφανίζεται. Τὸ ἀσυνείδητον πατρογονικὸν τῆς φυλῆς καταλαμβάνει τὴν πρώτην θέσιν, τὸ ἑτερογενὲς ἀναμιγνύεται μετὰ τοῦ ὁμογενοῦς. Ἡ ψυχικὴ ὑπερυφή, σχηματισθεῖσα κατ᾽ ἀκολουθίαν ποικίλης ἀναπτύξεως ἐκ τοῦ ἑνὸς ἀτόμου εἰς τὸ ἄλλο, καταστρέφεται καὶ ἀποκαλύπτεται ἡ ὁμοιόμορφος ἀσυνείδητος βάσις, κοινὴ εἰς πάντας.

Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον θὰ ἐσχηματίζετο ὁ μέσος χαρακτὴρ τοῦ ἀτόμου ἑνὸς πλήθους. Ἀλλ᾽ ὁ κ. Le Bon εὑρίσκει ὅτι τὸ ἄτομον τὸ συμμετέχον ἑνὸς πλήθους παρουσιάζει ἐξ ἄλλου νέας ἰδιότητας, ἃς δὲν κατεῖχε προηγουμένως,

καὶ ζητεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἐμφάνισιν ταύτην νέων ἰδιοτήτων διὰ τριῶν διαφόρων παραγόντων.

«Διάφοροι αἰτίαι προκαλοῦσι τὴν ἐμφάνισιν εἰς τὰ πλήθη εἰδικῶν χαρακτήρων. Ἐν πρώτοις τὸ ἐν πλήθει ἄτομον ἀποκτᾷ, διὰ μόνου τοῦ ἀριθμοῦ, αἴσθημα ἰσχύος ἀκατανικήτου, ἥτις τῷ ἐπιτρέπει νὰ ἐνδίδῃ εἰς ἔνστικτα, ἅτινα, μεμονωμένον, θὰ ἐχαλιναγώγει. Καὶ θὰ ἐνδώσῃ τοσοῦτο μᾶλλον εὐχαρίστως καθ' ὅσον,τοῦ πλήθους ὄντος ἀνωνύμου καὶ συνεπῶς ἀνευθύνου, τὸ αἴσθημα τῆς εὐθύνης τὸ συνέχον πάντοτε τὰ ἄτομα ἐξαφανίζεται ἐντελῶς».

Ἡ ἄποψίς μας μᾶς ἀπαλλάσσει τοῦ νὰ ἀποδώσωμεν μεγάλην ἀξίαν εἰς τὴν ἐμφάνισιν νέων χαρακτήρων. 'Αρκεῖ νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἐν πλήθει ἄτομον εὑρίσκεται ὑπὸ ὅρους ἐπιτρέποντας χαλάρωσιν τῆς συγκρατήσεως, τῶν ἀσυνειδήτων ροπῶν του. Οἱ κατ' ἐπίφασιν νέοι χαρακτῆρες, οὓς ἐκδηλοῖ τότε, εἶναι ἀκριβῶς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀσυνειδήτου τούτου, ὅπου εἶναι ἐναποθηκευμένα τὰ σπέρματα παντὸς ὅ,τι κακὸν ὑπάρχει εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχήν. Ὅτι ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως σιγᾷ ἢ ὅτι τὸ αἴσθημα τῆς εὐθύνης ἐξαφανίζεται εἰς τὰς περιστάσεις ταύτας, ἰδοὺ γεγονὸς εὐκόλως ἐννοούμενον. Εἴπομεν πρὸ πολλοῦ ἤδη, ὅτι ἡ ***«κοινωνικὴ ἀγωνία»*** σχηματίζει τὸν πυρῆνα τῆς καλουμένης ἠθικῆς συνειδήσεως.

«Δευτέρα αἰτία, ἡ διανοητικὴ ἐπαφὴ ἢ μεταδοτικότης ἐπεμβαίνει ἐπίσης καθορίζουσα εἰς τὰ πλήθη τὴν ἐκδήλωσιν εἰδικῶν χαρακτήρων, καὶ συγχρόνως τὸν προσανατολισμόν των. Ἡ μεταδοτικότης εἶναι φαινόμενον εὐκόλως παρατη-

ρήσιμον, ἀλλὰ τὸ ὁποῖον δὲν ἐξηγήθη εἰσέτι καὶ τὸ ὁποῖον δέον νὰ συνδέσωμεν πρὸς τὰ φαινόμενα τῆς ὑπνωτιστικῆς τάξεως, τὰ ὁποῖα θὰ σπουδάσωμεν εὐθὺς ἀμέσως. Εἰς ἓν πλῆθος, πᾶν αἴσθημα, πᾶσα πρᾶξις εἶναι μεταδοτική, μέχρι σημείου ὥστε τὸ ἄτομον νὰ θυσιάζῃ εὐκολώτατα τὸ προσωπικόν του συμφέρον εἰς τὸ ὁμαδικόν. Ἰδοὺ προσαρμογὴ ἀντίθετος πρὸς τὴν φύσιν του, δι' ἣν προσαρμογὴν ὁ ἄνθρωπος καθίσταται ἱκανὸς μόνον ὅταν ἀποτελῇ μέρος ἑνὸς πλήθους».

«Τρίτη αἰτία, πολὺ σπουδαιοτέρα, προκαλεῖ εἰς τὰ ἐν πλήθει ἄτομα εἰδικοὺς χαρακτῆρας λίαν ἐνίοτε ἀντιθέτους πρὸς τοὺς τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου. Ἐννοῶ τὴν ὑποβλητικότητα, ἧς ἡ μνημονευθεῖσα μεταδοτικότης εἶναι μόνον ἀποτέλεσμα. Πρὸς κατανόησιν τοῦ φαινομένου τούτου πρέπει νὰ ἔχωμεν ἐν νῷ προσφάτους τινὰς ἀνακαλύψεις τῆς Φυσιολογίας. Γνωρίζομεν σήμερον ὅτι ἓν ἄτομον δύναται νὰ ἀχθῇ εἰς κατάστασιν ἀπωλείας τῆς ἐνσυνειδήτου προσωπικότητός του, ὑπακοῦον εἰς ὅλας τὰς ὑποβολὰς τοῦ προκαλοῦντος τὴν ἀπώλειαν ταύτην προσώπου καὶ ἐκτελοῦν οὕτω τὰς πλέον ἀντιθέτους πρὸς τὸν χαρακτῆρά του καὶ τὰς συνηθείας του πράξεις. Λοιπὸν προσεκτικαὶ παρατηρήσεις φαίνονται δεικνύουσαι ὅτι τὸ ἄτομον τὸ βεβυθισμένον εἰς ἀπό τινος χρόνου δρῶν πλῆθος πίπτει μετ' οὐ πολύ, ἕνεκεν ἐπιρροῶν ἐξ αὐτοῦ προερχομένων, εἴτε δι' ἄλλην αἰτίαν ἄγνωστον ἔτι, εἰς ἰδιαιτέραν κατάστασιν, πλησιάζουσαν πολὺ πρὸς τὴν κατάστασιν τῆς δεσμεύσεως τοῦ ὑπνωτιζομένου μεταξὺ τῶν χειρῶν τοῦ ὑπνωτιστοῦ του. Τῆς ἐγ-

κεφαλικῆς ζωῆς παραλυθείσης παρὰ τῷ ὑπνωτισμένῳ ἀτόμῳ, καθίσταται τοῦτο δέσμιον πασῶν τῶν ἀσυνειδήτων ἐνεργειῶν, ἃς ὁ ὑπνωτιστὴς διευθύνει κατὰ τὸ δοκοῦν. Ἡ ἐνσυνείδητος προσωπικότης ὠχριᾷ, ἡ θέλησις καὶ ἡ διάκρισις καταργοῦνται. Αἰσθήματα καὶ σκέψεις προσανατολίζονται τότε πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ ὑπνωτιστοῦ ὁριζομένην κατεύθυνσιν.

Τοιαύτη περίπου ἡ κατάστασις τοῦ ἀτόμου τοῦ ἀνήκοντος εἰς πλῆθος. Δὲν ἔχει πλέον συνείδησιν τῶν πράξεών του. Παρ᾿ αὐτῷ ὅπως καὶ παρὰ τῷ ὑπνωτισθέντι, ἐνῷ δυνάμεις τινὲς καταστρέφονται, ἄλλαι δύνανται νὰ ἀχθῶσιν εἰς βαθμὸν ἐξυψώσεως ἔξοχον. Ἡ ἐπιρροὴ ὑποβολῆς τὸ ὠθεῖ μὲ ἀνίκητον ὁρμὴν πρὸς διάπραξιν ὡρισμένων πράξεων. Ὁρμὴ ἀκόμη περισσότερον ἀνίκητος εἰς τὰ πλήθη παρὰ εἰς τὸ ὑπνωτισμένον ἄτομον· διότι, τῆς ὑποβολῆς οὔσης τῆς αὐτῆς δι᾿ ὅλα τὰ ἄτομα, ἡ ὁρμὴ μεγαλειοῦται καθισταμένη ἀμοιβαία».

«. . . . . Λοιπὸν οἱ κυριώτεροι χαρακτῆρες τοῦ ἐν πλήθει ἀτόμου εἶναι ἐξαφάνισις τῆς ἐνσυνειδήτου προσωπικότητος, προσανατολισμὸς πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν διὰ τῆς ὑποβολῆς καὶ τῆς μεταδοτικότητος τῶν αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν, τάσις ἀμέσου πραγματοποιήσεως τῶν ὑποβαλλομένων ἰδεῶν. Τὸ ἐν πλήθει ἄτομον δὲν εἶναι πλέον αὐτὸ τοῦτο, ἀλλ᾿ αὐτόματον, τὸ ὁποῖον ἡ θέλησις ἀδυνατεῖ νὰ ὁδηγήσῃ».

Ἀνεφέρομεν ὁλόκληρον τὴν περικοπὴν ταύτην, ἵνα καταδείξωμεν ὅτι ὁ κ. Le Bon δὲν παραβάλλει μόνον τὴν κατάστασιν τοῦ ἐν πλήθει ἀτόμου πρὸς τὴν ὑπνωτιστικήν, ἀλλ᾿ ἀποκαθιστᾷ ἀληθῆ ταυτότητα μεταξὺ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἄλ-

λου. Οὐδόλως προτιθέμεθα νὰ δημιουργήσωμεν ἐνταῦθα ζήτημα, ἀλλὰ ὑποστηρίζομεν ὅτι αἱ δύο τελευταῖαι αἰτίαι τῆς μεταβολῆς τοῦ ἐν πλήθει ἀτόμου, ἡ μεταδοτικότης δηλ. καὶ ἡ μείζων ὑποβλητικότης, δὲν πρέπει βεβαίως νὰ τίθενται ἐν ἴσῃ μοίρᾳ, διότι ἡ μεταδοτικότης εἶναι ἐκδήλωσις τῆς ὑποβλητικότητος. Νομίζομεν ὅτι ὁ κ. Le Bon δὲν ἀποκαθιστᾷ μίαν διάκρισιν καθαρὰν καὶ σαφῆ μεταξὺ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν παραγομένων ὑπὸ τῶν δύο τούτων αἰτιῶν. Ἴσως ἀποδώσωμεν καλλίτερον τὴν σκέψιν του λέγοντες ὅτι ἡ μεταδοτικότης προκύπτει ἐκ τῆς ἀμοιβαίας ἐνεργείας ἣν τὰ μέλη τοῦ πλήθους (δηλ. τὰ ἄτομα) ἐξασκοῦσι τὰ μὲν ἐπὶ τῶν δέ· ἐνῷ τὰ φαινόμενα ὑποβολῆς, ἅτινα ὁ κ. Le Bon ταυτίζει μὲ τὴν ὑπνωτιστικὴν ἐπιρροήν, προέρχονται ἐξ ἄλλης πηγῆς. Ἐκ τίνος ὅμως ; Ὑπάρχει ἓν αἰσθητὸν κενόν, τὸ ἑξῆς: Εἷς τῶν κυρίων ὅρων τῆς ταυτότητος ταύτης, ἤτοι τὸ πρόσωπον ὅπερ, ἐν τῷ πλήθει, ἀντικαθιστᾷ τὸν ὑπνωτιστήν, οὐδόλως ἀναφέρεται εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ κ. Le Bon. Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ ζήτημα, διακρίνει οὗτος τὴν μεταδοτικὴν ἐπίδρασιν ἣν τὰ ἄτομα ἐξασκοῦσιν ἐπ' ἀλλήλων, ἐπίδρασιν ἐνισχύουσαν τὴν ἀρχικὴν ὑποβολήν, ἀπὸ τῆς ἰσχυρᾶς ταύτης ἐπιρροῆς, ἣν καταλείπει εἰς τὴν σκιάν.

Ἰδοὺ ἕτερος σπουδαῖος χαρακτὴρ τοῦ ἐν πλήθει ἀτόμου: «Ἐκ τοῦ ὅτι ἀποτελεῖ μέρος τοῦ πλήθους, ὁ ἄνθρωπος ὑποβιβάζεται κατὰ πολὺ εἰς τὴν κλίμακα τοῦ πολιτισμοῦ. Μεμονωμένος εἶναι ἴσως ἄτομον πεπαιδευμένον· ἐν πλήθει ὑπάγεται εἰς τὸ ἔνστικτον, ἑπομένως εἶναι βάρβαρος. Ἔχει τὸ αὐθόρμητον, τὸ βίαιον, τὴν σκληρότητα, ἀκριβῶς ὅπως

καὶ τοὺς ἐνθουσιασμοὺς καὶ τοὺς ἡρωϊσμοὺς τῶν ἀρχεγόνων ὄντων». Ὁ συγγραφεὺς ἐπιμένει κατόπιν ὅλως ἰδιαιτέρως ἐπὶ τῆς ἐλαττώσεως τῆς διανοητικῆς δραστηριότητος τοῦ ἀτόμου ἣν ἀπεργάζεται ἡ ἐν τῷ πλήθει ἀπορρόφησις τοῦ τελευταίου τούτου.

Ἀφήσωμεν νῦν τὸ ἄτομον καὶ ἂς θεωρήσωμεν τὴν ὁμαδικὴν ψυχήν, τοιαύτην οἷα διαγράφεται ὑπὸ τοῦ κ. Le Bon. Εἰς τὴν περιγραφὴν ταύτην δὲν ὑπάρχει σημεῖον οὗτινος ὁ ψυχοαναλύτης νὰ μὴ δύναται νὰ ἐνδείξῃ τὴν προέλευσιν καὶ νὰ μὴ δύναται νὰ τὸ ταξιθετήσῃ. Ὁ κ. Le Bon μᾶς δεικνύει ἐξ ἄλλου τὴν καλὴν ὁδόν, ἀποκαλύπτων τὰς ὁμοιότητας τὰς ὑπαρχούσας μεταξὺ τῆς ψυχῆς τοῦ πλήθους καὶ τῆς ψυχικῆς ζωῆς τῶν ἀρχεγόνων ὄντων καὶ τῶν παιδίων.

Τὸ πλῆθος εἶναι ἐπιδεκτικὸν ὠθήσεων καὶ διεγέρσεων, εὐσταθὲς καὶ εὐέξαπτον. Ἀφήνει νὰ ἄγηται ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὸ ἀσυνείδητον. Αἱ ὠθήσεις, εἰς ἃς τὸ πλῆθος ὑπακούει, δύνανται, κατὰ τὰς περιστάσεις, νὰ εἶναι εὐγενεῖς ἢ σκληραί, ἡρωϊκαὶ ἢ δειλαί, ἀλλ᾽ εἶναι πάντοτε τόσον ἐπιτακτικαὶ ὥστε νὰ ἐξαφανίζηται ἐνώπιόν των καὶ αὐτὸ τὸ συμφέρον τῆς διατηρήσεως. Τίποτε παρ᾽ αὐτῷ δὲν γίνεται ἐκ προμελέτης. Ἐπιθυμεῖ τι σφοδρῶς, πλὴν ἐπὶ βραχὺ χρονικὸν διάστημα· εἶναι ἀνίκανον ἐπιμόνου θελήσεως. Δὲν δέχεται ἀναβολὴν μεταξὺ ἐπιθυμίας καὶ πραγματοποιήσεως. Δοκιμάζει τὸ αἴσθημα τῆς παντοδυναμίας· διὰ τὸ ἄτομον τὸ ἀνῆκον εἰς πλῆθος ἡ ἄποψις τοῦ ἀδυνάτου δὲν ὑπάρχει.

Τὸ πλῆθος εἶναι ἐξόχως ἐπιδεκτικὸν ἐπιρροῶν καὶ εὐ-

πιστον, στερεῖται κρίσεως, δὲν παραδέχεται τὸ ἀπίθανον. Ὀνειρεύεται, σκέπτεται δι' εἰκόνων αἵτινες ἐπισωρεύονται εἰς τὴν φαντασίαν του δι' ἀθροίσεως (ἀλληλουχίας), ὅπως εἰς τὰς καταστάσεις καθ' ἃς τὸ ἄτομον καταλείπει ἐλευθέραν τὴν φαντασίαν του, χωρὶς νὰ παρεμβῇ βασική τις διαμαρτυρία ὅπως κριθῇ ὁ βαθμὸς τῆς συμφωνίας των πρὸς τὴν πραγματικότητα. Τὰ αἰσθήματα τοῦ πλήθους εἶναι πάντοτε ἁπλούστατα καὶ λίαν παράφορα. Οὕτω τὸ πλῆθος δὲν γνωρίζει οὔτε ἀμφιβολίαν οὔτε ἀβεβαιότητα.

«Τὰ πλήθη βαίνουσιν εὐθέως εἰς τὰ ἄκρα. Ἡ ῥιφθεῖσα ὑπόνοια μετατρέπεται ἀμέσως παρ' αὐτῶν εἰς ἀδιαφιλονίκητον πραγματικότητα. Μία ἁπλῆ ἀντιπάθεια... μεταπηδᾷ ἀμέσως εἰς ἄγριον μῖσος».

Τὸ πλῆθος φερόμενον πρὸς τὰ ἄκρα δὲν ἐπηρεάζεται παρὰ μόνον ἀπὸ ὑπερβολικοὺς ἐρεθισμούς. Ὁ θέλων νὰ ἐπιδράσῃ ἐπ' αὐτοῦ δὲν ἔχει ἀνάγκην λογικῶν ἐπιχειρημάτων: Ὀφείλει μόνον νὰ παρουσιάσῃ εἰκόνας καὶ μεταφορὰς μὲ τὰ πλέον κτυπητὰ χρώματα, νὰ ὑπερβάλλῃ, νὰ ἐπαναλαμβάνῃ διαρκῶς τὸ αὐτὸ πρᾶγμα.

«Μὴ ἀμφιβάλλον ποσῶς ἐπὶ τῆς ὑποτιθεμένης ἀληθείας ἢ πλάνης καὶ ἔχον ἐπίγνωσιν τῆς ἰσχύος του, τὸ πλῆθος εἶναι δεσποτικὸν καὶ ἀνυπόφορον...Τὰ πλήθη σέβονται τὴν ἰσχὺν καὶ ἐπηρεάζονται μετρίως ἀπὸ τὴν καλωσύνην, ἐκλαμβανομένην ὡς μορφὴν ἀδυναμίας. Τὸ πλῆθος ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοὺς ἥρωάς του δύναμιν, βιαιότητα μάλιστα. Θέλει νὰ δεσπόζηται καὶ νὰ ὑποκύπτῃ εἰς ζυγὸν καὶ νὰ φοβῆται τὸν αὐθέντην του.... Πράγματι τὰ πλήθη ἔχουσιν

ἔνστικτα συντηρητικὰ ἀπαραμείωτα καί, ὅπως ὅλα τὰ ἀρχέγονα, φετιχικὸν σεβασμὸν τῶν παραδόσεων, ἀπέχθειαν ἀσυνείδητον πρὸς τοὺς νεωτερισμοὺς τοὺς τείνοντας νὰ τροποποιήσωσι τὰς συνθήκας ὑπάρξεώς του».

Ἂν θέλῃ τις νὰ σχηματίσῃ ἀκριβῆ ἰδέαν τῆς ἠθικῆς τοῦ πλήθους, ὀφείλει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψει του ὅτι εἰς τὰ ἄτομα τὰ συνηνωμένα εἰς πλῆθος ὅλαι αἱ ἀτομικαὶ δυνάμεις ἐξαφανίζονται, τὰ δὲ ἄγρια, κτηνώδη, καταστρεπτικὰ ἔνστικτα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀναβιώσεις ἀρχεγόνων ἐποχῶν καὶ καθεύδουσιν εἰς τὸ βάθος ἑκάστου, ἀφυπνίζονται καὶ ζητοῦσι νὰ ἱκανοποιηθῶσιν. Ἐξ ἄλλου ὅμως τὰ πλήθη, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὑποβολῆς εἶναι ἱκανὰ ἀπαρνήσεως, ἀνιδιοτελείας, ἀφοσιώσεως εἰς ἰδεῶδες. Ἐνῷ παρὰ τῷ μεμονωμένῳ ἀτόμῳ τὸ προσωπικὸν συμφέρον ἀποτελεῖ τὸ μόνον ἐλατήριον δράσεως, σπανίως τοῦτο ἐλαύνει τὰ πλήθη. Δύναται μάλιστα καὶ νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἠθικοποιήσεως τοῦ ἀτόμου διὰ τοῦ πλήθους. Ἂν καὶ τὸ διανοητικὸν ἐπίπεδον τοῦ πλήθους εἶναι πάντοτε κατώτερον τοῦ τοῦ ἀτόμου, τὸ ἠθικόν του μέρος δύναται νὰ ὑπερβῇ αἰσθητῶς τὸ ἠθικὸν ἐπίπεδον τοῦ ἀτόμου· δύναται ὅμως καὶ νὰ ὑπολειφθῇ τούτου.

Σημεῖά τινα τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ πλήθους, ὡς ταῦτα ὑποδεικνύει ὁ κ. Le Bon, δεικνύουσι μέχρι ποίου σημείου δικαιολογεῖται ἡ ταυτοποίησις τῆς ψυχῆς τοῦ πλήθους πρὸς τὴν ψυχὴν τῶν ἀρχεγόνων. Εἰς τὰ πλήθη αἱ πλέον ἀντίθετοι ἰδέαι δύνανται νὰ συνυπάρχωσι, χωρὶς νὰ παραβλάπτωνται ἀμοιβαίως, χωρὶς νὰ προέρχηται σύγκρουσις ἐκ τῆς λογικῆς ἀσυνεπείας των. Λοιπὸν ἡ ψυχοανάλυσις ἔδειξεν ὅτι τοι-

αύτη είναι επίσης ἡ περίπτωσις παρὰ τῷ παιδίῳ καὶ τῷ νευρωτικῷ ἀτόμῳ.

Ἐπὶ πλέον τὸ πλῆθος εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐπιδεκτικὸν τῆς ἀληθῶς μαγικῆς δυνάμεως τῶν λέξεων, ἱκανῶν ἄλλοτε μὲν νὰ προκαλῶσιν εἰς τὴν ὁμαδικὴν ψυχὴν τὰς σφοδροτέρας θυέλλας, ἄλλοτε δὲ νὰ τὴν ἡσυχάζωσι καὶ εἰρηνοποιῶσιν. «Ἡ λογικὴ καὶ τὰ ἐπιχειρήματα δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ἀντεπεξέλθωσι κατὰ λέξεών τινων καὶ ὡρισμένων τύπων. Τὰς προφέρουσι μετὰ περισκέψεως ἐνώπιον τῶν πληθῶν· καί, εὐθὺς ἀμέσως, τὰ πρόσωπα ἐκδηλοῦσι σέβας καὶ τὰ μέτωπα κλίνουσι. Πολλοὶ τὰ θεωροῦσιν ὡς δυνάμεις τῆς φύσεως, δυνάμεις ὑπερφυσικάς». Ἀρκεῖ νὰ σκεφθῇ τις ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ τὸ *ταμποῦ* τῶν ὀνομάτων παρὰ τοῖς πρωτογόνοις, ἤτοι τὰς μαγικὰς δυνάμεις αἵτινες, εἰς τὸ πνεῦμά των, συνδέονται ἀρρήκτως πρὸς τὰ ὀνόματα καὶ τὰς λέξεις.

Καὶ τέλος τὰ πλήθη δὲν ἐγνώρισαν ποτὲ τὴν δίψαν τῆς ἀληθείας. Ζητοῦσι χιμαιρικὰς σκέψεις, τὰς ὁποίας δὲν δύνανται ν' ἀποφύγωσι. Προτιμῶσι τὸ μὴ πραγματικὸν τοῦ πραγματικοῦ. Τὸ μὴ πραγματικὸν ἐνεργεῖ ἐπ' αὐτῶν ἰσοδυνάμως πρὸς τὸ πραγματικόν. Ἔχουσι καταφανῆ τάσιν νὰ μὴ διακρίνωσι μεταξὺ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἄλλου.

Εἴδομεν τὸν ρόλον ὃν ἡ ἐπικράτησις αὕτη τῆς φανταστικῆς ζωῆς καὶ τῶν χιμαιρῶν τῶν συντηρουμένων ὑπὸ τῶν ἀνικανοποιήτων ἐπιθυμιῶν παίζει εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν νευρώσεων. Εὕρομεν ὅτι διὰ τὸν νευρωτικὸν ἡ μόνη ἰσχύουσα πραγματικότης εἶναι ἡ ψυχικὴ πραγματικότης, καὶ οὐχὶ ἡ ἀντικειμενικὴ τοιαύτη, ἡ πραγματικότης δηλ. ὅλου

τοῦ κόσμου. Σύμπτωμα ὑστερικὸν θεμελιοῦται ἐπὶ φανταστικοῦ στοιχείου, ἀντὶ νὰ παραγάγῃ πραγματικὸν γεγονός, αἴσθημα ἐνοχῆς ἐπίμονον στηρίζεται ἐπὶ σχεδίου κακοποιοῦ, οὗτινος ἡ ἐκτέλεσις δὲν ἤρχισεν ἔτι. Ὅπως εἰς τὸ ὄνειρον καὶ τὴν ὕπνωσιν, ἡ διὰ τῆς πραγματικότητος ἀπόδειξις δὲν ἀντέχει, κατὰ τὴν ψυχικὴν δρᾶσιν τῶν πληθῶν, εἰς τὴν δύναμιν τῶν ἐπιθυμιῶν, καταφόρτων ἀφοσιώσεως.

Ὅ,τι ὁ κ. Le Bon λέγει διὰ τοὺς δημαγωγοὺς εἶναι ὀλιγώτερον ἱκανοποιητικὸν καὶ ἐπιτρέπει πολὺ ὀλιγώτερον νὰ διίδῃ τις τοὺς νόμους τοὺς διέποντας τὸ φαινόμενον τοῦτο. Πάντοτε, λέγει, ὅπου ζῶντα ὄντα, πλέον ἢ ἔλασσον πολυάριθμα, εὑρίσκονται συνηνωμένα, εἴτε πρόκειται περὶ ἀγέλης κτηνῶν εἴτε περὶ ἀνθρωπίνου πλήθους—πάντοτε τὰ ὄντα ζητοῦσιν ἐνστίκτως νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς ἀρχηγόν. Τὸ πλῆθος εἶναι ἀγέλη εὐπειθὴς ἀνίκανος νὰ ζήσῃ ἄνευ κυρίου. Διψᾷ ὑπακοὴν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε, ὡς ἐξ ἐνστίκτου, τάσσεται ὑπ᾽ ἐκεῖνον ὅστις ἀνυψοῦται εἰς ἀρχηγόν του.

᾽Αλλ᾽ ἐὰν τὸ πλῆθος ἔχῃ ἀνάγκην ἀρχηγοῦ, καὶ οὗτος ὅμως δέον νὰ ἔχῃ προσωπικάς τινας ἰδιότητας. ᾽Οφείλει καὶ οὗτος νὰ θέλγηται ὑπὸ βαθείας πίστεως πρός τινα ἰδέαν καὶ νὰ δεσμεύηται ὑπὸ ταύτης, ἵνα κατορθώσῃ νὰ γεννηθῇ καὶ εἰς τὸ πλῆθος ἡ πίστις. ᾽Οφείλει νὰ εἶναι θελήσεως ἰσχυρᾶς, ἐπιβλητικῆς, ἱκανῆς νὰ ἐμψυχώσῃ τὸ πλῆθος, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐστερημένον θελήσεως. Ὁ κ. Le Bon ὁμιλεῖ ἀκολούθως διὰ τὰς διαφόρους κατηγορίας τῶν δημαγωγῶν καὶ περὶ τῶν μέσων δι᾽ ὧν οὗτοι ἐνεργοῦσιν ἐπὶ τοῦ πλήθους. ᾽Εν τελευταίᾳ ἀναλύσει, ἀποδίδει τὴν αἰτίαν

τῆς ἐπιρροῆς τῶν δημαγωγῶν εἰς τὰς ἰδέας παρ' ὧν εἶναι δεσμευμένοι καὶ ἄγονται αὐτοὶ οὗτοι.

Εἰς τὰς ἰδέας ταύτας, καθὼς καὶ εἰς τοὺς δημαγωγούς, ἀποδίδει ἐξ ἄλλου ἰσχὺν μυστηριώδη καὶ ἀκατανίκητον, ἣν ἀποκαλεῖ «σατανικότητα». Ἡ σατανικότης εἶναι.... εἶδος γοητείας ἣν ἀσκεῖ ἐπὶ τοῦ πνεύματός μας ἄτομον, ἔργον ἢ μία θεωρία. Ἡ γοητεία αὕτη παραλύει ὅλας τὰς κριτικὰς δυνάμεις μας καὶ πληροῖ τὴν ψυχήν μας ἐκπλήξεως καὶ σεβασμοῦ. Τὰ αἰσθήματα ἅτινα τότε προκαλοῦνται εἶναι ἀνεξήγητα, ὅπως ὅλα τὰ αἰσθήματα, ἀλλὰ πιθανῶς τῆς αὐτῆς τάξεως εἰς ἣν ὑπάγεται καὶ ἡ ὑποβολὴ τὴν ὁποίαν ὑφίσταται ὑποκείμενον μαγνητισμένον.

Διακρίνει σατανικότητα ἐπίκτητον ἢ τεχνητὴν καὶ σατανικότητα προσωπικήν. Ἡ πρώτη παρέχεται εἰς τὰ πρόσωπα μὲν διὰ τοῦ ὀνόματός των, τοῦ πλούτου των, τῆς ἐκτιμήσεως, εἰς δὲ τὰς θεωρίας καὶ τὰ καλλιτεχνήματα διὰ τῆς παραδόσεως. Ἐπειδὴ δὲ ἔχει πάντοτε τὴν πηγήν της εἰς τὸ παρελθόν, δὲν μᾶς βοηθεῖ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς φύσεως τῆς μυστηριώδους της ἐπιρροῆς. Ἡ προσωπικὴ σατανικότης εἶναι ἴδιον πολὺ ὀλίγων προσώπων, ἅτινα, ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου, ἐπιβάλλονται ὡς ἀρχηγοὶ καὶ ἐπιβάλλουσιν ὑπακοὴν ὡς διὰ μαγείας. Ἀλλ' οἱαδήποτε καὶ ἂν ᾖ ἡ σατανικότης, ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐπιτυχίας καὶ ἐξαφανίζεται κατ' ἀκολουθίαν ἐπανειλημμένων ἀποτυχιῶν.

Δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποφύγωμεν τοῦ νὰ εἴπωμεν ὅτι ὅ,τι ὁ κ. Le Bon λέγει διὰ τὸν ρόλον τῶν δημαγωγῶν καὶ τὴν φύσιν τῆς σατανικότητος δὲν συμφωνεῖ ἐντελῶς πρὸς τὴν τόσον λαμπρὰν ἀπεικόνισιν, ἣν μᾶς ἔδωκε, τῆς ὁμαδικῆς ψυχῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Ἄλλαι ἰδέαι περὶ τῆς ὁμαδικῆς ψυχῆς.

Μετεχειρίσθημεν, ἀντὶ εἰσαγωγῆς, τὴν ἔκθεσιν τοῦ κ. Le Bon, διότι διὰ τοῦ τόνου ὃν δίδει εἰς τὸν ἀσυνείδητον ρόλον τῆς ψυχικῆς ζωῆς ἡ ψυχολογία τοῦ συγγραφέως τούτου πλησιάζει ἀξιοσημειώτως τὴν ἡμετέραν. Ὀφείλομεν ἐν τούτοις νὰ προσθέσωμεν ὅτι αἱ διαβεβαιώσεις αὗται δὲν μᾶς προσθέτουσι τίποτε τὸ νέον. Ἡ περιφρόνησις μεθ᾽ ἧς ἐκφράζεται οὗτος προκειμένου περὶ τῶν ἐκδηλώσεων τῆς ψυχῆς τῶν πληθῶν διετυπώθησαν ἤδη πρὸ αὐτοῦ, μὲ τόσην δύναμιν ὅσην καὶ ἐχθρότητα καὶ σχεδὸν διὰ τῶν αὐτῶν ὅρων, ὑπὸ σκεπτικιστῶν τινων, Κρατικῶν λειτουργῶν καὶ ποιητῶν ὅλων τῶν ἐποχῶν καὶ ὅλων τῶν Χωρῶν. Αἱ δύο προτάσεις αἱ περιέχουσαι τὰς πλέον σπουδαίας ἐκδοχὰς τοῦ κ. Le Bon, ἤτοι τὰς σχετικὰς πρὸς τὴν ὁμαδικὴν ἐξασθένισιν τῆς διανοητικῆς λειτουργίας καὶ τὰς ἀφορώσας τὴν ὑπερβολὴν τῆς ἀφοσιωτικῆς ἰδιοτητος τῶν πληθῶν, διετυπώθη-

σαν ὀλίγον χρόνον πρὸ αὐτοῦ ἀπὸ τὸν Sighele. Τὸ ἰδιάζον τὸ ἐναπομένον τοῦ κ. Le Bon εἶναι ἡ ἐκδοχή του περὶ τοῦ ἀσυνειδήτου καὶ ἡ σύγκρισις πρὸς τὴν ψυχικὴν ζωὴν τῶν ἀρχεγόνων, ἂν καὶ ἐπὶ τῶν σημείων τούτων ἔτι ὑπῆρξαν ἐπίσης πρόδρομοί τινες.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλο τι: ἡ περιγραφὴ καὶ ἡ ἐκτίμησις τῆς ὁμαδικῆς ψυχῆς, οἵας τὰς εὑρίσκομεν παρὰ τῷ κ. Le Bon καὶ ἄλλοις, δὲν ἔμειναν ἄνευ ἀντιρρήσεων. Ἀναμφιβόλως πάντα τὰ περιγραφέντα φαινόμενα τῆς ὁμαδικῆς ψυχῆς παρετηρήθησαν ἀκριβῶς, ἀλλὰ δύναταί τις νὰ ἀντιτάξῃ εἰς αὐτὰ ἄλλας ἐκδηλώσεις ὁμαδικῶν σχηματισμῶν, ἐπιδεκτικῶν ὑποβολῆς εὐνοϊκωτέρας κρίσεως ἐπὶ τῆς ψυχῆς τῶν πληθῶν.

Αὐτὸς οὗτος ὁ κ. Le Bon ἦτο ἐξ ὁλοκλήρου διατεθειμένος νὰ συμφωνήσῃ ὅτι, εἰς ὡρισμένας περιστάσεις, ἡ ἠθικὴ τῶν πληθῶν δύναται νὰ ᾖ ἀνωτέρα τῆς τῶν ἀποτελούντων ἀτόμων καὶ ὅτι μόναι αἱ ὁμάδες εἶναι ἱκαναὶ νὰ ἐπιδείξωσι μεγάλην ἀνιδιοτέλειαν καὶ μέγα πνεῦμα θυσίας. «Ἐνῷ τὸ προσωπικὸν συμφέρον ἀποτελεῖ παρὰ τῷ ἀτόμῳ τὸ μόνον σχεδὸν ἐλατήριον δράσεως, σπανίως παίζει πρωτεύοντα ρόλον εἰς τὰ πλήθη».

Ἄλλοι ἐκτιμῶσι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Κοινωνία ἐπιβάλλει τοὺς νόμους τῆς ἠθικῆς εἰς τὸ ἄτομον, τὸ ὁποῖον, ἀφηνόμενον εἰς ἑαυτό, θὰ ἦτο ἀνίκανον ν' ἀνυψωθῇ μέχρις αὐτῶν· διαβεβαιοῦσιν ὅτι, εἰς ὡρισμένας ἐξαιρετικὰς περιστάσεις, βλέπουσι παραγομένην εἰς ὁμάδα ἔκρηξιν ἐνθουσιασμοῦ καθιστῶντος τὰς μάζας ἱκανὰς διὰ τὰς πλέον εὐγενεῖς καὶ γενναιοδώρους πράξεις.

Καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν διανοητικὴν παραγωγήν, συμφωνεῖται ὅτι τὰ μεγάλα δημιουργήματα τῆς σκέψεως, αἱ πρωτεύουσαι ἀνακαλύψεις καὶ αἱ ὁριστικαὶ λύσεις τῶν σοβαρῶν προβλημάτων δὲν δύνανται νὰ προέλθωσιν εἰμὴ μόνον ἐκ τῆς ἀτομικῆς ἐργασίας, τῆς ἐκτελεσθείσης ἐν τῇ μονώσει καὶ τῷ στοχασμῷ. Ἐν τούτοις ἡ ὁμαδικὴ ψυχὴ εἶναι ἐπίσης ἱκανὴ πνευματικῆς δημιουργίας, ὡς μᾶς ἀποδεικνύουσι τοῦτο ἡ γλῶσσα, τὰ λαϊκὰ ᾄσματα, αἱ παραδόσεις τῶν λαῶν κλπ. Μένει νὰ ἴδωμεν ἐξ ἄλλου, ἂν καὶ ἐν ποίῳ μέτρῳ ὁ σκεπτόμενος ἢ ὁ ποιητὴς ἐργάζονται ἀληθῶς ἐν μονώσει, ἂν ἀληθῶς δὲν ὀφείλουσι τίποτε εἰς τὴν μᾶζαν, ἂν δὲν δανείζονται παρ' αὐτῆς τὰ ὑλικὰ τῶν δημιουργιῶν των, διὰ νὰ τοῖς δώσωσιν ἔκφρασιν συνειδητὴν καὶ μορφὴν τετελειωμένην.

Ἐνώπιον τῶν ἀσυνεπειῶν τούτων, κατ' ἐπίφασιν ἀπαραμειώτων, φαίνεται ὅτι τὸ ἔργον τῆς ὁμαδικῆς ψυχολογίας ὀφείλει νὰ μείνῃ παίγνιον στεῖρον. Εἶναι ἐν τούτοις εὔκολον νὰ εὕρῃ τις ἔξοδον πρὸς ἱκανοποιητικὴν λύσιν. Συνέχυσαν πιθανῶς ὑπὸ τὴν γενικὴν ὀνομασίαν τῶν «πληθῶν» σχηματισμοὺς λίαν διαφόρους, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐνδιαφέρει νὰ ἀποκαταστήσωμεν διάκρισιν. Τὰ δεδομένα τοῦ Sighele, Le Bon καὶ ἄλλων ἀφορῶσι πλήθη περαστικά, σχηματιζόμενα ταχύτατα, χάρις εἰς τὴν ἄθροισιν (ἀλληλουχίαν) ἀριθμοῦ ἀτόμων κινουμένων ἐκ κοινοῦ συμφέροντος, ἀλλὰ διαφερόντων ἀλλήλων ὑφ' ὅλας τὰς οὐσιώδεις σχέσεις. Εἶναι βέβαιον ὅτι οἱ συγγραφεῖς οὗτοι ἐπηρεάσθησαν εἰς τὰς περιγραφάς των ὑπὸ τῶν χαρακτήρων τῶν ἐπανα-

στατικῶν πληθῶν, ἰδίως τῶν τῆς μεγάλης Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἀντιθέτους διαβεβαιώσεις, αὗται προκύπτουσιν ἐκ παρατηρήσεων γενομένων ἐπὶ πληθῶν στασίμων ἢ ἀθροίσεων (ὁμάδων) μονίμων, εἰς ἃς οἱ ἄνθρωποι διέρχονται τὸν βίον των ὅλον καὶ ἅτινα περιλαμβάνονται εἰς τὰς κοινωνίας. Τὰ πλήθη τῆς πρώτης κατηγορίας εἶναι σχετικῶς πρὸς τὰ τῆς δευτέρας ὅ,τι τὰ βραχέα κύματα, ἀλλ' ὑψηλά, εἰς τὴν εὐρεῖαν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης.

Ὁ κ. Mc. Dougall, ὅστις εἰς τὸ βιβλίον του «**Τὸ ὁμαδικὸν πνεῦμα**» παρατηρεῖ τὴν αὐτὴν ἀσυνέπειαν, νομίζει ὅτι δύναται νὰ τὴν ἐξομαλύνῃ εἰσάγων τὸν ὅρον «**ὀργάνωσις**». Εἰς τὴν ἁπλουστέραν περίπτωσιν, λέγει, ἡ μᾶζα **(ὁμὰς)** δὲν κατέχει καμμίαν ὀργάνωσιν ἢ κατέχει τοιαύτην ὑποτυπώδη. Ἀποκαλεῖ τὴν ἀνοργάνωτον ταύτην μᾶζαν ἢ μόλις ὠργανωμένην **πλῆθος**. Ἀναμφιβόλως ἓν πλῆθος δὲν σχηματίζεται καὶ δὲν δύναται νὰ διατηρηθῇ ἄνευ ἀρχῆς ὀργανώσεως, καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἁπλᾶς καὶ ὑποτυπώδεις μάζας ἀναφαίνονται ἐναργέστερον τινὰ τῶν θεμελιωδεστέρων φαινομένων τῆς ὁμαδικῆς ψυχολογίας. Ἵνα τὰ μέλη τὰ τυχαίως ἑνωθέντα ἀνθρωπίνου πλήθους σχηματίσωσι μᾶζαν ὑπὸ τὴν ψυχολογικὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ μεταξὺ τῶν ἀτόμων κάτι κοινόν, πρέπει πάντα νὰ ἔχωσιν ἐνδιαφέρον διὰ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον, νὰ δοκιμάζωσι τὰ αὐτὰ αἰσθήματα ἐνώπιον δοθείσης καταστάσεως καὶ ἑπομένως νὰ κατέχωσιν, ἐν ὡρισμένῳ μέτρῳ, τὴν δύναμιν νὰ ἐπηρεάζωσιν ἄλληλα. Ὅσῳ περισσότερον ἡ διανοητικὴ καὶ ἀφοσιωτικὴ αὐτὴ ὁμοιογένεια εἶναι ἰσχυρὰ

τόσῳ πλειότεραι ὑπάρχουσιν ἐλπίδες ἵνα τὰ ἄτομα σχηματίσωσι ψυχολογικὴν μᾶζαν, πεπροικισμένην διὰ συλλογικῆς ψυχῆς, ἧς αἱ ἐκδηλώσεις εἶναι φύσεως μὴ ἐπιτρεπούσης οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν.

Τὸ πλέον ἀξιοσημείωτον καὶ πλέον σπουδαῖον φαινόμενον ὁμαδικοῦ σχηματισμοῦ συνίσταται εἰς τὴν ἐξύψωσιν καὶ τὴν ἔντασιν τῆς τάσεως πρὸς συγκίνησιν παρὰ τοῖς ἀτόμοις ἅτινα τὰ ἀποτελοῦσι.

Δύναταί τις εἰπεῖν, προσθέτει ὁ κ. Mc. Dougall, ὅτι σχεδὸν δὲν ὑπάρχουσιν ἄλλαι περιστάσεις καθ᾽ ἃς ἀνθρώπινα αἰσθήματα φθάνουσιν ἔντασιν ἴσην πρὸς ἐκείνην ἣν παρατηρεῖ τις εἰς ἀνθρώπους ἡνωμένους εἰς πλῆθος· καὶ αὐτοὶ ὅμως δοκιμάζουσι βεβαίως συναίσθημα ἡδονικόν, ἐγκαταλειπόμενοι εἰς τὸ πάθος των, ἀναλυόμενοι εἰς τὸ πλῆθος, χάνοντες τὸ αἴσθημα τῆς ἀτομικῆς των στενότητος. Τὴν ἀπορρόφησιν ταύτην τοῦ ἀτόμου ὑπὸ τοῦ πλήθους ἐξηγεῖ ὁ κ. Dougall δι᾽ ἐκείνου ὅπερ καλεῖ «ἄμεσον πρόκλησιν συγκινήσεως», ἀποτέλεσμα τῆς «ἀρχεγόνου συμπαθητικῆς ἀντιδράσεως». Τοῦτ᾽ αὐτὸ ἡμεῖς οἱ ψυχοαναλύται γνωρίζομεν ἤδη ὑπὸ τὸ ὄνομα «ἀφοσιωτικὴ μεταδοτικότης». Πράγματι τὰ σημεῖα τὰ προκαλούμενα ἐξ ἀφοσιωτικῆς καταστάσεως προκαλοῦσιν αὐτομάτως τὴν αὐτὴν πρᾶξιν εἰς τὸ δεχόμενον αὐτὰ ὑποκείμενον. Ἡ αὐτόματος αὕτη ἀντίδρασις εἶναι τόσον περισσότερον ἔντονος ὅσον ὁ ἀριθμὸς τῶν προσώπων παρ᾽ οἷς παρατηρεῖται ἡ αὐτὴ συγκίνησις εἶναι μείζων. Τὸ ἄτομον τότε καθίσταται ἀνίκανον νὰ τηρήσῃ μίαν κρίσιμον κατάστασιν καὶ καταλείπεται λεία τῆς αὐτῆς συγκινήσεως.

Ἀλλὰ συμμεριζόμενον τὸν ἐρεθισμὸν ἐκείνων ὧν ὑπέστη τὴν ἐπενέργειαν ἐπαυξάνει τὸν ἴδιόν των ἐρεθισμόν, καὶ οὕτως ὁ ἀφοσιωτικὸς φόρος τῶν ἀτόμων ἐντείνεται δι᾽ ἀμοιβαίας ὠθήσεως. Αἰσθάνεταί τις ἑαυτὸν ὠθούμενον καὶ πιεζόμενον νὰ μιμηθῇ τοὺς ἄλλους, νὰ συνενωθῇ μὲ τοὺς ἄλλους. Ὅσῳ πλειότερον αἱ συγκινήσεις εἶναι χονδροειδεῖς καὶ στοιχειώδεις, τόσον πλειοτέρας ἐλπίδας τοιαύτης διαδόσεως διὰ μέσου τῆς μάζης ἔχουσιν.

Ὁ μηχανισμὸς οὗτος τῆς ἀφοσιωτικῆς ἐντάσεως εὐνοεῖται εἰσέτι ὑπὸ ἄλλων ἐπιρροῶν ἐκπεμπομένων ἐκ τοῦ πλήθους. Τὸ πλῆθος δίδει εἰς τὸ ἄτομον τὴν ἐντύπωσιν ἀπεριορίστου ἰσχύος καὶ ἀνικήτου κινδύνου. Λαμβάνει πρὸς στιγμὴν τὴν θέσιν τοῦ συνόλου τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, ἐνσάρκωσις τῆς ἐξουσίας ἧς φοβεῖταί τις τὰς τιμωρίας καὶ δι᾽ ἣν ἐπιβάλλονται τόσα ἐμπόδια καὶ περιορισμοί. Εἶναι καταφανῶς ἐπικίνδυνον νὰ ἀντιτίθηταί τις πρὸς ταύτην, καὶ διὰ νὰ εἶναί τις βέβαιος περὶ τῆς ἀσφαλείας του ὀφείλει ν᾽ ἀκολουθήσῃ τὸ παράδειγμα ἐκείνου ὅστις βλέπει πέριξ του νὰ «ὠρύωνται οἱ λύκοι». Ὑπακούων τις εἰς τὴν νέαν ἐξουσίαν ὀφείλει νὰ κατασιγάζῃ τὴν «φωνὴν τῆς συνειδήσεώς του», ἧς αἱ ἀπαγορεύσεις καὶ τὰ προστάγματα εἶναι τοιαῦτα ὥστε νὰ ἐμποδίζωσι τὸ ἄτομον ν᾽ ἀπολαύσῃ ὅλα τὰ ἡδονικὰ πλεονεκτήματα ὧν ἀπολαύει ἐν τῷ πλήθει.

Οὕτω δὲν πρέπει νὰ ἐκπληττώμεθα βλέποντες τὸ ἄτομον ἀποτελοῦν μέρος τοῦ πλήθους νὰ κάμνῃ καὶ ἐπιδοκιμάζῃ πράγματα ἅτινα ὑπὸ τὰς συνήθεις περιστάσεις τῆς ζωῆς θ᾽ ἀπεστρέφετο· ἔχομεν μάλιστα λόγους νὰ ἐλπίζωμεν

ὅτι τὸ γεγονὸς τοῦτο θὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ νὰ χύσωμεν ὀλίγον φῶς εἰς τὸ σκότος τὸ καλύπτον ἐκεῖνο ὅπερ ἀποκαλεῖται διὰ τοῦ αἰνιγματικοῦ ὅρου «ὑποβολή».

Ὁ κ. M. Dougall δὲν ἀμφισβητεῖ τὸ γεγονὸς τῆς καταπτώσεως τοῦ διανοητικοῦ ἐπιπέδου ἐν τῷ πλήθει. Λέγει ὅτι αἱ κατώτεραι διανοητικότητες ἕλκουσι πρὸς ἑαυτὰς τὰς ἀνωτέρας. Αἱ τελευταῖαι αὗται κωλύονται εἰς τὴν ἐνέργειάν των, διότι τῆς ἀφοσιώσεως ἡ ὑπερβολὴ δημιουργεῖ γενικῶς δυσμενεῖς ὅρους διὰ τὴν διανοητικὴν ἐργασίαν, διότι τὰ ἄτομα, τρομοκρατηθέντα ὑπὸ τοῦ πλήθους, δὲν δύνανται ἐλευθέρως νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς τὸ ἔργον τοῦτο καὶ διότι ἡ εὐθύνη τῆς δραστηριότητός του εὑρίσκεται ἠλαττωμένη παρ' ἑκάστῳ ἀτόμῳ ἕνεκα τῆς ὑπὸ τοῦ πλήθους ἀπορροφήσεώς του.

Ἡ συνολικὴ κρίσις τοῦ κ. Dougall ἐπὶ τῆς ψυχικῆς δράσεως ἁπλῶν πληθῶν «ἀνοργανώτων» εἶναι ἐπίσης ὀλίγον εὐνοϊκὴ καὶ ὀλίγον κολακευτική, ὡς ἡ τοῦ κ. Le Bon. Ἰδοὺ πῶς χαρακτηρίζει οὗτος ἓν τοιοῦτο πλῆθος: Εἶναι ἐν γένει εὐερέθιστον, εὐέξαπτον, ἐμπαθές, εὐμετάβλητον, ἀσυνεπές, ἀναποφάσιστον καὶ συγχρόνως ἕτοιμον πρὸς δρᾶσιν, ἐπιδεκτικὸν μόνον τῶν χονδροειδεστέρων παθῶν καὶ τῶν ἁπλουστέρων αἰσθημάτων, εὐκολώτατον εἰς τὴν ὑποβολήν, ἐπιπόλαιον εἰς τὰς σκέψεις του, βίαιον εἰς τὰς κρίσεις του, ἱκανὸν ν' ἀφομοιώσῃ μόνον τὰ ἁπλούστατα καὶ ἀτελέστατα συμπεράσματα καὶ ἐπιχειρήματα, εὔκολον εἰς συγκινήσεις καὶ παρασύρσεις, μὴ ἔχον οὔτε συνείδησιν οὔτε σεβασμὸν καὶ τοῦ ἑαυτοῦ του ἔτι, ἐστερημένον παντὸς αἰσθήματος εὐθύνης,

ἕτοιμον εἰς τὸ νὰ ἄγηται ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἰσχύος του εἰς ὅλα τὰ ὕποπτα πράγματα δι' ἃ δὲν νομίζομεν ἱκανὴν εἰμὴ μόνον ἰσχὺν ἀπόλυτον καὶ ἀνεύθυνον. Φέρεται ἐπίσης ὡς παιδίον ἀνάγωγον ἢ ὡς ἄγριος ἐμπαθὴς καὶ ἐστερημένος ἐπαγρυπνήσεως, ὅστις θὰ εὑρίσκετο εἰς θέσιν ἥτις δὲν τῷ εἶναι οἰκεία. Εἰς τὰς βαρυτέρας περιπτώσεις φέρεται μᾶλλον ὡς ἀγέλη κτηνῶν ἀγρίων ἢ ὡς σύνολον ἀνθρωπίνων ὄντων.

Ἐπειδὴ ὁ κ. Dougall ἀντιτάσσει εἰς τὴν συμπεριφορὰν ταύτην τὴν στάσιν πληθῶν ἀνωτέρας ὀργανώσεως, ἀνυπομονοῦμεν νὰ μάθωμεν εἰς τί συνίσταται ἡ τελευταία αὕτη καὶ ποῖοι εἶναι οἱ παράγοντες οἱ εὐνοοῦντες τὴν ἀντικατάστασίν της. Ὁ συγγραφεὺς ἀπαριθμεῖ πέντε τῶν πρωτευόντων παραγόντων, πέντε «πρωτευούσας συνθήκας», ἀναγκαίας πρὸς ἀνύψωσιν τοῦ ἐπιπέδου τῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ πλήθους.

Ὁ πρῶτος ὅρος, ἡ πρώτη δηλ. συνθήκη—ἡ καὶ βασικὴ—συνίσταται εἰς ὕπαρξιν ὡρισμένου βαθμοῦ συνεχείας ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν τοῦ πλήθους. Ἡ συνέχεια αὕτη δύναται νὰ ᾖ ὑλικὴ ἢ τυπική· ἐν τῇ α΄ περιπτώσει τὰ αὐτὰ πρόσωπα ἀποτελοῦσι μέρος τοῦ πλήθους ἐπὶ χρόνον πλέον ἢ ἔλασσον μακρόν· κατὰ τὴν β΄ μορφοῦνται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ πλήθους ὡρισμέναι καταστάσεις καταλαμβανόμεναι ἀλληλοδιαδόχως ἀπὸ αὐτὰ ἢ ἐκεῖνα ἐκ τῶν μελῶν του.

Πρέπει, κατὰ δεύτερον λόγον, ἕκαστον ἄτομον τοῦ πλήθους νὰ ἔχῃ σχηματίσει ὡς πρὸς τὴν φύσιν, τὴν λειτουργίαν, τὴν δρᾶσιν καὶ τὰς ἀνάγκας τούτου ὡρισμένην ἰδέαν

ἐξ ἧς μορφοῦται ἡ ἀφοσιωτική του στάσις ἀπέναντι τοῦ συνόλου τοῦ πλήθους.

Πρέπει, κατὰ τρίτον, ἕκαστον πλῆθος νὰ εὑρίσκηται εἰς σχέσεις μὲ ἄλλους ἀναλόγους σχηματισμοὺς ἀλλὰ διαφόρους του ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις· νὰ ὑπάρχῃ δηλ. εἶδος ἀνταγωνισμοῦ μεταξὺ ἑνὸς πλήθους καὶ τῶν ἄλλων.

Τέταρτον, εἶναι ἀνάγκη ἵνα τὸ πλῆθος ἔχῃ παραδόσεις, συνηθείας, ἱδρύματα, ὧν τὰ πρωτεύοντα ἀνάγονται εἰς τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις τῶν μελῶν του.

Πέμπτον, τέλος, τὸ πλῆθος ὀφείλει νὰ κατέχῃ ὀργάνωσιν, ἐκφραζομένην εἰς τὴν εἰδικότητα καὶ τὴν διανομὴν τῶν ἐνεργειῶν τῶν ἐμπιστευθεισῶν ἑκάστῳ.

Ὅταν οἱ ὅροι οὗτοι πραγματοποιῶνται, αἱ ψυχικαὶ διαταραχαὶ τὰς ὁποίας παρουσιάζει ἓν πλῆθος ἐξαφανίζονται, κατὰ τὸν κ. Dougall. Ἀμύνεταί τις κατὰ τῆς ὁμαδικῆς καταπτώσεως τοῦ διανοητικοῦ ἐπιπέδου ἀπαλλάσσων τὸ πλῆθος τῆς λύσεως τῶν διανοητικῶν προβλημάτων καὶ ἐμπιστευόμενον ταύτην εἰς τὰ ἄτομα.

Μᾶς φαίνεται ὅτι ὁ ὅρος ὃν ὁ κ. Dougall ὁρίζει ὑπὸ τὸ ὄνομα «ὀργάνωσις» θὰ ἠδύνατο ἄλλως νὰ περιγραφῇ. Πρόκειται περὶ δημιουργίας παρὰ τῷ πλήθει δυνάμεων ἐντελῶς χαρακτηριστικῶν τοῦ ἀτόμου τὰς ὁποίας τοῦτο ἀπώλεσε κατ᾽ ἀκολουθίαν τῆς παρὰ τοῦ πλήθους ἀπορροφήσεώς του. Τὸ ἄτομον δηλ. πρὶν ἢ καταποθῇ οὕτως εἰπεῖν ὑπὸ τοῦ πλήθους κατεῖχε τὴν συνέχειάν του, τὴν συνείδησίν του, τὰς παραδόσεις καὶ συνηθείας του, εἶχε πεδίον δράσεως ὅλως ἴδιον, παρουσίαζε τὸν ἰδιάζοντα τρόπον προ-

σαρμογῆς του καὶ ἀπεῖχε τῶν ἄλλων ἀτόμων πρὸς ἃ διηγωνίζετο. Πάσας τὰς ἰδιότητας τὸ ἄτομον ἀπώλεσε προσωρινῶς, κατ' ἀκολουθίαν τῆς εἰς τὸ «ἀνοργάνωτον» πλῆθος εἰσόδου του. Ἡ τάσις αὕτη προικίσεως τοῦ πλήθους δι' ἰδιοτήτων ἰδιαζουσῶν τῷ ἀτόμῳ ὑπομιμνήσκει τὴν βαθεῖαν παρατήρησιν τοῦ W. Trotter, ὅστις βλέπει εἰς τὴν τάσιν πρὸς σχηματισμὸν συμπαγῶν μαζῶν ἔκφρασιν βιολογικήν, ἐν τῇ κοινωνικῇ τάξει δηλ. ἀνευρίσκει τὴν πολυκύτταρον ὑφὴν τῶν ἀνωτέρων ὀργανισμῶν (1).

(*) Βλ. Γ. Ἀθανασοπούλου, Στοιχεῖα Γεν. Ζῳολογίας «Θεωρία τῶν Ἀποικιῶν» σελ. 27, Ἀθῆναι, Βιβλιοπ. Τζάκα, 1925.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

Ὑποβολὴ καὶ θυμικόν.

Ἐν τοῖς προηγουμένοις ὡρμήθημεν ἐκ τῆς βασικῆς ἰδέας ὅτι τὸ ἐν πλήθει ἄτομον ὑφίσταται βαθείας μεταβολὰς ἐπηρεαζούσας τὴν ψυχικήν του δρᾶσιν. Ἡ ἀφοσιωτικότης του αὐξάνεται ἐκτάκτως, ἐνῷ, ἀντιθέτως, ἡ διανοητική τόυ δρᾶσις ἐλαττοῦται καὶ ἀτροφεῖ· ἀμφότεραι δὲ προέρχονται ἐκ τῆς ἀφομοιώσεως τοῦ ἐν πλήθει ἀτόμου πρὸς τὰ ἄλλα ἄτομα. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἐξαφανίσεως ὅλων τῶν ἀτομικῶν τρόπων δράσεως καὶ διὰ τῆς ἀποσκορακίσεως παντὸς ὅ,τι παρουσιάζουσιν ἴδιον καὶ ἀτομικὸν αἱ τάσεις ἑκάστου. Γνωρίζομεν ὅτι τὰ ἀποτελέσματα ταῦτα, συχνάκις ὀλίγον ἐπιθυμητά, δύνανται νὰ ἐξουδετερωθῶσιν, ἐν μέρει τοὐλάχιστον, διὰ τῆς ὀργανώσεως τῶν πληθῶν· ἀλλὰ παραδεχόμενοι τοῦτο ἀφήνομεν

ἀνέπαφον τὸ θεμελιῶδες γεγονὸς τῆς ὑπάρξεως ὑπερβολικῆς ἀφοσιωτικότητος καὶ ἐλαττώσεως τοῦ διανοητικοῦ ἐπιπέδου τῶν ἐν ἀρχεγόνῳ καὶ ἀκατεργάστῳ πλήθει ἀτόμων. Πρόκειται λοιπὸν νὰ ἐξηγήσωμεν ψυχολογικῶς τὰς ψυχικὰς αὐτὰς τροποποιήσεις, τὰς ὁποίας τὸ πλῆθος ἐμπνέει εἰς τὸ ἄτομον.

Οἱ ῥιζικοὶ παράγοντες, οὓς ἤδη ἀπηριθμήσαμεν ἀνωτέρω, ἤτοι ἡ τρομοκράτησις ἡ ἐξασκουμένη παρὰ τοῦ πλήθους ἐπὶ τοῦ ἀτόμου καὶ ἑπομένως ἡ ἐπ' αὐτὸ ἐπίδρασις τοῦ ἐνστίκτου συντηρήσεως, προφανῶς δὲν ἀρκοῦσι πρὸς ἐξήγησιν τῶν παρατηρηθέντων φαινομένων. Πᾶσαι αἱ μέχρι τοῦδε ἐξηγήσεις ὑπὸ πάντων τῶν συγγραφέων περιστρέφονται πέριξ—ἂν καὶ πολλάκις ὑπὸ διάφορα ὀνόματα —τῆς μαγικῆς λέξεως : «*ὑποβολή*». Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Tarde ὁμιλεῖ περὶ *μιμήσεως*, ἀλλὰ καὶ αὕτη—ὡς ἀναφέρει κριτικός τις αὐτοῦ—ὑπάγεται εἰς τὴν ὑποβολήν, ἧς μάλιστα εἶναι καὶ συνέπεια. Ὁ κ. Le Bon ἀνάγει ὅλα τὰ φαινόμενα εἰς δύο παράγοντας : ἀμοιβαίαν ὑποβολὴν καὶ ἐκ τοῦ ἀρχηγοῦ ὑποβολήν. Καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὸν κ. Dougall, θὰ ἠδυνάμεθα πρὸς στιγμὴν νὰ νομίσωμεν ὅτι ἡ ἀρχή του τῆς «ἀρχεγόνου ἀφοσιωτικῆς ἀγωγῆς» μᾶς ἀπαλλάσσει τῆς ἀνάγκης παραδοχῆς τῆς ὑποβολῆς. Ἐξετάζοντες ὅμως πλησιέστερον τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἀντιλαμβανόμεθα ὅτι ἐκφράζει τὰ γνωστότατα φαινόμενα τῆς «μιμήσεως», τῆς «μεταδοτικότητος», ἐπιμένον μόνον ἐπὶ τοῦ ἀφοσιωτικοῦ μέρους τῶν φαινομένων τούτων. Εἶναι βέβαιον γεγονὸς ὅτι ἔχομεν τάσιν μιμήσεως τῆς ἀφοσιωτικῆς καταστάσεως προ-

σώπου μεθ' οὗ εὑρισκόμεθα εἰς ἐπαφήν. Πρέπει ὅμως νὰ γνωρίζωμεν ὅτι συχνότατα ἀνθιστάμεθα εἰς τὴν τάσιν αὐτήν, ἀγωνιζόμενοι κατὰ τῆς ἀφοσιωτικῆς καταστάσεως, ἥτις τείνει νὰ μᾶς καταλάβῃ, ἀντενεργοῦντες κατὰ τρόπον συχνὰ ἀντίθετον. Θὰ εἴπῃ τις ὅτι ἡ ὑποβλητικὴ ἐπιρροὴ τοῦ πλήθους μᾶς ἀναγκάζει νὰ ὑπακούωμεν εἰς τὴν τάσιν μιμήσεως, δι' ἣν ὑφιστάμεθα τὴν ἐπιβολὴν ἀφοσιωτικῆς καταστάσεως. Ἐν τούτοις, ἔστω καὶ ἂν ἀκολουθήσωμεν τὸν κ. Dougall, δὲν ἐξερχόμεθα τοῦ πεδίου τῆς ὑποβολῆς· δὲν μᾶς διδάσκει τι πλέον τῶν ἄλλων : τὰ πλήθη διακρίνονται δι' ἰδιαιτέρας ὑποβλητικότητος.

Οὕτως ἑτοιμάζεταί τις νὰ πιστεύσῃ ὅτι ἡ ὑποβολὴ (ἢ ἀκριβέστερον ἡ ὑποβλητικότης) εἶναι φαινόμενον ἀρχικὸν καὶ ἀπαραμείωτον, γεγονὸς θεμελιῶδες τῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Τοιαύτη καὶ ἡ γνώμη τοῦ Bernheim, τοῦ ὁποίου ἀντελήφθην αὐτοπροσώπως κατὰ τὸ 1889 τὰς ἐξόχους ἰδέας. Ἀλλ' ἐνθυμοῦμαι ὅτι ἔκτοτε ἐδοκίμαζον εἶδος σιωπηρᾶς ἐξεγέρσεως κατὰ τῆς τυραννίας ταύτης τῆς ὑποβολῆς.

Ὅταν τις ἐφώναζεν εἰς ἀσθενῆ ἐπίμονον καὶ ἀνθιστάμενον ὡς ἡμίονον : «Τί κάμνεις ; Αὐθυποβάλλεσαι! », δὲν ἠδυνάμην ν' ἀποδιώξω τὴν σκέψιν προσγινομένης αὐτῷ ἀδικίας καὶ βιαιότητος. Ὁ ἄνθρωπος εἶχε βεβαίως τὸ δικαίωμα ν' ἀνθυποβληθῇ, ὅταν ἐπεδίωκον νὰ τὸν ὑποτάξουν διὰ τῆς ὑποβολῆς. Ἡ ἀντίθεσίς μου αὕτη ἐπετάθη βραδύτερον κατὰ τῆς σκέψεως καθ' ἣν ἡ ὑποβολὴ ἐξηγοῦσα τὸ πᾶν,δὲν εἶχεν αὐτὴ αὕτη οὐδεμίαν ἀνάγκην ἐξηγήσεως. Καὶ

ἐπανειλημμένως ἀνέφερον ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ τὴν παλαιὰν ἀστειότητα : «Ἐὰν ὁ ἅγ. Χριστόφορος ὑπέμεινε τὸν Χριστὸν καὶ ἐὰν ὁ Χριστὸς ὑπέμεινε τὸν κόσμον, εἰπέ μου : ποῦ λοιπὸν ὁ ἅγ. Χριστόφορος ἠδυνήθη νὰ στηρίξῃ τοὺς πόδας του ;».

Θίγων σήμερον ἐκ νέου, μετὰ 30 ἐτῶν διακοπήν, τὸ αἴνιγμα τῆς ὑποβολῆς εὑρίσκω ὅτι τίποτε δὲν ἔχει ἀλλάξει· μὲ μίαν μόνον ἐξαίρεσιν, τὴν ἐπίδρασιν τῆς ψυχοαναλύσεως. Παρατηρῶ ὅτι ἐπιζητοῦσιν ἰδίως σήμερον νὰ διατυπώσωσιν ὀρθῶς τὰ κατὰ τὴν ὑποβολήν, ἤτοι νὰ ἐπιβάλωσι κατὰ τὴν χρῆσιν τοῦ ὅρου τούτου συμβατικοὺς κανόνας, ὅπερ, κατὰ τὴν γνώμην μου, δὲν εἶναι ἐπιπόλαιον, δοθέντος ὅτι ἡ ἐν λόγῳ λέξις ἐφαρμοζομένη ἐπὶ μᾶλλον εὐρύτερον θὰ καταντήσῃ νὰ χάσῃ ἐντελῶς τὴν ἀρχικήν της σημασίαν καὶ νὰ ἐνδεικνύῃ ἁπλῶς μίαν οἱανδήποτε ἐπιρροήν, ὅπως αἱ ἀγγλικαὶ λέξεις to suggest κλ. Οὐδὲν ὅμως γνωρίζομεν ἐπὶ τῆς φύσεως τῆς ὑποβολῆς, ἤτοι ἐπὶ τῶν ὅρων ὑφ᾿ οὓς ὑφίσταταί τις ἐπήρειαν παρὰ πᾶσαν λογικὴν αἰτίαν. Θὰ ἤμην ἕτοιμος νὰ δείξω τὴν ἀκρίβειαν τῆς διαβεβαιώσεως ταύτης διὰ τῆς ἀναλύσεως τῆς φιλολογίας τῶν 30 τελευταίων ἐτῶν· γνωρίζω ὅμως ὅτι ἐκ τῶν γνωστῶν μού τις ἑτοιμάζει σπουδαιότατον σχετικὸν ἔργον.

Οὕτω θὰ δοκιμάσω νὰ ἐφαρμόσω εἰς τὴν ἐξήγησιν τῆς ὁμαδικῆς ψυχολογίας τὴν ἔννοιαν τοῦ ***θυμικοῦ***, τὸ ὁποῖον μᾶς ἐχρησίμευσε πολὺ εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ψυχονευρώσεων.

Θυμικὸν εἶναι ὅρος δανεισθεὶς ἐκ τῆς θεωρίας τῆς

ἀφοσιωτικότητος. Ὑποδεικνύομεν οὕτω τὴν ἐνέργειαν (θεωρουμένην ὡς ποσοτικὸν μέγεθος, ἀλλ' ὄχι ἀκόμη μετρητὴν) τῶν τάσεων τῶν συνδεδεμένων πρὸς ὅ,τι καλοῦμεν *ἔρωτα*. Ὁ πυρὴν τούτου ἀποτελεῖται φυσικῶς ἐκ τοῦ ὅ,τι εἶναι κοινῶς γνωστὸν ὡς ἔρως ὑμνηθεὶς ὑπὸ τῶν ποιητῶν, ἤτοι φυλετικὸς ἔρως, οὗτινος τὸ τέλος εἶναι ἡ φυλετικὴ ἕνωσις. Ἀλλὰ δὲν ἠσχολήθημεν μὲ τὰς ἄλλας ποικιλίας τῆς ἀγάπης, οἷαι ἡ πρὸς ἑαυτόν, ἡ πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τέκνα, οὔτε μὲ τὴν φιλίαν, τὴν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους γενικῶς ἀγάπην, ἤτοι μὲ τὰς διακρίσεις τὰς ὁποίας μεταχειριζόμεθα ὅπως διαστέλλωμεν τὴν προσκόλλησιν ἡμῶν εἰς συγκεκριμένα ἀντικείμενα καὶ εἰς ἀφῃρημένας ἰδέας. Διὰ νὰ δικαιολογήσωμεν τὴν ἔκτασιν ἣν θὰ ἠδυνάμεθα οὕτω νὰ δώσωμεν εἰς τὴν λέξιν «ἔρως», δυνάμεθα νὰ παραθέσωμεν τὰ ἀποτελέσματα ἅτινα μᾶς ἀπεκάλυψεν ἡ ψυχοαναλυτικὴ ἔρευνα, καθ' ἃ πᾶσαι αὗται αἱ τοῦ ἔρωτος ποικιλίαι εἶναι ἐκδηλώσεις ἑνὸς καὶ μόνου συνόλου τάσεων, αἵτινες εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις προκαλοῦσιν εἰς φυλετικὴν ἕνωσιν, ἐνῷ εἰς ἄλλας ἀπομακρύνονται τοῦ σκοποῦ τούτου ἢ ἐμποδίζουσι τὴν πραγματοποίησίν του, ἂν καὶ διατηροῦσιν ἀρκούντως χαρακτηριστικὰ ἴχνη τῆς φύσεώς των εἰς βαθμὸν μὴ ἐπιτρέποντα ἀπάτην ἐπὶ τῆς ταυτότητός των (αὐτοθυσία, ἐκζήτησις στενῆς ἐπαφῆς).

Νομίζομεν ὅτι ἀποδίδουσα εἰς τὴν λέξιν «ἔρως» τοιαύτην πολλαπλότητα σημασιῶν ἡ γλῶσσα ἀπειργάσθη σύνθεσιν ἐπιμόχθως δικαιολογουμένην καὶ ἣν θέτομεν πάντοτε ὡς ἀφετηρίαν τῶν ἀπόψεών μας καὶ ἐπιστημονικῶν ἐξηγή-

σεων. Οὕτω κρίνοντες βλέπομεν τὴν ψυχοανάλυσιν προκαλοῦσαν θύελλαν διαμαρτυριῶν, ὡς νεωτερισμὸν ἱερόσυλον. Καὶ ὅμως εὐρύνουσα τὴν περὶ ἔρωτος ἐκδοχὴν ἡ ψυχοανάλυσις οὐδὲν νέον ἐδημιούργησεν. Ὁ ***Ἔρως*** τοῦ Πλάτωνος παρουσιάζει, ὡς πρὸς τὰ αἴτιά του, τὰς ἐκδηλώσεις του καὶ τὰς σχέσεις του πρὸς τὸν φυλετικὸν ἔρωτα, ἀναλογίαν τελείαν πρὸς τὴν ἐρωτικὴν ἐνέργειαν, πρὸς τὸ θυμικὸν τῆς ψυχοαναλύσεως. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἐξ ἄλλου, εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους περίφημον ἐπιστολήν του κολακεύων τὴν ἀγάπην καὶ θέτων αὐτὴν ὑπεράνω ὅλων, τὴν θεωρεῖ ἀναμφιβόλως ὑπὸ τὴν αὐτὴν εὐρυνθεῖσαν σημασίαν. Ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου γεγονότος προκύπτει ὅτι οἱ ἄνθρωποι οὐδέποτε λαμβάνουσιν ὑπὸ σοβαρὰν ἔποψιν τοὺς μεγάλους διανοουμένους των, ἂν καὶ προσποιοῦνται ὅτι τοὺς θαυμάζουσι.

Πάσας ταύτας τὰς ποικιλίας τῆς ἀγάπης ἡ ψυχοανάλυσις θεωρεῖ κατὰ προτίμησιν, καὶ ἐκ τῆς αἰτιολογίας των, ὡς φυλετικὰς παραφυάδας. Τὸ πλεῖστον τῶν «πεπαιδευμένων» ἀνθρώπων προσεβλήθησαν ἐκ τούτου καὶ κατηγόρησαν τὴν ψυχοανάλυσιν ὡς «παμφυλετισμόν». Ὅστις ἐν τῇ φυλετικότητι διαβλέπει ταπείνωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἶναι ἐλεύθερος νὰ μεταχειρίζηται εὐγενεστέρους ὅρους, ὁποῖοι οἱ ***Ἔρως*** καὶ ***Ἐρωτικός***. Θὰ ἠδυνάμην νὰ τὸ πράξω καὶ ἐγὼ ἐξ ἀρχῆς ἀποφεύγων οὕτω πολλὰς ἀντιρρήσεις. Δὲν τὸ ἔκαμα ὅμως, διότι δὲν ἀρέσκομαι εἰς τὴν ἀτολμίαν. Κανεὶς δὲν γνωρίζει πολλάκις ποῦ θὰ καταλήξῃ, ἂν ἀρχίσῃ νὰ ὑποχωρῇ εἰς τὰς λέξεις· δύναται εὐκόλως νὰ ὑποχωρήσῃ ἔπειτα

καὶ εἰς τὰ πράγματα. Δὲν μοῦ φαίνεται ὅτι ὑπάρχει τι καταισχύνον ἐν τῇ φυλετικότητι. Θὰ δοκιμάσωμεν λοιπὸν νὰ παραδεχθῶμεν σχέσεις ἐρωτικὰς (ἤ, εἰδικώτερον, ἀφοσιωτικὰς προσκολλήσεις) εἰς τὸ βάθος τῆς ὁμαδικῆς ψυχῆς. Ἂς ὑπομνήσωμεν ὅτι οἱ συγγραφεῖς οὓς ἀνεφέραμεν ἐν τοῖς προηγουμένοις σιγῶσιν ὅλοι ἐπὶ τούτου. Ὅ,τι θὰ ἠδύνατο ν' ἀντιστοιχῇ πρὸς τὰς «ἐρωτικὰς σχέσεις», κρύπτεται δι' αὐτοὺς ὄπισθεν τοῦ ὅρου τῆς ὑποβολῆς. Αἱ ἑξῆς δύο ἰδέαι μᾶς δικαιολογοῦσι: 1) Ἵνα τὸ πλῆθος διατηρήσῃ τὴν σύστασίν του, δέον νὰ συγκρατῆται ὑπὸ δυνάμεως οἱασδήποτε. Καὶ ποία ἄλλη δύναμις δύναται νὰ εἶναι αὕτη, πλὴν τοῦ **ἔρωτος**, ὅστις ἐξασφαλίζει τὴν ἑνότητα καὶ τὸ συμπαγὲς παντὸς ὅ,τι ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ ;—2) Ὅταν τὸ ἄτομον, καταποθὲν ὑπὸ τοῦ πλήθους, ἀπαρνῆται πᾶν τὸ προσωπικὸν καὶ ἴδιον καὶ ἀφίεται εἰς τὴν τῶν ἄλλων ὑποβολήν, νομίζομεν ὅτι τὸ κάμνει διότι αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ᾖ σύμφωνον μὲ τὰ ἄλλα μέλη τοῦ πλήθους μᾶλλον ἢ ν' ἀντιτίθηται πρὸς αὐτά· τὸ κάμνει λοιπὸν ἴσως «διὰ τὴν ἀγάπην τῶν ἄλλων».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Δύο τεχνητὰ πλήθη. Ἐκκλησία καὶ Στρατός.

Ὡς πρὸς τὴν μορφολογίαν τῶν πληθῶν δυνάμεθα, ὥς εἴπομεν, νὰ διακρίνωμεν πλειοτέρας ποικιλίας, αἵτινες κατὰ τὴν διαμόρφωσίν των καὶ τὴν σύνθεσιν δύνανται ν᾽ ἀκολουθήσωσι διευθύνσεις συχνὰ ἀντιθέτους. Ὑπάρχουσι πλήθη πολὺ διαβατικὰ ὡς ἐπίσης καὶ πλήθη πολὺ ἀνθεκτικά, ὁμοιογενῆ καὶ μή· φυσικὰ καὶ τεχνητὰ μὴ διατηρούμενα εἰμὴ κατ᾽ ἀκολουθίαν ἐξωτερικῶς πιέσεως· ἀρχέγονα καὶ ἐξειλιγμένα, ὑψηλῆς ὀργανώσεως. Διὰ λόγους ὅμως ἀναπτυχθησομένους βραδύτερον θὰ ἐπιμείνωμεν ἰδιαιτέρως ἐπὶ διακρίσεως μὴ ἐκτιμηθείσης εἰσέτι δεόντως ὑπὸ τῶν συγγραφέων, τῆς μεταξὺ δηλ. πληθῶν ἐστερημένων ὁδηγῶν καὶ ἐκείνων ἃ ἄγουσι δημαγωγοί. Ὡς ἀφετηρίαν τῶν ἐρευνῶν μας δὲν θὰ λάβωμεν ὁμαδικὸν σχηματισμὸν ἁπλοῦν καὶ στοιχειώδη ἀλλὰ πλήθη σταθερά, τεχνητά, προηγμένα.

Τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα τοιαῦτα παραδείγματα παρέχει ἡ **Ἐκκλησία**, ἤτοι ἡ Κοινότης τῶν πιστῶν καὶ ὁ **Στρατός**.

Ἀμφότερα εἶναι πλήθη τεχνητά, ἤτοι πλήθη ὧν τὸ συμπαγὲς συγκρατεῖται ὑπὸ ἐξωτερικῆς πιέσεως, ἥτις ἀντιτίθεται συγχρόνως εἰς τὰς τροποποιήσεις τῆς ὑφῆς της. Γενικῶς, ἀποτελεῖ τις μέρος τοιούτου πλήθους, χωρὶς προηγουμένως νὰ ἐκφέρῃ τὴν βούλησίν του· δὲν εἶναί τις ἐλεύθερος νὰ εἰσέλθῃ ἢ ἐξέλθῃ, καὶ αἱ ἀπόπειραι ἀποσκιρτήσεως τιμωροῦνται αὐστηρῶς ἢ ὑπάγονται εἰς αὐστηρὰς διατάξεις. Διατὶ αἱ ὁμάδες αὐταὶ λαμβάνουν τοιαύτας προφυλάξεις, δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει,τοὐλάχιστον τώρα. Τὸ ἐνδιαφέρον ἡμᾶς εἶναι ὅτι τὰ πλήθη ταῦτα οὕτως ὀργανωθέντα μᾶς παρουσιάζουν ἰδιαίτερά τινα,κεκαλυμμένα εἰς τὰ ἄλλα πλήθη.

Τόσον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν (τὴν Καθολικὴν π. χ.) ὅσον καὶ τὸν Στρατόν, παρά τινας διαφοράς, βασιλεύει τὸ αὐτὸ ἰδεῶδες, ἤτοι ἡ παρουσία ἀρχηγοῦ ὁρατοῦ ἢ μὴ (τοῦ Χριστοῦ ἢ τοῦ Ἀρχιστρατήγου) ἀγαπῶντος ἐξ ἴσου πάντα τὰ μέλη τῆς ὁμάδος. **Ὅ,τι ποιεῖτε τοῖς ἀδελφοῖς μου ἐμοὶ ποιεῖτε!** Πέριξ τοῦ ἰδεώδους τούτου πλέκεται τὸ πᾶν· ἐξαφανιζομένου τούτου Στρατὸς καὶ Ἐκκλησία ταχέως διαλύονται ἀναλόγως πάντοτε τῆς ἐξωτερικῆς πιέσεως. Ὑπάρχουσι πιστοὶ μὲ συμπεριφορὰν πρὸς τὰ ἄλλα μέλη πραγματικῶς ἀδελφοῦ πρεσβυτέρου. Ὅλαι αἱ ἀτομικαὶ ἀνάγκαι προέρχονται ἐκ τῆς ἀγάπης αὐτῆς τοῦ Χριστοῦ. Δημοκρατικὴ πνοὴ ἐμψυχώνει τὴν Ἐκκλησίαν, καθ' ἣν ἐνώπιον τοῦ Χριστοῦ πάντες εἰσὶν ἴσοι, ἀφοῦ δικαιοῦνται τῆς αὐτῆς ἕκαστος ἀγάπης. Δικαίως παραβάλλουσι τὴν χριστιανικὴν Κοινότητα πρὸς

οἰκογένειαν καὶ οἱ πιστοὶ θεωροῦνται ὡς ἀδελφοὶ ἐκ τῆς πρὸς αὐτοὺς ἀγάπης, ἐξ ἧς ἐμψυχοῦται ὁ Σωτήρ. Προφανὲς ὅτι ὁ πρὸς Χριστὸν δεσμὸς ἑνοῖ καὶ τὸ ἓν ἄτομον πρὸς τὸ ἄλλο. Τὸ αὐτὸ καὶ εἰς τὸν Στρατόν. Ὁ Ἀρχηγὸς ἀγαπᾷ ὅλους τοὺς στρατιώτας ἀγαπωμένους καὶ τούτους μεταξύ των. Ὡς πρὸς τὴν ὑφήν, ὁ Στρατὸς διαφέρει τῆς Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὴν ἱεραρχίαν: Ἕκαστος Λοχαγός, Ταγματάρχης ἢ ὑπαξιωματικὸς εἶναι πατὴρ τοῦ ἑαυτοῦ τμήματος. Καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὑπάρχει ἱεραρχία ἀλλὰ κάπως διάφορος, διότι παρ' αὐτῇ τὸ πᾶν ἀνάγεται καὶ φορτοῦται εἰς τὸν Χριστόν, γνωρίζοντα ἐπακριβῶς πάσας τὰς ἀνάγκας ἑκάστου τῶν πιστῶν.

Θ' ἀπαντήσῃ τις εὐνοήτως ὅτι εἰς τὴν τοιαύτην ***θυμικὴν*** οὕτως εἰπεῖν ἐκδοχὴν περὶ Στρατοῦ δὲν ὑπελογίσαμεν τὰς ἰδέας περὶ πατρίδος, δόξης ἐθνικῆς κλπ., λίαν συντελούσας εἰς τὴν συγκράτησιν τῆς συνεχείας ἐν τῷ Στρατῷ. Εὔκολον ὅμως ν' ἀπαντήσωμεν ὅτι τὰ συνεκτικὰ αὐτὰ στοιχεῖα εἶναι ὅλως διάφορα καὶ οὐχὶ ἁπλᾶ· καὶ δύναταί τις νὰ προσθέσῃ ὅτι τὰ παραδείγματα τῶν μεγάλων ἀρχηγῶν, οἷοι ὁ Καῖσαρ, Βαλλενστάϊν, Ναπολέων, δεικνύουσιν ὅτι αἱ ἐν λόγῳ ἰδέαι οὐδόλως εἶναι ἀναπόφευκτοι διὰ τὴν συγκράτησιν τῆς συνοχῆς ἔν τινι στρατεύματι. Βραδύτερον θὰ ἐξετάσωμεν τὸ ζήτημα τῆς ἀντικαταστάσεως ἀρχηγοῦ δι' ὁδηγητριῶν ἰδεῶν καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς ἐκείνας. Οἱ ἀμελοῦντες τὸν θυμικὸν χαρακτῆρα τοῦ Στρατοῦ διαπράττουσιν ὄχι μόνον θεωρητικὸν σφάλμα ἀλλ' ἐπίσης καὶ πρακτικόν. Ὁ πρωσσικὸς μιλιταρισμός, ἐλάχιστα ψυχολογικὸς

ὡς καὶ ἡ γερμανικὴ ἐπιστήμη, κατέδειξαν τὰς συνεπείας τοῦ σφάλματος τούτου. Ἀνεγνωρίσθη ὅτι αἱ νευρώσεις αἱ ἐκ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, νευρώσεις αἵτινες διέλυσαν τὸν γερμανικὸν στρατόν, δὲν ἦσάν τι ἄλλο εἰμὴ διαμαρτυρία τοῦ ἀτόμου ἐναντίον τοῦ ρόλου του, καὶ βασιζόμενοι ἐπὶ τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ E. Simmel δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ἡ πρωτεύουσα αἰτία τῶν νευρώσεων τούτων ὀφείλεται εἰς τὸν σκληρὸν καὶ ἀπάνθρωπον τρόπον καθ' ὃν μετεχειρίζοντο οἱ ἀρχηγοὶ τοὺς ἄνδρας των. Ἐὰν ὑπελογίζετο πλειότερον ἡ **θυμικὴ** αὕτη ἀνάγκη τῶν στρατιωτῶν, τὰ 14 σημεῖα τοῦ Οὐΐλσωνος δὲν θὰ ἐγίνοντο τόσον εὐκόλως πιστευτὰ καὶ δὲν θὰ ἐθραύετο εἰς χεῖρας τῶν γερμανῶν ἀρχηγῶν τὸ θαυμάσιον ὄργανον τὸ ὁποῖον αὐτοὶ διέθετον.

Ἂς σημειώσωμεν ὅτι εἰς τὰ δύο αὐτὰ τεχνητὰ πλήθη—Στρατόν, Ἐκκλησίαν—ἕκαστον ἄτομον συνδέεται **θυμικῶς** πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν ἀφ' ἑνός, καὶ πρὸς τὰ ἄλλα ἄτομα τοῦ πλήθους ἀφ' ἑτέρου. Ἐπιφυλασσόμεθα νὰ ἐξετάσωμεν βραδύτερον τὰς ὑπαρχούσας σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο τούτων εἰδῶν δεσμοῦ, ἂν εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως καὶ παρουσιάζουσι τὴν αὐτὴν ἀξίαν καὶ κατὰ ποίους ψυχολογικοὺς ὅρους θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ περιγραφῶσιν ἀμφότεραι. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε δυνάμεθα νὰ μεμφθῶμεν τοὺς συγγραφεῖς ὡς ἀμελήσαντας τὴν σημασίαν τοῦ ἀρχηγοῦ εἰς τὴν ψυχολογίαν τῶν πληθῶν· ἡ ἰδική μας βάσις ἐξετάσεως—Στρατοῦ καὶ Ἐκκλησίας—μᾶς ὤθησεν εἰς καλλιτέραν μοῖραν. Νομίζομεν ὅτι ἀνεύρομεν τὴν καλὴν ὁδὸν διὰ τὴν ἐξήγησιν τοῦ βασικοῦ φαινομένου τῆς ψυχολογίας τῶν

πληθῶν, ἤτοι τὴν ἀπουσίαν τῆς ἐλευθερίας, ἥτις χαρακτηρίζει τὰ ἀπαρτίζοντα τὸ πλῆθος ἄτομα.

Πράγματι, δοθέντος ὅτι στερεοὶ ἀφοσιωτικοὶ δεσμοὶ συνδέουσι τὸ ἄτομον πρὸς δύο διάφορα κέντρα, δὲν μᾶς εἶναι δύσκολον νὰ ἐξηγήσωμεν δι᾽ αὐτοῦ μάλιστα τούτου τοῦ φαινομένου τὴν τροποποίησιν καὶ τὸν περιορισμὸν τῆς προσωπικότητός του, παρατηρηθείσας καὶ ἀναγραφείσας ὑπὸ τῶν συγγραφέων.

Διὰ νὰ πεισθῶμεν ἅπαξ ἔτι ὅτι τὸ οὐσιῶδες τοῦ πλήθους συνίσταται εἰς τοὺς θυμικοὺς δεσμοὺς οἵτινες τὸ διατρέχουσιν ὁλόκληρον, ὡς πυκνὸν δίκτυον, ἀρκεῖ ν᾽ ἀναλύσωμεν τὸ φαινόμενον τοῦ πανικοῦ, ὡς τοῦτο παρατηρεῖται εἰς τὰ στρατιωτικὰ πλήθη. Πανικὸς παράγεται, ὅταν τὸ πλῆθος ἀρχίζῃ νὰ διαρρέῃ. Χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῆς ἀνυπακοῆς πρὸς τὰς διαταγὰς τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ τῆς φροντίδος ἣν ἕκαστον ἄτομον καταβάλλει δι᾽ ἑαυτὸ μόνον, ἀδιαφοροῦν διὰ τοὺς ἄλλους. Φυσικά, θὰ μοῦ ἀντιτείνουν ὅτι, ἀντιθέτως, ὁ φόβος ὑπερβολικῶς αὐξηθεὶς ρηγνύει τοὺς δεσμοὺς καὶ λοιπὰς ἀπόψεις. Ὁ κ. Dougall διακρίνει εἰς τὸν πανικὸν (ὄχι τὸν στρατιωτικὸν) πρότυπον παράδειγμα ἐκείνου ὅπερ ἀποκαλεῖ **πρώτην παράσυρσιν**, ἀφοσιωτικὴν ἐκ μεταδοτικότητος ὑπερβολήν. Ἡ βασικὴ αὕτη ἐξήγησις οὐδόλως ἱκανοποιεῖ, διότι ἀκριβῶς πρόκειται περὶ ἐξηγήσεως τοῦ διατί ὁ φόβος ἔλαβε τόσον γιγαντιαίας διαστάσεις. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐνοχοποιήσῃ τις τὸν κίνδυνον, διότι ὁ αὐτὸς στρατός, ὅστις τώρα εἶναι πανικόβλητος, ἀντίκρυσεν ἀκλόνητος ἄλλους κινδύνους ἐπίσης ἢ πλειότερον μεγάλους. Ἐξ

ἄλλου τὸ χαρακτηρίζον τὸν πανικὸν εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀνισότης μεταξὺ ἐπαπειλοῦντος κινδύνου καὶ ἀποτελέσματος, κινδύνου συχνὰ ὑποθετικοῦ ἀσημάντου αἰτίας. Ὅταν τὸ ἄτομον καταληφθὲν ὑπὸ πανικοῦ φόβου ἀρχίζῃ νὰ σκέπτηται δι᾽ ἑαυτό, δεικνύει, ἐξ αὐτοῦ καὶ μόνου, ῥῆξιν τῶν ἀφοσιωτικῶν δεσμῶν οἵτινες ἕως τότε εἶχον ἐξασθενίσει, πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του, τὸν κίνδυνον. Ἔχει τότε τὴν συναίσθησιν ὅτι εὑρίσκεται μόνον ἀπέναντι τοῦ κινδύνου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑπερβάλλει τὴν σοβαρότητα αὐτοῦ. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ πανικὸς φόβος διαθέτει τὴν χαλάρωσιν, τὸν κλονισμὸν τῆς θυμικῆς ὑφῆς τοῦ πλήθους καὶ δὲν ἀντιδρᾷ εἰμὴ κατ᾽ ἀκολουθίαν τῆς χαλαρώσεως ταύτης· ἐνῷ ἡ ἀντίθετος γνώμη, ἥτις βλέπει εἰς τὸν φόβον τοῦ κινδύνου τὴν αἰτίαν τῆς καταστροφῆς τῶν θυμικῶν δεσμῶν τοῦ πλήθους, δὲν ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν πραγματικότητα τῶν γεγονότων.

Αἱ παρατηρήσεις αὗται δὲν ἐπιβεβαιοῦσι καθόλου τὴν ἐκδοχὴν τοῦ κ. Dougall, καθ᾽ ἣν ὁ ὁμαδικὸς φόβος δύναται νὰ φθάσῃ εἰς ὑπέρμετρον βαθμὸν ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς μεταδοτικότητος. Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη συμφωνεῖ πλειότερον πρὸς τὴν ἐξήγησιν τῶν περιπτώσεων καθ᾽ ἃς πρόκειται περὶ κινδύνου ἀληθῶς μεγάλου καὶ περὶ πλήθους παρ᾽ ᾧ οὐδεὶς στερεὸς ἀφοσιωτικὸς δεσμὸς ἀσφαλίζει τὴν συνοχήν. Ἡ τυπικὴ περίπτωσις τοῦ εἴδους τούτου εἶναι ἡ τῆς πυρκαϊᾶς ἐκρηγνυομένης ἐν αἰθούσῃ θεάτρου ἢ ὁμηγύρεως· ἀλλ᾽ ἡ διδακτικωτέρα περίπτωσις καὶ συμφωνοτέρα πρὸς τὰς ἀποδείξεις μας εἶναι ἡ τῆς σώματος στρατοῦ πανικοβλήτου, πα-

ρουσία κινδύνου μὴ ὑπερβαίνοντος σύνηθες μέτρον καὶ ὅστις ἀντεμετωπίσθη ἤδη ἐπανειλημμένως ἡσύχως καὶ ψυχραίμως ἐν τῷ παρελθόντι. Ἡ λέξις «πανικὸς» δὲν κατέχει ἐξ ἄλλου καθωρισμένον ὁρισμὸν καὶ ὁμοιόμορφον. Ἐνίοτε χρησιμεύει νὰ δεικνύῃ τὸν ὁμαδικὸν φόβον, ἄλλοτε τὸν ἀτομικὸν φόβον, ὅταν οὗτος ὑπερβαίνῃ πᾶν μέτρον, καὶ συχνὰ ἀκόμη τὸ ὄνομα τοῦτο ἐπιφυλάσσεται εἰς τὰς περιπτώσεις ἐκρήξεως φόβου ἀδικαιολογήτου. Καὶ δίδοντες εἰς τὴν λέξιν «πανικὸς» τὴν ἔννοιαν τοῦ ὁμαδικοῦ φόβου δυνάμεθα ν' ἀποκαταστήσωμεν ἀναλογίαν ἱκανήν. Ὁ ἀτομικὸς φόβος προέρχεται ἐκ τῆς σοβαρότητος τοῦ κινδύνου ἢ ἐκ τῆς ἐξαφανίσεως τῶν ἀφοσιωτικῶν δεσμῶν (ἐντοπίσεων τοῦ θυμικοῦ)· ἡ τελευταία αὕτη περίπτωσις εἶναι ἡ τῆς νευρωτικῆς ἀγωνίας. Ἐπίσης ὁ πανικὸς παράγεται εἴτε κατ' ἀκολουθίαν ἐπιβαρύνσεως τοῦ κινδύνου τοῦ ἀπειλοῦντος ὅλον τὸν κόσμον εἴτε κατ' ἀκολουθίαν ἐξαφανίσεως τῶν ἀφοσιωτικῶν δεσμῶν οἵτινες ἐξησφάλιζον τὴν συνοχὴν τοῦ πλήθους, καὶ εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν περίπτωσιν ἡ ὁμαδικὴ ἀγωνία παρουσιάζει ἀναλογίας μὲ τὴν νευρωτικήν.

Δεχόμενοι—μὲ τὸν κ. Dougall—τὸν πανικὸν ὡς μίαν τῶν χαρακτηριστικωτέρων ἐκδηλώσεων τοῦ ***ὁμαδικοῦ πνεύματος*** φθάνομεν εἰς τὸ παράδοξον συμπέρασμα ὅτι ἡ ὁμαδικὴ ψυχὴ διαλύεται κατ' αὐτὴν ἔτι τὴν στιγμὴν τῆς ἐκδηλώσεως τῆς ἰδιότητός της τῆς πλέον χαρακτηριστικῆς καὶ εὐνοϊκῶς μάλιστα διὰ τὴν ἐκδήλωσιν ταύτην. Εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ὁ πανικὸς σημαίνει τὴν διάλυσιν τοῦ πλήθους

καὶ ἔχει ὡς συνέπειαν τὴν ἐξαφάνισιν πάσης ἀφοσιώσεως μεταξὺ τῶν μελῶν.

Εἰς παρῳδίαν τοῦ δράματος τοῦ Hebbel «*Ἰουδὴθ καὶ Ὀλοφέρνης*» γραφεῖσαν ὑπὸ τοῦ Nestory, εἷς πολεμιστὴς κραυγάζει : «Ὁ ἀρχηγὸς ἀπώλεσε τὴν κεφαλήν του»· καὶ ἀμέσως οἱ Ἀσσύριοι φεύγουν πανικόβλητοι. Αὐτὸ εἶναι τυπικὸν παράδειγμα τοῦ τρόπου ἐκρήξεως τοῦ πανικοῦ, εἰς ὃν πολλάκις ἀρκεῖ αἰτία ἀσήμαντος. Τοῦ κινδύνου ἐξακολουθοῦντος ἀμεταβλήτου, ἀρκεῖ πρὸς δημιουργίαν πανικοῦ ἡ ἔλλειψις εἰδήσεων διὰ τὸν ἀρχηγόν. Μὲ τοὺς δεσμοὺς τοὺς συνδέοντας τὸ πλῆθος πρὸς τὸν ἀρχηγὸν ἐξαφανίζονται καὶ οἱ μεταξὺ τῶν ἀτόμων δεσμοί. Τὸ πλῆθος κονιοποιεῖται ὅπως φιαλίδιον πολωνικὸν οὗτινος ἔθραυσαν τὴν ἄκραν.

Ἡ διάλυσις θρησκευτικοῦ πλήθους δὲν εἶναι τόσον εὔκολος πρὸς παρατήρησιν. Ἐσχάτως ἀνέγνωσα ἀγγλικὸν μυθιστόρημα, χριστιανικῆς ἐμπνεύσεως, συνιστώμενον ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου τοῦ Λονδίνου. Τὸ μυθιστόρημα τοῦτο ἐπιγραφόμενον «*Ὅταν ἦτο σκότος*» περιγράφει ἐπιδεξίως—κατ' ἐμὲ—καὶ ἀκριβῶς τὰς συνεπείας παρομοίου γεγονότος. Ὁ συγγραφεὺς φαντάζεται ἐχθροὺς τοῦ Χριστοῦ διαδίδοντος ψευδῶς ὅτι ἀνεκάλυψαν εἰς Ἱερουσαλήμ, ἐν τάφῳ, σημείωσιν τοῦ ἀπὸ Ἀριμαθείας Ἰωσήφ, καθ' ἣν τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ ἐκλάπη τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὴν κηδείαν του καὶ μετεφέρθη εἰς τὸν τάφον τοῦτον. Ἡ ἀρχαιολογικὴ αὕτη ἀνακάλυψις προκαλεῖ—ἐν τῷ μυθιστορήματι—τὴν πτῶσιν τῶν περὶ Ἀναστάσεως δογμάτων, κλονισμὸν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐπαύξησιν τεραστίαν τῶν βιαιοπραγιῶν

καὶ παντοειδῶν ἐγκλημάτων, μέχρι τῆς ἡμέρας καθ' ἣν τὸ ψεῦδος ἀνεκαλύφθη καὶ ἐτιμωρήθη.

Τὸ ἀποκαλυπτόμενον ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἶναι ὅτι κατὰ τὴν ἀποσύνθεσιν τοῦ πλήθους δὲν εἶναι ὁ ἀδικαιολόγητος φόβος· εἶναι αἱ ἐχθρικαὶ ὠθήσεις ἄλλων προσώπων, ὠθήσεις μὴ ἐμφανισθεῖσαι, χάρις εἰς τὴν κοινὴν ἀγάπην ἐν ᾗ περιβάλλει ὁ Χριστὸς τοὺς ἀνθρώπους του. Καὶ τοῦ Χριστοῦ βασιλεύοντος ὑπάρχουσιν ἄτομα ἐκτὸς τῶν δεσμῶν τούτων εὑρισκόμενα : Εἶναι οἱ ἄπιστοι. Οὕτω θρησκεία κατ' ἐξοχὴν τῆς ἀγάπης ὀφείλει νὰ ᾖ σκληρὰ καὶ νὰ μεταχειρίζηται ἄνευ ἀγάπης τοὺς μὴ αὐτῇ ἀνήκοντας. Κατὰ βάθος κάθε θρησκεία εἶναι θρησκεία ἀγάπης διὰ τοὺς ὀπαδούς της, μίσους διὰ τοὺς μή.

Οἱασδήποτε ἀρχῆς καὶ ἂν ᾖ ὁ κρίνων, δὲν πρέπει νὰ μέμφηται πολὺ τὸν πιστὸν διὰ τὴν σκληρότητά του· οἱ ἄπιστοι καὶ ἀδιάφοροι ματαίως—ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως—φαίνονται ξένοι πρὸς τὰ αἰσθήματα ταῦτα. Ἂν ἡ σκληρότης αὕτη δὲν ἔχει τὴν βιαιότητα ἄλλων αἰώνων, ἀπάτη εἶναι τὸ νὰ ἀποδοθῇ τοῦτο εἰς τὴν ἐξημέρωσιν τῶν ἀνθρωπίνων ἠθῶν. Μᾶλλον ὀφείλεται τοῦτο εἰς τὴν ἀναμφισβήτητον ἐξασθένησιν τῶν θρησκευτικῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν ἀπορρεόντων θυμικῶν δεσμῶν.

Μόλις ὁμαδικὸς σχηματισμὸς ἀντικαταστήσῃ τὴν θρησκευτικὴν κοινότητα (καὶ τοῦτο φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ σοσιαλισμός), θὰ ἴδῃ τις ἀμέσως νὰ ἐμφανίζωνται κατὰ τῶν ἀντιφρονούντων τὰ αὐτὰ ἅτινα ἐχαρακτήριζον τοὺς θρησκευτικοὺς ἀγῶνας· καὶ ἐὰν αἱ ὑπάρχουσαι διαφοραὶ μεταξὺ τῶν

ἐπιστημόνων περὶ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐκδοχῶν καθίσταντο ποτὲ εἰς τὰ ὄμματα τοῦ πλήθους ἐπίσης σπουδαῖαι ὅσον αἱ θρησκευτικαὶ διαφοραί, θὰ ἔβλεπέ τις ἀναμφιβόλως διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα.

———

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛ'.

Νέα προβλήματα καὶ νέοι προσανατολισμοί.

Πολλὰ πράγματα θὰ ἠδύναντο νὰ ἐξετασθῶσι καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν μορφολογίαν τῶν πληθῶν. Ὀφείλει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ τονισθῇ ὅτι ἁπλῆ συνάθροισις ἀνθρώπων δὲν ἀποτελεῖ πλῆθος, ἐφόσον οἱ δεσμοὶ περὶ ὧν ὡμιλήσαμεν ἤδη δὲν ἔχουσιν εἰσέτι σχηματισθῆ· πρέπει ὅμως συγχρόνως νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱαδήποτε συνένωσις ἀνθρώπων ἐκδηλοῖ μεγάλην τάσιν μετασχηματισμοῦ της εἰς ψυχολογικὸν πλῆθος. Θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετασθῶσιν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ διάφορα πλήθη, πλέον ἢ ἧσσον σταθερά, ἅτινα σχηματίζονται αὐθορμήτως, καὶ νὰ σπουδασθῶσιν αἱ συνθῆκαι σχηματισμοῦ των καὶ ἀποσυνθέσεώς των. Ἰδίαν προσοχὴν ἀπαιτεῖ ἡ διαφορὰ μεταξὺ ἀρχομένων καὶ ἀκεφάλων πληθῶν. Ὁμοίως θὰ ἔδει νὰ ἐξετασθῇ ἂν τὰ μὲ ἀρχηγὸν πλήθη δὲν εἶναι τὰ πλέον ἀρχέγονα καὶ τελειότερα. Ὡσαύτως ἂν εἰς

ὡρισμένα πλήθη ὁ ἀρχηγὸς δὲν δύναται ν᾿ ἀντικατασταθῇ ὑπ᾿ ἀφῃρημένης ἐννοίας, ὑπὸ ἰδέας (πλήθη μὲ ἀόρατον ἀρχηγὸν πλησιάζουν εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην)· ἂν μία τάσις ἢ μία ἐπιθυμία ἐπιδεκτικαὶ διανομῆς εἰς μέγαν ἀριθμὸν ἀνθρώπων δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχωσι τὸν ἴδιον ῥόλον ἀντικαταστάσεως. Ἡ ἀφῃρημένη ἔννοια δὲν θὰ ἠδύνατο μὲ τὴν σειράν της νὰ ἐνσαρκωθῇ εἰς τὸ πρόσωπον δευτερεύοντος ἀρχηγοῦ, ἀποκαθισταμένων μεταξὺ ἀρχηγοῦ καὶ ἰδέας σχέσεων ποικίλων καὶ ἐνδιαφερουσῶν; Δὲν ὑπάρχουσι περιπτώσεις καθ᾿ ἃς ὁ ἀρχηγὸς ἢ ἡ ἰδέα ἐπενδύει οὕτως εἰπεῖν χαρακτῆρα ἀρνητικόν, ὅπου δηλ. τὸ μῖσος δι᾿ ὡρισμένον πρόσωπον εἶναι ἐπιδεκτικὸν ἀπεργάσεως τῆς αὐτῆς ἑνώσεως καὶ δημιουργίας τῶν αὐτῶν ἀφοσιωτικῶν δεσμῶν ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ θετικῆς ἀφοσιώσεως πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦτο; Καὶ τέλος ἡ παρουσία ἀρχηγοῦ θὰ ἦτο ἀναπόφευκτος ἵνα ἁπλῆ συνάθροισις ἀνθρώπων μετασχηματισθῇ εἰς ψυχολογικὸν πλῆθος;

Πάντα τὰ ζητήματα ταῦτα, περὶ ὧν διαπραγματεύονται τὰ σχετικὰ συγγράμματα τῆς ὁμαδικῆς ψυχολογίας, δὲν θὰ ἠδύναντο ν᾿ ἀποτρέψωσι τὸ ἐνδιαφέρον μας ἀπὸ τῶν βασικῶν ψυχολογικῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἀνακινεῖ ἐνώπιόν μας ἡ ὑφὴ τῶν πληθῶν. Καὶ ἰδοὺ κατ᾿ ἀρχὰς σκέψις ἱκανὴ νὰ μᾶς δείξῃ τὴν βραχυτέραν ὁδὸν πρὸς ἐπίτευξιν ἀποδείξεως τῆς θυμικῆς φύσεως τῶν δεσμῶν οἵτινες συγκρατοῦσι τὴν συνοχὴν ἑνὸς πλήθους.

Ἂς προσπαθήσωμεν νὰ παρουσιάσωμεν τὸν τρόπον καθ᾿ ὃν οἱ ἄνθρωποι συμπεριφέρονται οἱ μὲν πρὸς τοὺς

δέ, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀφοσιωτικῆς ζωῆς. Κατὰ τὴν διάσημον παραβολὴν τοῦ Σοπενάουερ ἐπὶ τῶν ἀκανθοχοίρων οἵτινες ὑποφέρουσιν ἐκ τοῦ ψύχους, οὐδεὶς ἡμῶν ὑπομένει προσέγγισιν λίαν ἐνδόμυχον, λίαν στενήν, πρὸς τοὺς ὁμοίους του :

«Ἡμέραν τινὰ παγερὰν οἱ ἀκανθόχοιροι ἀγέλης, συνεσπειρώθησαν μεταξύ των πρὸς ἀμοιβαίαν θέρμανσιν· ἀλλὰ στενοχωρούμενοι ὑπὸ τῶν ἀκανθῶν των ἀπεμακρύνθησαν ἐκ νέου ἀλλήλων. Πιεζόμενοι ὅμως ὑπὸ τοῦ παρατεινομένου ψύχους ἐπλησίασαν καὶ πάλιν ἵνα καὶ αὖθις ἀποχωρισθῶσι καὶ ἡ ἀλληλουχία αὕτη προσεγγίσεων καὶ ἀπομακρύνσεων παρετάθη μέχρι τῆς ἡμέρας καθ' ἣν εὗρον ἀπόστασιν κανονικὴν προστατεύουσαν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν δύο κακῶν».

Κατὰ τὰς ἀποδείξεις τῆς ψυχοαναλύσεως πᾶσα στενὴ ἀφοσιωτικὴ σχέσις, μείζονος ἢ ἐλάσσονος διαρκείας, μεταξὺ δύο προσώπων—σχέσεις συζυγικαί, φιλία, σχέσεις γονέων καὶ τέκνων—καταλείπει ἀπόθεμα ἐχθρικῶν αἰσθημάτων, ἢ τοὐλάχιστον οὐχὶ φιλικῶν, ὧν δὲν δύναταί τις ν' ἀπαλλαγῇ εἰμὴ δι' ἀπωθήσεως. Ἡ κατάστασις εἶναι εὐδηλοτέρα εἰς τὴν περίπτωσιν δύο συνεταίρων ἀσχολουμένων εἰς τὸ νὰ φιλονεικῶσιν ἢ εἰς τὴν τοῦ ὑποδεεστέρου διαρκῶς γογγύζοντος κατὰ τοῦ προϊσταμένου του. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει ὅταν οἱ ἄνθρωποι συναθροίζωνται εἰς εὐρυτέρας ὁμάδας. Πάντοτε, ὁσάκις δύο οἰκογένειαι συνδεθῶσι διὰ γάμου, ἑκάστη τούτων θεωρεῖ ἑαυτὴν ὑπερτέραν τῆς ἄλλης· δύο γειτονικαὶ πόλεις διαγωνίζονται ζηλοτύπως· ἕκαστον διαμέρισμα διοι-

κητικὸν εἶναι πλῆρες περιφρονήσεως πρὸς τὸ γειτονικόν. Ἐθνικαὶ ὁμάδες τῆς αὐτῆς καταγωγῆς ἀπωθοῦνται ἀμοιβαίως: ὁ Νοτιογερμανὸς δὲν ὑποφέρει τὸν Βορειογερμανόν, ὁ Ἄγγλος κατηγορεῖ τὸν Σκῶτον, ὁ Ἱσπανὸς τὸν Πορτογάλλον. Ἡ ἀποστροφὴ καθίσταται τόσον βαθυτέρα, ὅσον αἱ διαφοραὶ εἶναι πλέον ἔκδηλοι. Τοῦτο ἐξηγεῖ τὴν ἀποστροφὴν τῶν Γαλατῶν πρὸς τοὺς Γερμανούς, τῶν Ἀρειανῶν πρὸς τοὺς Σημίτας, τῶν λευκῶν ἀνθρώπων πρὸς τοὺς ἐγχρώμους.

Ὅταν ἡ ἐχθρότης κατευθύνεται πρὸς ἀγαπώμενα πρόσωπα, λέγομεν ὅτι πρόκειται περὶ ἀφοσιωτικῆς ἀμφοτεροτιμίας καὶ ζητοῦμεν τὴν ἐξήγησιν, πιθανῶς λίαν ῥιζικήν, τοῦ φαινομένου τούτου εἰς τὰς πολυαρίθμους προφάσεις τῶν συγκρούσεων συμφερόντων, ἅτινα ἀκριβῶς γεννῶσι τὰς πλέον στενὰς σχέσεις. Εἰς τὰ αἰσθήματα ἀπωθήσεως καὶ ἀποστροφῆς, ἅτινα δοκιμάζει τις πρὸς ξένους μεθ᾽ ὧν εὑρίσκεται εἰς ἐπαφήν, δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν τὴν ἔκφρασιν ἐγωτισμοῦ, ναρκισσισμοῦ ζητοῦντος νὰ ἑδραιωθῇ· συμπεριφέρεταί τις ὡς ἐὰν ἡ ἐλαχίστη ἀπομάκρυνσις τῶν ἰδιοτήτων του καὶ ἀτομικῶν ἰδιαιτέρων ἐπέβαλε κριτικὴν τῶν ἰδιοτήτων τούτων καὶ ὡς ἐὰν ἐχρησίμευεν ὡς πρόκλησις πρὸς τροποποίησίν των ἢ πρὸς μετασχηματισμόν των. Διατί εἶναι ἀκριβῶς αἱ λεπτομέρειαι αὗται τῆς μεταπλάσεως αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ ἀντικείμενον τόσον μεγάλης εὐαισθησίας; Αὐτὸ τὸ ἀγνοοῦμεν· ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ τρόπος οὗτος συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων ἐξεγείρει τάσιν μίσους, ἐπιθετικότητα,

ἧς ἡ ἀρχὴ μᾶς εἶναι ἄγνωστος καὶ εἰς τὴν ὁποίαν δυνάμεθα ν' ἀποδώσωμεν στοιχειώδη χαρακτῆρα.

Ἀλλὰ πᾶσα ἡ ἀνεπιείκεια αὕτη ἐξαφανίζεται, πρὸς στιγμὴν ἢ διαρκῶς, εἰς τὸ πλῆθος. Ἐφόσον συγκρατεῖται ἡ ὁμαδικὴ σύγκρότησις, τὰ ἄτομα συμπεριφέρονται ὡς ἐὰν ἦσαν κατεσκευασμένα ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ προτύπου, ὑπομένουσι πάσας τὰς ἰδιαιτέρας ἰδιότητας τῶν γειτόνων των, θεωροῦσιν ἀλλήλους ὡς ἴσους καὶ δὲν αἰσθάνονται τὴν ἐλαχίστην ἀποστροφὴν πρὸς ἄλληλα. Συμφώνως πρὸς τὰς θεωρητικὰς ἐκδοχάς, τοιοῦτος περιορισμὸς τοῦ ναρκισσισμοῦ δύναται νὰ προέλθῃ ἐκ τῆς ἐνεργείας ἑνὸς μόνου παράγοντος: ἐκ τῆς θυμικῆς προσκολλήσεως εἰς ἄλλα πρόσωπα. Ὁ ἐγωϊσμὸς δὲν εὑρίσκει ὅριον εἰμὴ εἰς τὴν ἀγάπην τῶν ἄλλων, εἰς τὴν ἀγάπην τῶν ἀντικειμένων. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ θὰ μᾶς ἐρωτήσουν ἂν ἁπλῆ ἀλληλουχία συμφερόντων, ἄνευ παρεμβάσεως θυμικοῦ στοιχείου οἱουδήποτε, δὲν εἶναι φύσεως τοιαύτης ὥστε νὰ ἐπιφέρῃ τὴν ἀμοιβαίαν ἐνδοτικότητα καὶ τὸν σεβασμὸν πρὸς τοὺς ἄλλους. Εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι εὔκολον ν' ἀπαντήσῃ τις ὅτι ἀδύνατον νὰ πρόκειται εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν περὶ σταθεροῦ περιορισμοῦ τοῦ ναρκισσισμοῦ, διότι εἰς τὰς ὁμάδας τοῦ εἴδους τούτου ἡ ἐπιείκεια δὲν διαρκεῖ μακρότερον τοῦ ἀμέσου πλεονεκτήματος τὸ ὁποῖον ἀποκομίζει τις ἐκ τῆς μετ' ἄλλων συνεργασίας του.

Ἡ πρακτικὴ ἀξία τοῦ ζητήματος τούτου εἶναι ἐξ ἄλλου μικροτέρα ἐκείνου τὸ ὁποῖον θὰ ἐνόμιζέ τις· τὸ πείραμα κατέδειξεν ὅτι, καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις ἔτι ἁπλῆς συνεργασίας,

ἀποκαθίστανται κανονικῶς θυμικαὶ σχέσεις μεταξὺ τῶν συντρόφων καὶ ὅτι αἱ σχέσεις αὗται ἐπιζῶσι τῶν καθαρῶς πρακτικῶν πλεονεκτημάτων ἅτινα καθεὶς ἀπολαμβάνει ἐκ τῆς ἰσυνεργασίας ταύτης.

Ἐπανευρίσκομεν εἰς τὰς κοινωνικὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων τὰ γεγονότα ἅτινα ἡ ψυχοαναλυτικὴ ἔρευνα μᾶς ἐπέτρεψε νὰ παρατηρήσωμεν διαρκούσης τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀτομικοῦ θυμικοῦ. Τὸ θυμικὸν συνδέεται πρὸς τὴν ἱκανοποίησιν τῶν μεγάλων ζωϊκῶν ἀναγκῶν καὶ ἐκλέγει ὡς πρῶτα ἀντικείμενά του τὰ πρόσωπα ὧν ἡ παρεμβολὴ συντελεῖ εἰς τὴν ἱκανοποίησιν αὐτήν. Καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπως καὶ εἰς τὴν ἀτομικήν, ἡ ἀγάπη ἐξίχθη εἰς τὸν πρωτεύοντα ἂν μὴ τὸν μόνον παράγοντα πολιτισμοῦ, καθορίζουσα τὴν μετάβασιν ἐκ τοῦ ἐγωϊσμοῦ εἰς τὸν ἀλτρουϊσμόν. Καὶ τοῦτο ἰσχύει ἐπίσης καὶ διὰ τὸν φυλετικὸν διὰ τὴν γυναῖκα ἔρωτα, μὲ ὅλας τὰς ἐξ αὐτοῦ ἀπορρεούσας ἀνάγκας κανοποιήσεως ἐκείνου ὅπερ τῇ εἶναι προσφιλές, καθὼς ἰσχύει καὶ διὰ τὸν ἄφυλον ἔρωτα, τὸν ὁμοφυλόφυλον καὶ ἐξυψωμένον δι' ἄλλους ἀνθρώπους, ὅστις γεννᾶται ἐκ τοῦ κοινοῦ ἔργου.

Οὕτως, ἐὰν βλέπωμεν εἰς τὸ πλῆθος περιορισμὸν τοῦ ναρκισσικοῦ ἐγωϊσμοῦ μὴ ἐκδηλουμένου ἐκτὸς αὐτοῦ, ὀφείλομεν ν' ἀποδώσωμεν τοῦτο εἰς τὸ ὅτι ὁμαδικὸς σχηματισμὸς χαρακτηρίζεται πρὸ παντὸς δι' ἀποκαταστάσεως νέων ἀφοσιωτικῶν δεσμῶν μεταξὺ τῶν μελῶν τοῦ σχηματισμοῦ τούτου.

Τὸ προβαλλόμενον καὶ ἐπιβαλλόμενον ἐνταῦθα πρό-

βλημα εἶναι νὰ γνωρίζωμεν τίνος εἴδους εἶναι οἱ νέοι ἀφοσιωτικοὶ δεσμοί. Εἰς τὴν ψυχοαναλυτικὴν θεωρίαν τῶν νευρώσεων ἀπησχολήθημεν μέχρι τοῦδε κατὰ τρόπον σχεδὸν ἀποκλειστικόν, μὲ τὰς ἐρωτικὰς τάσεις αἵτινες, κατὰ τὴν εἰς ἀντικείμενα προσκόλλησίν των, παρακολουθοῦσιν ἔτι ἀμέσους φυλετικοὺς σκοπούς. Εἶναι προφανὲς ὅτι, ὡς πρὸς τὰ πλήθη τοὐλάχιστον, δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ φυλετικῶν σκοπῶν. Εὑρισκόμεθα ἐνταῦθα ἐνώπιον ἐρωτικῶν τάσεων αἵτινες, χωρὶς νὰ χάσωσί τι τῆς ἐνεργείας των, ἀπέκλιναν τῶν ἀρχικῶν των σκοπῶν. Λοιπὸν καὶ ἐντὸς ἔτι τοῦ περιθωρίου τῆς συνήθους φυλετικῆς προσηλώσεως εἰς ἀντικείμενα παρετηρήσαμεν φαινόμενα δυνάμενα νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς ἀπόκλισιν τοῦ ἐνστίκτου ἀπὸ τοῦ φυλετικοῦ του σκοποῦ. Περιεγράψαμεν τὰ φαινόμενα ταῦτα ὡς βαθμοὺς ἐρωτικῆς καταστάσεως καὶ εἴδομεν ὅτι συναποφέρουσι περιορισμόν τινα τοῦ ***ἐγώ***. Θὰ ἐξετάσωμεν νῦν μὲ ἰδιαιτέραν προσοχὴν τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα φαινόμενα τῆς ἐρωτικῆς καταστάσεως, μὲ τὴν ἐλπίδα, τὴν βασικήν, νὰ συναγάγωμεν συμπεράσματα ἐφαρμόσιμα εἰς τὰς ἀφοσιωτικὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀτόμων τοῦ πλήθους. Θὰ ἠθέλομεν προσέτι νὰ γνωρίζωμεν, ἂν ὁ τρόπος προσηλώσεως εἰς ἀντικείμενόν τι, τοιοῦτον ὁποῖον τὸν βλέπομεν εἰς τὴν φυλετικὴν ζωήν, εἶναι ἡ μόνη ἀφοσιωτικὴ δυνατὴ προσκόλλησις εἰς ἄλλο πρόσωπον ἢ ἂν ὀφείλομεν νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν καὶ ἄλλους ἔτι μηχανισμοὺς τοῦ αὐτοῦ εἴδους. Λοιπὸν ἡ ψυχοανάλυσις μᾶς ἀποκαλύπτει ἀκριβῶς τὴν ὕπαρξιν τῶν ἄλλων τούτων μηχανισμῶν: αὗται εἶναι αἱ ***ταυτοποιήσεις***, διεργασίαι ἀνε-

παρκῶς ἔτι γνωσταί, δύσκολοι εἰς περιγραφήν, καὶ ὧν ἡ ἐξέτασις θὰ μᾶς ἀπομακρύνῃ ἐπί τινα χρόνον τοῦ ἀρχικοῦ μας σκοποῦ, ἤτοι τῆς ὁμαδικῆς ψυχολογίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Ἡ ταυτοποίησις.

Ἡ ψυχοανάλυσις βλέπει ἐν τῇ «ταυτοποιήσει» τὴν πρώτην ἐκδήλωσιν ἀφοσιωτικῆς προσηλώσεως εἰς ἕτερον πρόσωπον. Ἡ ταυτοποίησις αὕτη παίζει σπουδαῖον ρόλον εἰς τὸ ***Οἰδιπόδειον σύνθετον***, κατὰ τὰς πρώτας φάσεις τοῦ σχηματισμοῦ του. Τὸ μικρὸν ἄρρεν παιδίον ἐκδηλοῖ μέγα ἐνδιαφέρον διὰ τὸν πατέρα του· θὰ ἤθελε νὰ εἶναι ὅ,τι ἐκεῖνος εἶναι, νὰ τὸν ἀντικαταστήσῃ ὑφ᾽ ὅλας τὰς ἐπόψεις. Ἄς τὸ εἴπωμεν καθαρά : τὸ ἰδεῶδές του εἶναι ὁ πατήρ του Ἡ ὡς πρὸς τὸν πατέρα στάσις αὕτη (ἢ πάντα ἄλλον ἄνδρα γενικῶς) δὲν ἔχει τίποτε τὸ παθητικὸν ἢ τὸ θῆλυ· εἶναι καθαρῶς ἄρρην. Συμφωνεῖ πλήρως πρὸς τὸ Οἰδιπόδειον σύνθετον, εἰς οὗ τὴν γένεσιν συμβάλλει.

Συγχρόνως ἢ ὀλίγον βραδύτερον,τὸ νεαρὸν ἄρρεν ἀρχίζει νὰ κατευθύνῃ πρὸς τὴν μητέρα του τὰς θυμικάς του ἐπιθυμίας. Ἐκδηλοῖ τότε δύο εἴδη προσκολλήσεως, ψυχολογικῶς διάφορα: μίαν προσήλωσιν πρὸς τὴν μητέρα του ὡς ἀντικείμενον καθαρῶς φυλετικόν, καὶ μίαν ταυτοποίησιν μὲ τὸν πατέρα, ὃν θεωρεῖ ὡς πρότυπον μιμήσεως. Τὰ δύο ταῦτα αἰσθήματα παραμένουσιν ἐπί τινα χρόνον παράλληλα, χωρὶς ν᾽ ἀλληλοεπηρεάζωνται, χωρὶς νὰ ἀλληλοενοχλῶνται. Ἀλλὰ καθ᾽ ὅσον ἡ ψυχικὴ ζωὴ τείνει πρὸς τὴν ἑνοποίησιν τὰ αἰσθήματα ταῦτα ἀλληλοπλησιάζουσι, καταλήγουν εἰς τὸ νὰ συναντηθῶσι, καὶ ἐκ τῆς συναντήσεως ταύτης προκύπτει τὸ κανονικὸν ***Οἰδιπόδειον σύνθετον***. Ὁ μικρὸς ἀντιλαμβάνεται ὅτι ὁ πατήρ τοῦ φράσσει τὴν πρὸς τὴν μητέρα δίοδον· ἡ μετὰ τοῦ πατρὸς ταυτοποίησίς του λαμβάνει ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου χροιὰν ἐχθρικὴν καὶ καταλήγει εἰς τὸ νὰ συγχυσθῇ μὲ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ν᾽ ἀντικαταστήσῃ τὸν πατέρα, ἀκόμη καὶ παρὰ τῇ μητρί. Ἡ ταυτοποίησις ἐξ ἄλλου εἶναι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀμφοτερότιμος· δύναται νὰ προσανατολισθῇ ἐπίσης καλῶς πρὸς τὴν ἔκφρασιν τρυφερότητος καθὼς ἐπίσης καὶ πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν ἐξαφανίσεως (τοῦ πατρός).Τηρεῖ στάσιν προϊόντος τῆς πρώτης φάσεως—τῆς στοματικῆς—τοῦ θυμικοῦ, ἤτοι τῆς φάσεως, καθ᾽ ἣν ὁ ***θυμῶν*** θὰ ἐπεθύμει, εἰ δυνατόν, νὰ ἐνσαρκώσῃ τὸ ἐπιθυμούμενον ἀντικείμενον καὶ τὸ ἐκτιμήσῃ τρώγων αὐτό, ἤτοι ἐξαφανίζων αὐτό. Γνωστὸν ὅτι οἱ καννίβαλοι παρέμειναν εἰς τὴν φάσιν ταύτην· τρώγουν τοὺς ἐχθρούς των εὐχαρίστως καὶ δὲν τρώγουν παρ᾽ ὅσους ἀγαπῶσιν.

Διαφεύγει πολλάκις ἡ μεταγενεστέρα τύχη τῆς μετὰ τοῦ πατρὸς ταυτοποιήσεως ταύτης. Τὸ ***Οἰδιπόδειον σύνθετον*** δυνατὸν νὰ ἀναστραφῆ: ἤτοι ὁ πατὴρ δι᾿ ἐκθηλύνσεως, τρόπον τινά, νὰ καταστῆ ἀντικείμενον ἱκανοποιήσεως φυλετικῶν τάσεων. Εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας ἡ μετὰ τοῦ πατρὸς ταυτοποίησις ἀποτελεῖ τὴν προκαταρκτικὴν φάσιν τῆς φυλετικῆς ἀντικειμενοποιήσεως τοῦ πατρός. Δύναται νὰ λεχθῆ τὸ αὐτό, κατ᾿ ἀναλογίαν, διὰ τὴν κόρην ὡς πρὸς τὴν μητέρα·

Δύναται νὰ διατυπωθῆ ἡ διαφορὰ αὕτη μεταξὺ τῆς μετὰ τοῦ πατρὸς ταυτοποιήσεως καὶ τῆς πρὸς τὸν πατέρα προσηλώσεως ὡς φυλετικοῦ ἀντικειμένου· κατὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν ὁ πατὴρ ἀποτελεῖ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θὰ ἤθελέ τις ***νὰ εἶναι***· κατὰ τὴν δευτέραν ἐκεῖνο ὅπερ θὰ ἤθελέ τις ***νὰ ἔχῃ***. Εἰς μὲν τὴν 1ην περίπτωσιν ἐνδιαφέρεται τὸ ὑποκείμενον τοῦ ***ἐγώ***, εἰς δὲ τὴν2αν τὸ ἀντικείμενόν του.Δι᾿ αὐτὸ ἡ ταυτοποίησις εἶναι δυνατὴ πρὸ πάσης ἐκλογῆς τοῦ ἀντικειμένου. Εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ δοθῆ συγκεκριμένη μεταψυχολογικὴ περιγραφὴ τῆς διαφορᾶς ταύτης. Τὸ ἐξηκριβωμένον εἶναι ὅτι τὸ ***ἐγὼ*** ζητεῖ νὰ ἐξομοιωθῆ πρὸς τὸ ὡς ὑπόδειγμα θεωρούμενον.

Εἰς ἓν νευρωτικὸν σύμπτωμα ἡ ταυτοποίησις συνδέεται πρὸς ἓν συνθετώτερον σύνολον. Ἡ μικρὰ κόρη, περὶ ἧς θὰ ἀσχοληθῶμεν, παρουσιάζει τὸ αὐτὸ νοσηρὸν σύμπτωμα οἷον καὶ ἡ μήτηρ της, λ. χ. ἐπίμονον βῆχα. Τοῦτο προέρχεται κατὰ πλειοτέρους διαφόρους τρόπους: Ἢ ἡ ταυτοποίησις εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν προερχομένην ἐκ τοῦ ***Οἰδιποδείου συνθέτου***, ὅτι δηλ. σημαίνει τὴν ἐχθρικὴν ἐπιθυμίαν ἀντι-

καταστάσεως τῆς μητρός, εἰς ἣν περίπτωσιν τὸ σύμπτωμα ἐκφράζει τὴν πρὸς τὸν πατέρα ἐρωτικὴν κλίσιν. Τὸ σύμπτωμα τοῦτο πραγματοποιεῖ τὴν ἀντικατάστασιν τῆς μητρὸς ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ αἰσθήματος ἐνοχῆς. «Ἤθελες νὰ εἶσαι ἡ μήτηρ· εἶσαι τώρα, ἀναμφιβόλως, ἀφοῦ ὑποφέρεις ἀκριβῶς ὅπως ἐκείνη»· εἶναι ὁ πλήρης μηχανισμὸς τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ὑστερικῶν συμπτωμάτων. Ἤ, ἄλλοτε, τὸ σύμπτωμα εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ τοῦ ἀγαπωμένου προσώπου (οὕτως εἰς τὴν *Περικοπὴν Ὑστερικῆς Ἀναλύσεως* ἡ Δώρα μιμεῖται τὸν βῆχα τοῦ πατρός). Ὥστε δυνάμεθα νὰ περιγράψωμεν τὴν κατάστασιν, λέγοντες ὅτι ἡ ***ταυτοποίησις ἔλαβε τὴν θέσιν ἐρωτικῆς κλίσεως, ὅτι δηλ. ἡ τελευταία αὕτη μετέπεσε δι᾿ ἐλαττώσεως, εἰς ταυτοποίησιν.*** Γνωρίζομεν ἤδη ὅτι ἡ ταυτοποίησις ἀντιπροσωπεύει τὴν πλέον ἀρχέγονον μορφὴν τῆς ἀφοσιωτικῆς προσηλώσεως· εἰς τοὺς ὅρους οἵτινες ἐπιβάλλονται κατὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν συμπτωμάτων καὶ ἑπομένως κατὰ τὴν ἀπώθησιν, ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν ἐπίσης μηχανισμῶν τοῦ ἀσυνειδήτου, συμβαίνει συχνὰ ὥστε ἡ ἐκλογὴ τοῦ θυμικοῦ ἀντικειμένου νὰ παραχωρῇ ἐκ νέου τὴν θέσιν εἰς τὴν ταυτοποίησιν· ἤτοι τὸ ***ἐγὼ*** ἀπορροφᾷ, τρόπον τινά, τὰς ἰδιότητας τοῦ ἀντικειμένου. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι κατὰ τὰς ταυτοποιήσεις ταύτας τὸ ***ἐγὼ*** ἀντιγράφει ὁτὲ μὲν τὸ μὴ ἀγαπώμενον πρόσωπον, ὁτὲ δὲ τὸ ἀγαπώμενον. Καὶ παρατηροῦμεν ὅτι καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις ἡ ταυτοποίησις εἶναι μερική, ἐντελῶς περιωρισμένη, ὅτι τὸ ***ἐγὼ*** περιορίζεται νὰ λαμβάνῃ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου του ἓν μόνον τῶν ἰχνῶν του.

Ὑπάρχει καὶ 3η περίπτωσις ἐμφανίσεως συμπτωμάτων, ἰδιαιτέρως συχνὴ καὶ σπουδαία, καθ' ἣν ἡ ταυτοποίησις συντελεῖται ἐκτὸς καὶ ἀνεξαρτήτως πάσης θυμικῆς συμπεριφορᾶς ἔναντι τοῦ ἀντιγραφομένου προσώπου. Ὅταν νεαρά τις οἰκότροφος λάβῃ μυστικὰ ἐντολὴν τοῦ ἀγαπωμένου της προκαλοῦσαν ἐκ ζηλοτυπίας κρίσιν ὑστερικὴν παρ' αὐτῇ, αἱ στεναὶ φίλαι της αἱ ἐν γνώσει τῶν διατρεχόντων θὰ ὑποστῶσιν ἐπίσης ὁμοίαν κρίσιν ἐκ λόγων ψυχικῆς ἐπαφῆς. Ὁ μηχανισμὸς ὅπως μᾶς παρουσιάζεται εἶναι ὁ τῆς ταυτοποιήσεως, καταστάσεως δυνατῆς διὰ τῆς ἱκανότητος προσαρμογῆς πρὸς ὡρισμένην κατάστασιν ἢ διὰ τῆς θελήσεως. Αἱ ἄλλαι δύνανται ἐπίσης νὰ ἔχωσιν ἐρωτικήν τινα περιπέτειαν μυστικὴν καί, ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ αἰσθήματος ἐνοχῆς, ὑποφέρουσι τὴν ἐκ τούτου ὀδύνην. Εἶναι ὅμως ἀνακριβὲς νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι μιμοῦνται τὸ σύμπτωμα τῆς φίλης των ἐκ συμπαθείας. Ἀντιθέτως ἡ συμπάθεια γεννᾶται ἐκ τῆς ταυτοποιήσεως, καὶ τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τοιαύτη προσβολὴ ἢ μίμησις τοῦ εἴδους τούτου παράγεται ἐπίσης εἰς περιπτώσεις καθ' ἃς ὑπάρχει μεταξὺ δύο προσώπων ἔτι ὀλιγωτέρα συμπάθεια τῆς ὑφισταμένης μεταξὺ δύο νεανίδων φίλων ἐν παρθεναγωγείῳ. Τὸ ἓν ἐκ τῶν *ἐγὼ* διεῖδεν εἰς τὸ ἄλλο σπουδαίαν ἀναλογίαν ἐπὶ ὡρισμένου σημείου (εἰς τὴν περίπτωσίν μας πρόκειται περὶ βαθμοῦ αἰσθηματικότητος ἐξ ἴσου ἐκπεφρασμένου): Παράγεται ἀμέσως ταυτοποίησις σχετικὴ καί, ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν παθογόνου καταστάσεως, ἡ ταυτοποίησις αὕτη καταλήγει εἰς τὸ σύμπτωμα ὅπερ ἐξεδηλώθη εἰς τὸ ἀπομιμηθὲν

ἐγώ. Ἡ διὰ τοῦ συμπτώματος ταυτοποίησις παρέχει οὕτω τὴν ἔνδειξιν τοῦ σημείου συναντήσεως τῶν δύο *ἐγώ*, ὅπερ σημεῖον ὤφειλε, κατὰ βάθος, νὰ παραμείνῃ ἐν ἀπωθήσει.

Ἐκ τῶν τριῶν τούτων πηγῶν συνάγομεν ὅτι: 1ον ἡ ταυτοποίησις ἀποτελεῖ τὴν πλέον ἀρχέγονον μορφὴν ἀφοσιωτικῆς προσηλώσεως πρὸς ἀντικείμενον. 2ον, κατ' ἀκολουθίαν μεταβολῆς μειωτικῆς, ἀντικαθιστᾷ θυμικὴν προσήλωσιν πρὸς ἀντικείμενον, καὶ τοῦτο δι' εἴδους ἐνσωματώσεις τοῦ ἀντικειμένου ἐν τῷ *ἐγώ*. 3ον, ἡ ταυτοποίησις δύναται νὰ γίνῃ πάντοτε ὁσάκις ἓν πρόσωπον ἤθελεν ἀνακαλύψει ἴχνος κοινὸν μετ' ἄλλου προσώπου, καὶ ἂν ἔτι τὸ τελευταῖον τοῦτο δὲν εἶναι δι' ἐκεῖνο ἀντικείμενον θυμικῶν ἐπιθυμιῶν. Ὅσον περισσότερα καὶ σπουδαῖα εἶναι τὰ κοινὰ ἴχνη, τόσον περισσότερον ἡ ταυτοποίησις εἶναι τελειοτέρα καὶ ἀντίστοιχος πρὸς τὴν ἀρχὴν νέας προσηλώσεως.

Διαβλέπομεν ἤδη ὅτι ἡ ἀμοιβαία προσήλωσις ἡ ὑπάρχουσα μεταξὺ τῶν ἀτόμων τῶν ἀποτελούντων πλῆθος ὀφείλει νὰ προκύπτῃ ἐξ ὁμοίας ταυτοποιήσεως, βασιζομένης ἐπὶ ἀφοσιωτικῆς κοινότητος· καὶ δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ κοινότης αὕτη σχηματίζεται ἐκ τῆς φύσεως τοῦ δεσμοῦ τοῦ ἑνοῦντος ἕκαστον ἄτομον πρὸς τὸν ἀρχηγόν. Λαμβάνομεν ἐπίσης ὑπ' ὄψιν μας ὅτι εἴμεθα εἰσέτι μακρὰν τοῦ νὰ ἐξαντλήσωμεν τὸ πρόβλημα τῆς ταυτοποιήσεως, ὅτι εὑρισκόμεθα ἐνώπιον τῆς διεργασίας τῆς γνωστῆς εἰς τὴν ψυχολογίαν ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Einfühlung (πρόσκτησις τῶν αἰσθημάτων ἄλλου) καὶ ὅπερ συμβάλλει σπουδαιότατα, ἕνεκα τῶν δυνατοτήτων τὰς ὁποίας μᾶς ἀνοίγει, πρὸς εἴσδυσιν εἰς τὴν ψυχὴν

τῶν προσώπων τῶν ξένων πρὸς τὸ *ἐγώ* μας. Ἐπειδὴ ὅμως θέλομεν νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὰ ἄμεσα ἀφοσιωτικὰ ἀποτελέσματα τῆς ταυτοποιήσεως, θὰ παραλείψωμεν τὴν σπουδαιότητα ἣν αὕτη παρουσιάζει διὰ τὴν πνευματικήν μας ζωήν.

Ἡ ψυχοαναλυτικὴ ἔρευνα, ἥτις ἀπησχολήθη μὲ προβλήματα ψυχώσεων δυσκολώτερα, ἠδυνήθη νὰ παρατηρήσῃ τὴν ὕπαρξιν τῆς ταυτότητος εἰς ὡρισμένας ἄλλας περιπτώσεις, ὧν ἡ ἀπόδοσις εἶναι δύσκολος. Θὰ σημειώσω δύο τῶν περιπτώσεων τούτων.

Ἡ γέννησις τῆς ἄρρενος ὁμοφυλοφυλετικότητος εἶναι συχνότατα ἡ ἀκόλουθος : Ὁ νεανίας ἔμεινεν ἐπὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα καὶ ἐντόνως προσκεκολλημένος εἰς τὴν μητέρα του κατὰ τὸ *Οἰδιπόδειον σύνθετον*. Φθάσας τὴν ἥβην ὁ νεανίας ὀφείλει ν᾽ ἀνταλλάξῃ τὴν μητέρα του μὲ ἄλλο φυλετικὸν ἀντικείμενον. Παράγεται τότε ἀλλαγὴ προσανατολισμοῦ· ἀντὶ ν᾽ ἀπαρνηθῇ τὴν μητέρα του, ταυτοποιεῖται μὲ αὐτήν, μεταβάλλεται εἰς αὐτὴν καὶ ζητεῖ ἀντικείμενα ἐπιδεκτικὰ ν᾽ἀντικαταστήσουν τὸ ἴδιόν του *ἐγὼ* καὶ τὰ ὁποῖα ν᾽ ἀγαπᾷ καὶ ἐπιμελῆται ὅπως ἠγαπᾶτο παρὰ τῆς μητρός του. Ἰδοὺ διεργασία εὐκολώτατα παρατηρήσιμος καὶ ἀνεξάρτητος, φυσικά, τῆς ὑποθέσεως ἣν θὰ ἠδύνατό τις νὰ διατυπώσῃ σχετικῶς πρὸς τοὺς λόγους καὶ τὰ αἴτια τῆς παρουσιασθείσης αὐτῆς μεταβολῆς. Ἡ ἔκτασις ἐν τῇ ταυτοποιήσει ταύτῃ προκαλεῖ ἐντύπωσιν: Ἀπὸ ἀπόψεως φυλετικοῦ χαρακτῆρος τὸ ἄτομον ὑφίσταται μεταβολὴν κατὰ τὸ ὑπόδειγματοῦ προσώπου τὸ ὁποῖον ἕως τότε τοῦ ἐχρησίμευσεν ὡς

θυμικὸν ἀντικείμενον. Τοῦτο τότε ἢ καταλείπεται ἐντελῶς ἢ διατηρεῖται ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ. Τοῦτο ἄλλως τε δὲν μᾶς ἀφορᾷ νῦν. Ἡ ἀντικατάστασις διὰ ταυτοποιήσεως μετ᾽ αὐτοῦ, τοῦ καταλειφθέντος καὶ ἀπολεσθέντος ἀντικειμένου, ἡ ἐνσωμάτωσις τοῦ ἀντικειμένου ἐν τῷ ***ἐγώ***, ὅλ᾽ αὐτὰ δὲν μᾶς εἶναι νέα. Εἰς ὡρισμένας περιστάσεις ἡ διεργασία αὕτη δύναται ἀπ᾽ εὐθείας νὰ παρατηρηθῇ παρὰ τῷ παιδίῳ. Εἰς τὴν ***Διεθνῆ ψυχοαναλυτικὴν Ἐφημερίδα*** ἐδημοσιεύθη προσφάτως ἡ περίπτωσις παιδίου ἀπολέσαντος μικρὰν γαλῆν καὶ προσπαθοῦντος κατόπιν νὰ τὴν ἀντικαταστήσῃ διὰ τοῦ ἑαυτοῦ του βαδίζοντος μὲ τὰ τέσσαρα, ἀρνουμένου νὰ καθίσῃ εἰς τὴν τράπεζαν,διακηρύσσοντος τέλος ὅτι αὐτὸ τοῦτο εἶναι ἡ μικρὰ γάττα.

Ἄλλο παράδειγμα ἐνσωματώσεως τοῦ ἀντικειμένου μᾶς παρέχεται ὑπὸ τῆς ἀναλύσεως τῆς μελαγχολίας, προερχομένης κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς πραγματικῆς ἢ ψυχικῆς ἀπωλείας ἀγαπωμένου ἀντικειμένου. Τὸ κυρίως χαρακτηρίζον τὴν περίπτωσιν ταύτην εἶναι ἡ σκληρὰ αὐτοταπείνωσις τοῦ ***ἐγώ***· ὁ ἀσθενὴς ἐπισωρεύει ἑαυτῷ ἀμειλίκτους κριτικὰς καὶ πικροτάτας μομφάς. Ἡ ἀνάλυσις ἔδειξεν ὅτι αἱ μομφαὶ καὶ κριτικαὶ αὗται ἀπευθύνονται πρὸς τὸ ἀντικείμενον καὶ ἐκφράζουσι τὴν ἐκδίκησιν τοῦ ***ἐγὼ*** κατὰ τοῦ ἀντικειμένου τούτου. Ἡ σκιὰ τοῦ ἀντικειμένου προβάλλεται ἐπὶ τοῦ ***ἐγώ***. Ἡ ἐνσωμάτωσις τοῦ ἀντικειμένου εἶναι ἐνταῦθα λίαν καθαρά.

Ἀλλ᾽ αἱ μελαγχολίαι αὗται μᾶς ἀποκαλύπτουν καὶ ἄλλας χρησίμους ἀπόψεις. Μᾶς δεικνύουν τὸ ***ἐγὼ*** διῃρημένον εἰς

δύο, ὧν τὸ ἓν ἐπιτίθεται μανιωδῶς κατὰ τοῦ ἄλλου. Τὸ ἄλλο τοῦτο μέρος εἶναι τὸ μεταβληθὲν διὰ τῆς ἐνσωματώσεως, τὸ περικλεῖον τὸ ἀπολεσθέν. Ἀλλὰ τὸ μέρος τὸ τόσον σκληρῶς φερόμενον πρὸς τὸ γειτονικόν του δὲν μᾶς εἶναι ἄγνωστον. Τὸ μέρος τοῦτο εἶναι ἡ «φωνὴ τῆς συνειδήσεως», ἡ κριτικὴ στιγμὴ τοῦ ***ἐγώ***· τοῦτο καὶ εἰς ὁμαλὰς περιστάσεις ἐμφανιζόμενον δὲν εἶναι τόσον σκληρὸν καὶ ἀμείλικτον. Ἤδη ἐν τοῖς προηγουμένοις (ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τοῦ ναρκισσισμοῦ, τῆς θλίψεως, τῆς μελαγχολίας) ἠναγκάσθημεν νὰ δεχθῶμεν τὸν σχηματισμόν, ἐντὸς τοῦ ***ἐγώ***, παρομοίας φωνῆς ἱκανῆς νὰ χωρισθῇ τοῦ ἄλλου ***ἐγὼ*** καὶ νὰ καταπολεμήσῃ τοῦτο. Τὸ ὠνομάσαμεν «***ἰδεῶδες τοῦ ἐγὼ***» καὶ τοῦ ἀπεδώσαμεν τὰ ἑξῆς καθήκοντα : Παρατήρησιν ἑαυτοῦ, τὴν ἠθικὴν συνείδησιν, τὴν λογοκρισίαν τῶν ὀνείρων καὶ τὸν ἀποφασιστικὸν ῥόλον κατὰ τὴν διεργασίαν τῆς ἀπωθήσεως. Ἐλέγομεν τότε ὅτι τὸ ***ἰδεῶδες*** αὐτὸ ***τοῦ ἐγὼ*** ἦτο ὁ κληρονόμος τοῦ ναρκισσισμοῦ, ἐν ᾧ τὸ παιδικὸν ἐγὼ ἠρκεῖτο εἰς ἑαυτό. Βαθμηδὸν καὶ κατ᾽ ὀλίγον δανείζεται ἐκ τῶν ἐπιρροῶν τοῦ περιβάλλοντος πάσας τὰς ἀπαιτήσεις ἃς τοῦτο τοποθετεῖ εἰς τὸ ***ἐγὼ*** καὶ τὰς ὁποίας τὸ ***ἐγὼ*** δὲν εἶναι πάντοτε ἱκανὸν νὰ ἱκανοποιῇ, ἵνα εἰς τὰς περιπτώσεις καθ᾽ ἃς ὁ ἄνθρωπος νομίζει ὅτι ἔχει λόγους νὰ μὴ εἶναι εὐχαριστημένος ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ του δύναται να εὑρίσκῃ ἱκανοποίησιν ἐκ τοῦ ***ἰδεώδους ἐγώ***, τὸ ὁποῖον ἐπλάσθη ἐκ τοῦ ***ἐγώ***. Ἀνεύρομεν ἐπίσης ὅτι κατὰ τὸ παραλήρημα τῆς αὐτοπαρατηρήσεως εἶναι δυνατὸν νὰ καταλάβωμεν αἰφνιδίως τὴν ἀποσύνθεσιν τῆς καταστάσεως ταύτης καὶ νὰ τὴν ἀποδώσω-

μεν εἰς τὰς ἐπηρείας τῶν δεσποτισμῶν καὶ πρὸ παντὸς εἰς τὸν πατρικὸν τοιοῦτον. Δὲν ἐλησμονήσαμεν δὲ νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἡ ἀπόστασις ἡ χωρίζουσα τὸ ***ἰδεῶδες*** αὐτὸ ***ἐγὼ*** ἀπὸ τὸ πραγματικὸν ποικίλλει ἐκ τοῦ ἑνὸς ἀτόμου εἰς τὸ ἄλλο καὶ ὅτι εἰς πολλὰ πρόσωπα ἡ διάκρισις αὕτη ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ σώματι τοῦ ***ἐγὼ*** δὲν ὑπερέβη τὸν βαθμὸν ὃν εἶχε παρὰ τῷ παιδί.

Πρὶν ὅμως χρησιμοποιήσωμεν πάντα ταῦτα τὰ ὑλικὰ διὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς θυμικῆς ὀργανώσεως ἑνὸς πλήθους, ὀφείλομεν νὰ θεωρήσωμεν ἄλλας τινὰς σχέσεις μεταξὺ τοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦ ἐγώ.

....

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

Ἐρωτικὴ κατάστασις καὶ ὕπνωσις.

Παρ᾽ ὅλας τὰς ἰδιοτροπίας της, ἡ ὁμιλουμένη γλῶσσα μένει πιστὴ πρὸς μίαν πραγματικότητα. Οὕτως ὀνομάζει μὲ τὴν λέξιν «ἀγάπη» ἀφοσιωτικὰς σχέσεις ποικίλας, τὰς ὁποίας θεωρητικῶς συνενοῦμεν ὑπὸ τὴν αὐτὴν ὀνομασίαν, χωρὶς ἑκάστοτε νὰ ὑποδεικνύωμεν ἂν ἐννοοῦμεν διὰ τῆς λέξεως ταύτης τὸν ἀληθῆ ἔρωτα παραδεχόμενι οὕτω τὴν δυνατότητα ἱεραρχίας βαθμῶν ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ ἔρωτι. Δὲν θὰ μᾶς εἶναι δύσκολον νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ὕπαρξιν τοιαύτης ἱεραρχίας ἐκ τῶν γεγονότων τῶν γνωστῶν ἐκ τῆς παρατηρήσεως.

Εἰς ὡρισμένον ἀριθμὸν περιπτώσεων ὁ ἔρως εἶναι θυμικὴ προσήλωσις πρὸς ἓν ἀντικείμενον, ἐπὶ τῷ τέλει ἀμέσου φυλετικῆς ἱκανοποιήσεως, τῆς προσηλώσεως παυομένης εὐθὺς ὡς ἡ ἱκανοποίησις αὕτη πραγματοποιηθῇ· εἶναι ὁ κοι-

νός, ὁ αἰσθητικὸς ἔρως. Γνωρίζομεν ὅμως ὅτι ἡ θυμικὴ κατάστασις δὲν παρουσιάζει πάντοτε τὴν ἁπλότητα ταύτην. Ἡ βεβαιότης τοῦ ὅτι ἡ πρὸς στιγμὴν ἀνακουφισθεῖσα ἀνάγκη δὲν θὰ βραδύνῃ καὶ πάλιν νὰ ἀνανήψῃ παρέχει τὴν κυριωτέραν αἰτίαν διαρκοῦς προσηλώσεως πρὸς τὸ φυλετικὸν ἀντικείμενον, ἐμμονῆς τοῦ «ἔρωτος» διὰ τὸ ἀντικείμενον τοῦτο, ἀκόμη καὶ κατὰ τὰ διαλείμματα καθ᾿ ἃ δὲν αἰσθάνεταί τις τὴν φυλετικὴν ἀνάγκην.

Ἑτέρα συνέπεια προέρχεται εἰσέτι ἐκ τῆς ἀξιολόγου ἀναπτύξεως τῆς ἐρωτικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τὴν πρώτην φάσιν τῆς ζωῆς του, φάσιν ἥτις γενικῶς περατοῦται μὲ τὸ 5ον ἔτος, τὸ παιδίον εὑρίσκει παρ᾿ ἑνὶ τῶν γονέων του τὸ πρῶτόν του ἀντικείμενον ἔρωτος ἐφ᾿ οὗ συγκεντροῦνται πᾶσαι αἱ φυλετικαὶ τάσεις αἱ ἀπαιτοῦσαι ἱκανοποίησιν. Ἡ παραγομένη ἀπώθησις εἰς τὸ τέλος τῆς φάσεως ταύτης ἐπιβάλλει τὴν ἀπάρνησιν τοῦ πλείστου τῶν παιδικῶν φυλετικῶν τούτων σκοπῶν του καὶ ἐπιφέρει βαθεῖαν τροποποίησιν συμπεριφορᾶς ἀπέναντι τῶν γονέων. Τὸ παιδίον μένει καλῶς προσκεκολλημένον εἰς τοὺς γονεῖς του, ἀλλ᾿ αἱ πρωτόγονοι αὗται τάσεις του κωλύονται τοῦ σκοποῦ των. Τὰ αἰσθήματα ἅτινα τοῦ λοιποῦ δοκιμάζει διὰ τὰ ἀγαπώμενα ταῦτα πρόσωπα χαρακτηρίζονται ὡς «τρυφερά». Γνωστὸν ὅτι αἱ ἀρχικαὶ «φυλετικαὶ» τάσεις ἀντέχουσι, πλέον ἢ ἔλασσον ἔντονοι, εἰς τὸ ἀσυνείδητον καὶ ὅτι συνεπῶς τὸ πρωτόγονον ῥεῦμα ἐξακολουθεῖ πρὸς ὡρισμένην κατεύθυνσιν.

Μετὰ τῆς ἥβης ἐνεργοῦσι νέαι ἔντονοι τάσεις, κατευ-

θυνόμεναι πρὸς ἀμέσους φυλετικοὺς σκοπούς. Εἰς τὰς δυσμενεῖς περιπτώσεις παραμένουσι κεχωρισμέναι τοῦ ἐπιμόνου ρεύματος τῶν «τρυφερῶν» αἰσθημάτων. Ἐπιτυγχάνεται οὕτως ὁ πίναξ,οὗτινος αἱ δύο ὄψεις ἐξαϋλώθησαν καὶ ἐξυψώθησαν λίαν εὐχαρίστως ὑπὸ ὡρισμένων φιλολογικῶν ρευμάτων. Ὁ ἀνὴρ τρέφει χιμαιρικὴν ἐκτίμησιν διὰ τὰς γυναῖκας δι᾽ ἃς εἶναι ἔμπλεος σεβασμοῦ, ἀλλ᾽ αἵτινες δὲν τοῦ ἐμπνέουσιν οὐδὲν ἐρωτικὸν αἴσθημα, καὶ δὲν αἰσθάνεται ἑαυτὸν ἐν ἐρεθισμῷ εἰμὴ μόνον παρουσίᾳ ἄλλων γυναικῶν ἃς δὲν «ἀγαπᾷ», ἃς ἐκτιμᾷ ὀλίγον, ὅταν, ἐννοεῖται, δὲν τὰς περιφρονῇ. Συχνότατα ὁ νέος ἐπιτυγχάνει, μέχρις ὁρίου, νὰ συνδέσῃ τὸν πλατωνικὸν πνευματικὸν ἔρωτα μετὰ τοῦ φυλετικοῦ τοιούτου, τοῦ γηΐνου· εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ στάσις του ἔναντι τοῦ φυλετικοῦ ἀντικειμένου χαρακτηρίζεται διὰ τῆς συγχρόνου ἐνεργείας ἐλευθέρων καὶ παρημποδισμένων τάσεων. Ἀναλόγως τοῦ μέρους ὅπερ καταλαμβάνουσιν εἰς τὴν φυλετικὴν ζωὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀμφότεραι δύναται νὰ κριθῇ ὁ βαθμὸς τοῦ ἀληθοῦς ἔρωτος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν καθαρῶς φυλετικὴν ἐπιθυμίαν.

Ὁ «ἀληθὴς» αὐτὸς «ἔρως» μᾶς ἐνεποίησεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐντύπωσιν, διότι τὸ ἀγαπώμενον ἀντικείμενον διαφεύγει, ἔν τινι μέτρῳ, τὴν κριτικήν· ὅτι ὅλαι αἱ ἰδιότητές του ἐκτιμῶνται περισσότερον ἢ αἱ τῶν μὴ ἀγαπωμένων προσώπων καὶ χαίρουσιν ἐκτιμήσεως πλειοτέρας ἐκείνης ἥτις ἐδίδετο εἰς τὰ τελευταῖα ταῦτα πρὶν ὁ ἀνὴρ γνωρίσῃ τὸ ἀγαπώμενον πρόσωπον. Ὅταν αἱ φυλετικαὶ τάσεις ἀπωθοῦνται ἢ ἀφανίζωνται πλέον ἢ ἔλασσον ἀποτελεσματικῶς, βλέπει

τις γεννωμένην τὴν χίμαιραν καθ᾿ ἣν τὸ ἀντικείμενον ἀγαπᾶται ἐπίσης φυλετικῶς ἕνεκα τῶν ψυχικῶν του ἰδιοτήτων, ἐνῷ συχνότατα τὸ ἀντίθετον συμβαίνει, ἤτοι ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς φυλετικῆς ἡδονῆς ἣν τοῦτο παρέχει συμβαίνει νὰ τοῦ ἀποδίδωσι τὰς ψυχικὰς αὐτὰς ἰδιότητας.

Τὸ ἀπατῶν τὴν κρίσιν ἐνταῦθα εἶναι ἡ ***ἰδεοποίησις***, ἡ ἐξαΰλωσις. Ὁ προσανατολισμός μας ὅμως εὐκολύνεται πολὺ ἐξ αὐτοῦ· βλέπομεν καθαρὰ ὅτι τὸ ἀντικείμενον τυγχάνει χρήσεως οἵας καὶ τὸ ἴδιον «***ἐγὼ***» τοῦ ὑποκειμένου καὶ ὅτι εἰς τὴν ἐρωτικὴν κατάστασιν ὡρισμένον μέρος τοῦ ναρκισσικοῦ θυμικοῦ μεταφέρεται ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου. Εἰς ὡρισμένας μορφὰς τῆς ἐρωτικῆς ἐκλογῆς εἶναι μάλιστα προφανὲς ὅτι τὸ ἀντικείμενον χρησιμεύει εἰς ἀντικατάστασιν ἑνὸς ἰδεώδους, τὸ ὁποῖον τὸ ***ἐγὼ*** θὰ ἤθελε νὰ ἐνσαρκώσῃ εἰς τὸ ἴδιόν του πρόσωπον, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπιτύχῃ τὴν πραγματοποίησίν του. Ἀγαπᾷ τις τὸ ἀντικείμενον διὰ τὰς τελειοποιήσεις ἃς εὔχεται εἰς τὸ ἴδιόν του ***ἐγὼ*** καὶ ζητεῖ διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸν ἴδιον ἑαυτοῦ ναρκισσισμόν.

Ἐφ᾿ ὅσον αὐξάνεται ἡ ὑπερβολὴ τῆς τιμῆς ἣν ἀποδίδει τις εἰς τὸ ἀντικείμενον καὶ τὴν ἐρωτικὴν κατάστασιν, ἡ ἀπόδοσις τοῦ πίνακος καθίσταται εὐχερεστέρα. Αἱ τάσεις αἱ διευθυνόμεναι πρὸς τὴν ἄμεσον φυλετικὴν ἱκανοποίησιν δύνανται νὰ ὑποστῶσι τέλειον ἀφανισμόν, ὡς τοῦτο συχνὰ συμβαίνει εἰς τὸν ποιητικὸν ἔρωτα τοῦ ἀρχαρίου· τὸ ***ἐγὼ*** καθίσταται ἐπὶ μᾶλλον ὀλιγώτερον ἀπαιτητικόν, μετριόφρον, ἐνῷ τὸ ἀντικείμενον καθίσταται ἐπὶ μᾶλλον μεγαλοπρεπὲς καὶ πολύ-

τιμον, ἑλκύει πρὸς ἑαυτὸ ὅλην τὴν ἀγάπην ἣν τὸ ***ἐγὼ*** ἠδύνατο νὰ δοκιμάσῃ δι᾽ ἑαυτὸ τοῦτο, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἔχῃ ὡς φυσικὸν ἐπακολούθημα τὴν τελείαν θυσίαν τοῦ ***ἐγώ***. Τὸ ἀντικείμενον ἀπορροφᾷ, καταβροχθίζει, τὸ ***ἐγώ***. Εἰς πᾶσαν ἐρωτικὴν κατάστασιν εὑρίσκει τις τάσιν ταπεινώσεως, περιορισμὸν τοῦ ναρκισσισμοῦ, ἀφάνισιν ἐνώπιον τοῦ ἀγαπωμένου προσώπου· εἰς τὰς ἐσχάτας περιπτώσεις τὰ ἴχνη ταῦτα ἁπλῶς ὑπερβάλλονται καὶ μετὰ τὴν ἐξαφάνισιν τῶν αἰσθητικῶν ἀναγκῶν κυριαρχοῦσιν ἐντελῶς τῆς καταστάσεως.

Τοῦτο παρατηρεῖται ὅλως ἰδιαιτέρως εἰς τὴν ἀτυχῆ ἀγάπην τὴν χαθεῖσαν ἀνεπιστρεπτί· διότι εἰς τὸν κανονικὸν κοινὸν ἔρωτα ἑκάστη φυλετικὴ ἱκανοποίησις ἀκολουθεῖται ὑπὸ ἐλαττώσεως τοῦ βαθμοῦ ἐξαϋλώσεως, ἥτις ἀποδίδεται εἰς τὸ ἀντικείμενον. Συγχρόνως πρὸς τὴν «ἐγκατάλειψιν» ταύτην τοῦ ***ἐγὼ*** εἰς τὸ ἀντικείμενον, ἥτις οὐδόλως πλέον διακρίνεται τῆς αἰθερίας ἐγκαταλείψεως εἰς ἀφῃρημένην τινὰ ἰδέαν, παύουσιν αἱ λειτουργίαι αἱ ἐξελιχθεῖσαι μέχρις ἐκείνου ὅπερ τὸ ἐγὼ θεωρεῖ ὡς τὸ ἰδεῶδες μεθ᾽ οὗ θὰ ἤθελε νὰ συγχωνεύσῃ τὴν προσωπικότητά του. Ἡ κριτικὴ σιγᾷ : πᾶν ὅ,τι τὸ ἀντικείμενον κάμνει καὶ ἀπαιτεῖ εἶναι καλὸν καὶ ἄμεμπτον. Ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως παύει ἐπεμβαίνουσα εὐθὺς ὡς πρόκειται περὶ πράγματος εὐνοϊκοῦ διὰ τὸ ἀντικείμενον· εἰς τὴν ἐρωτικὴν τύφλωσιν καθίσταταί τις ἐγκληματικὸς ἄνευ τύψεων. Ὅλη ἡ κατάστασις δύναται νὰ συνοψισθῇ εἰς τὴν ἀκόλουθον διατύπωσιν : ***Τὸ ἀντικείμενον ἔλαβε τὴν θέσιν ἐκείνου ὅπερ ἦτο τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἐγώ.***

Καθ᾽ ὅσον ἀφορᾷ τὴν διαφορὰν μεταξὺ τῆς ταυτότητος

καὶ τῆς ἐρωτικῆς καταστάσεως εἰς τὰς πλέον ἐξυψωμένας ἐκδηλώσεις της, γνωστὰς ὑπὸ τὰ ὀνόματα τῆς θέλξεως, ἐρωτικῆς αὐξήσεως, δὲν εἶναι δύσκολον νὰ περιγραφῇ αὕτη. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν τὸ **ἐγὼ** ἐμπλουτίζεται μὲ ἰδιότητας τοῦ ἀντικειμένου, ἐγκολποῦται τοῦτο, διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν ἔκφρασιν τοῦ κ. Ferenozi, δι᾿ ἐνδοτοποθετήσεως· εἰς τὴν β΄ περίπτωσιν τὸ ἐγὼ πτωχύνεται διδόμενον ὁλόκληρον εἰς τὸ ἀντικείμενον, ἐξαφανιζόμενον ἐνώπιον τοῦ τελευταίου τούτου. Παρατηρεῖται ὅμως, δι᾿ ἐγγυτέρας ἐξετάσεως, ὅτι ἡ περιγραφὴ αὕτη ἐμφανίζει ἀντιθέσεις αἵτινες πραγματικῶς δὲν ὑφίστανται. Ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως δὲν πρόκειται οὔτε περὶ ἐμπλουτισμοῦ οὔτε περὶ πτωχύνσεως, διότι καὶ ἡ ὑστάτη ἔτι ἐρωτικὴ κατάστασις δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἐνδοτοποθέτησις τοῦ ἀντικειμένου ἐν τῷ **ἐγώ**. Ἡ ἀκόλουθος διάκρισις θὰ ἐστηρίζετο ἴσως ἐπὶ οὐσιωδεστέρων σημείων· εἰς τὴν περίπτωσιν ταυτοποιήσεως τὸ ἀντικείμενον ἐξατμίζεται καὶ ἐξαφανίζεται, διὰ ν᾿ ἀναφανῇ εἰς τὸ **ἐγώ**, τὸ ὁποῖον ὑφίσταται μερικὴν μεταβολήν, κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ ἐξαφανισθέντος ἀντικειμένου. Εἰς τὴν ἄλλην περίπτωσιν τὸ ἀντικείμενον ὑπάρχει, ἀλλὰ προικίζεται ὑπὸ τοῦ **ἐγὼ** δαπάναις του μὲ ὅλας τὰς ἰδιότητας. Ἀλλ᾿ ἡ διάκρισις αὕτη ἐγείρει, μὲ τὴν σειράν της, ἀντίρρησιν. Εἶναι ἐντελῶς βέβαιον ὅτι ἡ ταυτοποίησις ἐπιφέρει ἄρνησιν τῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἀντικειμένου; Δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ταυτοποίησις, ἄνευ ἐξαφανίσεως τοῦ ἀντικειμένου; Ἀλλὰ πρὶν εἰσέλθωμεν εἰς τὴν συζήτησιν τῶν ὀχληρῶν τούτων ζητημάτων προαισθανόμεθα ἤδη ἀορίστως ὅτι ἡ φύσις τῆς καταστάσεως ἐπιφέ-

ρει ἄλλην ἀλληλουχίαν καθ' ἣν ***τὸ ἀντικείμενον ἀντικαθιστᾷ τὸ ἐγὼ ἢ τὸ ἰδεῶδες αὐτοῦ.***

Ἐκ τῆς ἐρωτικῆς καταστάσεως εἰς τὴν ὕπνωσιν ἡ ἀπόστασις δὲν εἶναι μεγάλη. Παρατηρεῖται ἐνώπιον τοῦ ὑπνωτιστοῦ ἡ αὐτὴ ταπεινότης ἐν τῇ ὑποκύψει, ἡ αὐτὴ ἐγκατάλειψις κριτικῆς οἵα καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀγαπωμένου προσώπου. Παρατηρεῖται ἡ αὐτὴ ἀπάρνησις τῆς προσωπικῆς πρωτοβουλίας· οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ὁ ὑπνωτιστὴς ἔχει λάβει τὴν θέσιν τοῦ ***ἰδεώδους τοῦ ἐγώ.*** Μόνον ὅτι παρὰ τὴν ἐξάσκησιν τῇ ὑπνώσει ὅλαι αὐταὶ αἱ λεπτομέρειαι φαίνονται καθαρώτεραι καὶ ἔκτυποι, εἰς τρόπον ὥστε θὰ ἐνεδεικνύετο περισσότερον ἡ ἐξήγησις τῆς ἐρωτικῆς καταστάσεως διὰ τῆς ὑπνώσεως παρὰ ἀντιθέτως. Ὁ ὑπνωτιστὴς εἶναι διὰ τὸν ὑπνωτιζόμενον τὸ μόνον ἀντικείμενον ἄξιον προσοχῆς· οὐδὲν ἄλλο ὑπολογίζεται. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ***ἐγὼ*** δοκιμάζει ὡς ἐν ὀνείρῳ πᾶν ὅ,τι ὁ ὑπνωτιστὴς ἀπαιτεῖ μᾶς ὑπενθυμίζει ὅτι παρελείψαμεν ν' ἀναφέρωμεν μεταξὺ τῶν λειτουργιῶν τῶν ἐξελιχθεισῶν εἰς τὸ ***ἰδεῶδες τοῦ ἐγὼ*** τῆς δοκιμῆς τῆς πραγματικότητος. Οὐδόλως ἐκπληκτικὸν ἂν τὸ ***ἐγὼ*** θεωρεῖ ὡς πραγματικὴν μίαν διαίσθησιν, ὅταν ἡ ψυχικὴ κρίσις, ἐπιφορτισμένη νὰ ὑποβάλῃ τὰ γεγονότα εἰς τὴν δοκιμὴν τῆς πραγματικότητος, ἐκφράζεται ὑπὲρ τῆς πραγματικότητος τῆς διαισθήσεως ταύτης. Ἡ τελεία ἀπουσία τάσεων μὲ φυλετικοὺς σκοποὺς ἐλευθέρους συμβάλλει εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἄκρας καθαρότητος τῶν φαινομένων. Ἡ ὑπνωτικὴ σχέσις συνίσταται εἰς ὁλικὴν ἐρωτικὴν ἐγκατάλειψιν, ἀποκλειομένης πάσης φυλετικῆς ἱκανοποιήσεως, ἐνῷ εἰς

τὴν ἐρωτικὴν κατάστασιν ἡ ἱκανοποίησις αὕτη ἀπωθεῖται μόνον πρὸς στιγμὴν καὶ παραμένει πάντοτε ἐν δευτέρᾳ γραμμῇ ὡς δυνατὸς σκοπός.

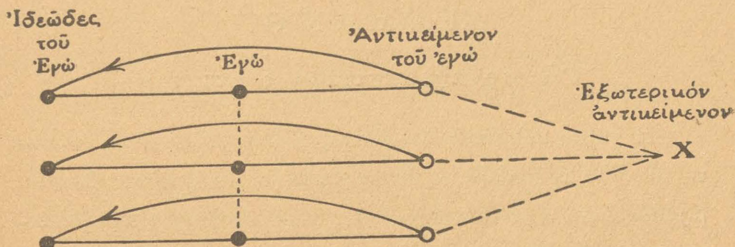
Δυνάμεθα ὅμως ἐξ ἄλλου νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ὑπνωτικὴ σχέσις παρουσιάζει, τρόπον τινά, ὁμαδικὸν ἀνὰ δύο σχηματισμόν. Ἡ ὕπνωσις δυσκόλως συγκρίνεται μὲ τὸν ὁμαδικὸν σχηματισμόν, διότι εἶναι μᾶλλον ὁμοία πρὸς τοῦτον. Ἐκ τῆς πολυπλόκου ὑφῆς τοῦ πλήθους παρουσιάζει ἐν μεμονωμένῃ καταστάσει ἓν μόνον στοιχεῖον: τὴν στάσιν τοῦ ἀτόμου ἐν πλήθει,ἐνώπιον τοῦ ἡγήτορος. Ἐκ τοῦ περιορισμοῦ τούτου τοῦ ἀριθμοῦ ἡ ὕπνωσις διακρίνεται τοῦ ὁμαδικοῦ σχηματισμοῦ, ὅπως ἀκριβῶς διακρίνεται τῆς ἐρωτικῆς καταστάσεως διὰ τῆς ἀπουσίας τῶν ἀμέσων φυλετικῶν τάσεων. Καταλαμβάνει οὕτω θέσιν ἐνδιάμεσον μεταξὺ τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης.

Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ σημειωθῇ ὅτι ἀκριβῶς αἱ ἐν ἐκτροπῇ ἀπὸ τοῦ σκοποῦ των φυλετικαὶ τάσεις δημιουργοῦσι τοὺς ἰσχυροτέρους δεσμοὺς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Τοῦτο ἐξηγεῖται εὐκόλως διὰ τοῦ γεγονότος ὅτι αἱ τάσεις αὗται δὲν εἶναι ἱκαναὶ νὰ ἱκανοποιηθῶσι τελείως, ἐνῷ αἱ ἐλεύθεραι φυλετικαὶ τάσεις ὑφίστανται ἔκτακτον ἐξασθένησιν, ὑποβίβασιν στάθμης, ὁσάκις ὁ φυλετικὸς σκοπὸς ἐπιτυγχάνεται. Ὁ φυλετικὸς ἔρως εἶναι προωρισμένος νὰ σβεσθῇ, εὐθὺς ὡς ἱκανοποιηθῇ· διὰ νὰ διαρκέσῃ, ὀφείλει νὰ ἑνωθῇ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς μὲ στοιχεῖα καθαρᾶς τρυφερότητος, ἐν ἐκτροπῇ εὑρισκόμενα τοῦ φυλετικοῦ σκοποῦ, ἢ νὰ ὑποστῇ εἰς δοθεῖσαν στιγμὴν μεταφορὰν παρομοίαν.

Ἡ ὕπνωσις θὰ μᾶς ἀπεκάλυπτεν εὐκόλως τὸ αἴνιγμα τῆς θυμικῆς συγκροτήσεως ἑνὸς πλήθους, ἐὰν αὐτὴ αὕτη δὲν παρουσίαζεν ἴχνη, ἅτινα ὡς καὶ ἡ ἄνευ εὐθειῶν φυλετικῶν τάσεων ἐρωτικὴ κατάστασις διαφεύγουσιν ἀκόμη ριζικὴν ἐξήγησιν. Ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις ἡ ὕπνωσις εἶναι δυσκολώτερον καταληπτὴ καὶ παρουσιάζεται ὑπὸ μυστικιστικὸν χαρακτῆρα. Μία τῶν λεπτομερειῶν της συνίσταται εἰς εἶδος παραλυσίας τῆς θελήσεως καὶ κινήσεων, παραλυσίας προερχομένης ἐκ τῆς ἐξασκουμένης ἐπιρροῆς ὑπὸ πανισχύρου προσώπου ἐπὶ ἀνικάνου ὑποκειμένου, ἀνυπερασπίστου, καὶ ἡ λεπτομέρεια αὕτη μᾶς προσεγγίζει πρὸς τὴν παρὰ τοῖς ζῴοις διὰ τοῦ φόβου προκαλουμένην ὕπνωσιν. Ὁ τρόπος προκλήσεως τῆς ὑπνώσεως, αἱ μετὰ τοῦ ὕπνου σχέσεις της παραμένουσιν εἰσέτι σκοτειναί· καὶ ἡ αἰνιγματικὴ ἐκλογὴ προσώπων ἱκανῶν πρὸς πρόκλησίν της, ἐνῷ διαφεύγει τὴν ἐνέργειαν ἄλλων, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ εἰς τὴν ὕπνωσιν πραγματοποιεῖται συνθήκη εἰσέτι ἄγνωστος, οὐσιώδης διὰ τὴν καθαρότητα τῶν θυμικῶν συμπεριφορῶν. Ἕτερον ἀξιοσημείωτον γεγονός: Παρὰ τὴν τελείαν ὑποβλητικὴν ἐλαστικότητα τοῦ ὑπνωτισμένου προσώπου ἡ ἠθικὴ συνείδησίς του δύναται νὰ δεικνύηται πολὺ ἀνθεκτική. Τοῦτο ἴσως ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι εἰς τὴν ὕπνωσιν, ὡς αὕτη πρακτικῶς γίνεται, τὸ ὑποκείμενον ἐξακολουθεῖ νὰ νομίζῃ ὅτι πρόκειται περὶ παιγνίου, ἀνακριβοῦς ἀναπαραγωγῆς ἄλλης καταστάσεως μείζονος ζωϊκῆς σημασίας.

Αἱ προηγούμεναι παρατηρήσεις μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ διατυπώσωμεν τὸν τύπον θυμικῆς συνθέσεως ἑνὸς πλήθους

ὡς τοὐλάχιστον τὴν ἐθεωρήσαμεν μέχρι τοῦδε, ἤτοι πλήθους ἔχοντος ὁδηγὸν καὶ μὴ εἰσέτι κτησαμένου δευτερευόντως, κατ' ἀκολουθίαν τελειοτάτης ὀργανώσεως, τὰς ἰδιότητας ἀτόμου. Οὕτω θεωρούμενον ***ἓν πρωτόγονον πλῆθος παρουσιάζεται ὡς συνένωσις ἀτόμων ἅτινα ἀντικατέστησαν τὸ ἰδεῶδές των διὰ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συνεπέφερε τὴν ταυτοποίησιν τοῦ ἐγώ των.*** Ἡ γραφικὴ ἀναπαράστασις τοῦ τύπου τούτου δίδει τὸ κάτωθι σχεδιογράφημα:

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄.

Τὸ συναγελαστικὸν ἔνστικτον

Ἡ χιμαιρικὴ ἐλπὶς ὅτι ἐλύσαμεν διὰ τοῦ τύπου τούτου τὸ αἴνιγμα τοῦ πλήθους ἔσται βραχείας διαρκείας. Δὲν θὰ βραδύνωμεν ν᾽ ἀνακληθῶμεν εἰς τὴν ἀνήσυχον πραγματικότητα· καὶ αἰτία τούτου εἶναι τὸ ὅτι κατὰ βάθος ἠρκέσθημεν ν᾽ ἀναγάγωμεν τὸ αἴνιγμα τοῦ πλήθους εἰς τὸ αἴνιγμα τῆς ὑπνώσεως, ὅπερ καὶ τοῦτο πορουσιάζει ἀκόμη πολλὰ σκοτεινά. Ἰδοὺ ὅμως ἀνακύπτει ἄλλη ἀντίρρησις, ἥτις μᾶς ὑποδεικνύει τὸν ἀκολουθητέον μετέπειτα δρόμον.

Ὀφείλομεν νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ πολυάριθμοι ἀφοσιωτικοὶ δεσμοὶ οἱ χαρακτηρίζοντες τὸ πλῆθος ἀρκοῦσι βεβαίως νὰ ἐξηγήσωσι τὴν ἔλλειψιν ἀνεξαρτησίας καὶ πρωτοβουλίας παρὰ τῷ ἀτόμῳ, τὴν ταυτότητα τῶν ἀντιδράσεών του πρὸς τὴν τῶν ἄλλων ἀτόμων τοῦ πλήθους, τὴν πτῶσίν του εἰς τὴν τάξιν μονάδος τοῦ πλήθους. Ἀλλὰ τὸ πλῆθος, θεωρού-

μενον ἐν τῷ συνόλῳ του, παρουσιάζει καὶ ἑτέρους χαρακτῆρας· τὴν κατάπτωσιν τῆς διανοητικῆς δραστηριότητος, τὸν ὑπέρμετρον βαθμὸν ἀφοσιωτικότητος, τὴν ἀνικανότητα μετριασμοῦ καὶ συγκρατήσεως, τὴν τάσιν ὑπερβάσεως, εἰς τὰς ἀφοσιωτικὰς ἐκδηλώσεις, ὅλων τῶν ὁρίων καὶ τάσιν ἐντόνων ἐκφάνσεων τούτων. Πάντες οὗτοι οἱ χαρακτῆρες καὶ ἄλλοι ἀνάλογοι, ὧν ὁ κ. le Bon μᾶς ἔδωκε τόσον ζωηρὰν περιγραφήν, παρουσιάζουσιν ἀναμφιβόλως ὀπισθοδρόμησιν τῆς ψυχικῆς δραστηριότητος πρὸς φάσιν προηγουμένην, ἣν δὲν ἐκπληττόμεθα ἀνευρίσκοντες παρὰ τῷ παιδὶ καὶ τῷ ἀγρίῳ. Ὁμοία ἀτροφία χαρακτηρίζει πλέον ἰδιαιτέρως τὰ συνήθη πλήθη, ἐν ᾧ εἰς τὰ πλήθη τὰ παρουσιάζοντα βαθμὸν ὀργανώσεως ἐκπεφρασμένον οἱ ἀτροφικοὶ χαρακτῆρες εὑρίσκονται, καθ᾽ ὅσον γνωρίζομεν, σοβαρῶς ἐξησθενημένοι.

Θὰ εὑρισκόμεθα οὕτως ἐνώπιον καταστάσεως ἐν ᾗ τὸ ἀτομικὸν αἴσθημα καὶ ἡ πνευματικὴ διανοητικὴ πρᾶξις εἶναι πολὺ ἀσθενεῖς καὶ ἑπομένως ἀνίκανοι νὰ βεβαιωθῶσι διὰ τρόπου αὐτονόμου, ἄνευ ὑποστηρίξεώς των ἐκ μέρους τῶν ἀναλόγων ἀφοσιωτικῶν καὶ διανοητικῶν ἐκδηλώσεων τῶν ἄλλων ἀτόμων. Ἀναμνησθῶμεν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ πόσον πολυάριθμα εἶναι τὰ φαινόμενα ἐξαρτήσεως ἐν τῇ κανονικῇ ἀνθρωπίνῃ Κοινωνίᾳ, πόσον ὀλίγον εὑρίσκει τις ἐκεῖ πρωτοτυπίαν καὶ προσωπικὸν θάρρος, μέχρι ποίου σημείου τὸ ἄτομον δεσπόζεται ἀπὸ τὰς ἐπηρείας ὁμαδικῆς ψυχῆς, οἷαι αἱ ἰδιότητες φυλῆς, προλήψεις ἕνεκα τῆς κοινωνικῆς θέσεως, κοινὴ γνώμη κλπ. Τὸ αἴνιγμα τῆς ὑποβλητικῆς ἐπιρροῆς σκοτίζεται ἔτι πλέον, ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἐπιρροὴ

αὔτη ἐξασκεῖται ὄχι μόνον ἐκ μέρους τοῦ ἡγέτου πρὸς τοὺς ἀκολουθοῦντας, ἀλλ' ἐπίσης καὶ ἐξ ἀτόμου εἰς ἄτομον, καὶ φθάνομεν νὰ μεμφώμεθα ἑαυτοὺς διότι ἐθεωρήσαμεν μόνον τὰς μετὰ τοῦ ἡγέτου σχέσεις, παραμελήσαντες τὸν ἄλλον παράγοντα, τῆς ἀμοιβαίας ὑποβολῆς.

Οὕτως ἀνακληθέντες εἰς μετριοφροσύνην θὰ εἴμεθα διατεθειμένοι νὰ ἀκούσωμεν μίαν ἄλλην φωνὴν ἥτις μᾶς ὑπισχνεῖται ἐξήγησιν ἐπὶ ἁπλουστέρων βάσεων. Δανείζομαι τὴν ἐξήγησιν αὐτὴν ἐκ τοῦ εὐφυοῦς βιβλίου τοῦ κ. Trotter περὶ τοῦ συναγελαστικοῦ ἐνστίκτου, λυπούμενοι μόνος ὅτι ὁ συγγραφεὺς δὲν ἐπέτυχε νὰ λησμονήσῃ τὰς ἐκ τοῦ μεγάλου πολέμου γεννηθείσης ἀντιπαθείας.

Ὁ κ. Trotter ἐξάγει τὰ ψυχικὰ φαινόμενα τὰ ἴδια τῷ πλήθει ἐξ ***ἐνστίκτου συναγελασμοῦ*** ἐμφύτου τῷ ἀνθρώπῳ ὡς καὶ τοῖς ἄλλοις ζωϊκοῖς εἴδεσιν. Ἀπὸ βιολογικῆς ἀπόψεως ἡ ὁμαδικότης αὔτη εἶναι ἁπλῶς ἔκφρασις συνεπείας τῆς πολυκυτταρωσύνης, καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς θεωρίας τοῦ θυμικοῦ θὰ ἦτο νέα ἐκδήλωσις τῆς θυμικῆς τάσεως ἣν παρουσιάζουσι τὰ ζῶντα ὄντα τὰ ἔχοντα σύνθεσιν ὁμοίαν νὰ σχηματίζωσι μονάδας ἐπὶ μᾶλλον εὐρείας. Τὸ ἄτομον αἰσθάνεται ἑαυτὸ «ἀτελές», ὅταν εἶναι μόνον. Ἤδη ἡ ἀγωνία τοῦ μικροῦ παιδίου εἶναι ἐκδήλωσις τοῦ συναγελαστικοῦ αὐτοῦ ἐνστίκτου. Ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὴν ἀγέλην ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἀποχωρισμὸν αὐτοῦ καὶ ἀπομόνωσιν καὶ τὴν ἀποφεύγει ἕνεκα τούτου ἀγωνιωδῶς. Ἀλλ' ἡ ἀγέλη ἀπωθεῖ πᾶν τὸ νέον, τὸ ἀσύνηθες. Τὸ συναγελαστικὸν ἔνστικτον εἶναι ἀρχέγονον, ἔνστικτον μὴ δυνάμενον ν' ἀποσυντεθῇ.

Τὰ ἀρχικὰ ἔνστικτα θὰ ἦσαν, κατὰ τὸν κ. Trotter, τἀκόλουθα : τὸ ἔνστικτον αὐτοσυντηρήσεως, διατροφῆς, τὸ φυλετικὸν καὶ τὸ συναγελαστικόν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο δύναται συχνὰ ν᾿ ἀντιτίθηται πρὸς τὰ ἄλλα. Τὰ αἰσθήματα ἐνοχῆς καὶ ἡ συνείδησις τοῦ καθήκοντος θὰ ἦσαν αἱ δύο χαρακτηριστικαὶ ἰδιότητες ἀγελαίου ζῴου. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀγελαίου ἐνστίκτου ὁ κ. Trotter παράγει τὰς ἀνασταλτικὰς δυνάμεις, ὧν τὴν ὕπαρξιν ἀπεκάλυψεν ἡ ψυχοανάλυσις παρὰ τῷ ἀτόμῳ καί, κατ᾿ ἀκολουθίαν, ἐπίσης τὰς ἀντιστάσεις, εἰς ἃς ὁ ἰατρὸς προσκρούει κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ψυχοαναλυτικῆς θεραπείας. Ἡ λαλουμένη γλῶσσα ὀφείλει τὴν σπουδαιότητά της εἰς τὸ ὅτι καθιστᾷ δυνατὴν τὴν ἀμοιβαίαν συνεννόησιν ἐντὸς τῆς ἀγέλης καὶ ἐπὶ τῆς λαλουμένης στηρίζεται κατὰ μέγα μέρος ἡ ταυτοποίησις τῶν ἀποτελούντων τὴν ἀγέλην ἀτόμων.

Ἀκριβῶς ὅπως ὁ κ. Le Bon ἐπέμεινε περισσότερον ἰδιαιτέρως ἐπὶ τῶν διαβατικῶν ὁμαδικῶν σχηματισμῶν καὶ ὁ κ. Dougall ἐπὶ τῶν μονίμων ὁμάδων, ὁ κ. Trotter συγκεντροῖ τὸ ἐνδιαφέρον του ἐπὶ τῶν γενικωτέρων συνενώσεων ἃς σχηματίζει ὁ ἄνθρωπος, τὸ ***πολιτικὸν τοῦτο ζῷον***, οὗ ζητεῖ νὰ συμπεράνῃ τὰς ψυχολογικὰς βάσεις. Ἡ παρατήρησίς του ὅτι ἕτεροι συνάγωσι τὸ ἀγελαῖον ἔνστικτον ἐκ τῆς ὑποβλητικότητος εἶναι, εὐτυχῶς δι᾿ αὐτόν, ἀνωφελής· εἶναι μία ἐξήγησις κατὰ πρότυπον ἄγνωστον, ἀνεπαρκής, καὶ ἡ ἀναστροφὴ τῆς προτάσεως ταύτης, ὅτι δηλ. ἡ ὑποβλητικότης εἶναι μᾶλλον προϊὸν τοῦ ἀγελαίου ἐνστίκτου, μοῦ φαίνεται πολὺ φυσικωτέρα.

Ἀλλὰ δικαιότερα ἐνταῦθα δυνάμεθα ν' ἀντιτάξωμεν εἰς τὸν Trotter ὅτι οὗτος ὑπολογίζει ἀνεπαρκῶς τὸν ρόλον τοῦ ἡγέτου ἐν τῷ πλήθει, ἐνῷ φερόμεθα μᾶλλον νὰ πιστεύσωμεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανοήσωμεν τὴν φύσιν τοῦ πλήθους, ἂν παραβλέψωμεν τὸν ἡγέτην. Τὸ ἀγελαῖον ἔνστικτον δὲν ἀφήνει πλέον θέσιν διὰ τὸν ἡγέτην, ὅστις θ' ἀνεφαίνετο τότε μεταξὺ τοῦ πλήθους ὡς ἐκ τύχης, καί, ἐξ ἄλλου, δὲν βλέπει τις πῶς τὸ ἔνστικτον τοῦτο δύναται νὰ περιλάβῃ τὴν ἀνάγκην ἑνὸς Θεοῦ : λείπει εἷς ποιμὴν ἐν τῷ ποιμνίῳ. Δύναταί τις ἐπὶ πλέον νὰ ἀποκρούσῃ τὴν ἐκδοχὴν τοῦ κ. Trotter τῇ βοηθείᾳ ψυχολογικῶν ἐπιχειρημάτων, δεικνύων μὲ πιθανότητά τινα τοὐλάχιστον ὅτι τὸ ἔνστικτον δὲν εἶναι ἀνεπίδεκτον ἀποσυνθέσεως, ὅτι δὲν εἶναι ἀρχέγονον κατὰ τὸν αὐτὸν βαθμὸν καὶ τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν καθ' ἣν τὸ ἔνστικτον αὐτοσυντηρήσεως καὶ τὸ φυλετικόν.

Δὲν εἶναι, φυσικά, εὔκολον νὰ ἀκολουθήσῃ τις τὴν ὀντογένεσιν τοῦ ἀγελαίου ἐνστίκτου. Ὁ φόβος ὃν δοκιμάζει τὸ νεαρὸν παιδίον, ὅταν μένῃ μόνον, καὶ ὃν ὁ κ. Trotter θεωρεῖ ἤδη ὡς ἐκδήλωσιν τοῦ συναγελαστικοῦ ἐνστίκτου, ἐπιτρέπει μὲ μεγαλυτέραν ἀληθοφάνειαν νὰ ἀποδίδηται ἄλλως. Εἶναι ἡ ἔκφρασις ἀνικανοποιήτου ἐπιθυμίας, ἐχούσης ἀντικείμενον τὴν μητέρα, βραδύτερον καὶ ἄλλα πρόσωπα τῆς οἰκογενείας, ἐπιθυμίας ἧς τὸ παιδίον δὲν ἐννοεῖ οὔτε τὴν αἰτίαν οὔτε τὴν φύσιν καὶ ἣν δὲν γνωρίζει νὰ μετατρέψῃ εἰμὴ εἰς ἀγωνίαν. Μακρὰν τοῦ νὰ καθησυχάσῃ διὰ τῆς ἐμφανίσεως οἱουδήποτε ἀνθρώπου «τῆς ἀγέλης», ἡ ἀγωνία του, ἀντιθέτως, προκαλεῖται διὰ τῆς θέας «ξένου». Ἐκτὸς τούτου, τὸ

παιδίον μένει ἐπὶ μακρὸν ἐστερημένον τοῦ ἀγελαίου ἐνστίκτου ἢ τοῦ ὁμαδικοῦ αἰσθήματος. Τὸ ἔνστικτον καὶ αἴσθημα τοῦτο διαμορφοῦται κατ᾽ ὀλίγον εἰς τὸ «παιδοκομεῖον», ὡς ἀποτέλεσμα σχέσεων μεταξὺ παιδίου καὶ συγγενῶν καὶ ὡς ἀντίδρασις εἰς τὸ αἴσθημα ζηλοτυπίας μεθ᾽ ἧς τὸ παιδίον τὸ πλέον ἡλικιωμένον ἄρχεται ὑποδεχόμενον τὴν παρέμβασιν νεωτέρου παιδίου. Τὸ πρῶτον θ᾽ ἀπεμάκρυνεν εὐχαρίστως τὸ τελευταῖον τοῦτο διὰ νὰ τὸ χωρίσῃ ἀπὸ τοὺς γονεῖς του καὶ τὸ ἀποψιλώσῃ ὅλων τῶν δικαιωμάτων του· ἀλλ᾽ ἐνώπιον τῆς ἴσης ἀγάπης ἣν οἱ γονεῖς ἐκδηλοῦσι πρὸς ὅλα τὰ παιδία καὶ δοθέντος τοῦ ἀδυνάτου τῆς ἐπὶ μακρὸν συγκρατήσεως ἐχθρικῆς στάσεως, ἀβλαβοῦς μάλιστα δι᾽ ἐκείνους οἵτινες ἤρχισαν παραδεχόμενοι αὐτό, μία ταυτότης καταλήγει ἐφαρμοζομένη μεταξὺ ὅλων τῶν παιδίων, καὶ αἴσθημα κοινότητος σχηματίζεται ἀναπτυσσόμενον βραδύτερον εἰς τὸ σχολεῖον. Ἡ πρώτη ἀνάγκη ἥτις γεννᾶται ἐκ τῆς ἀντιδράσεως ταύτης εἶναι ἡ τῆς δικαιοσύνης, τῆς αὐτῆς μεταχειρίσεως δι᾽ ὅλα. Εἶναι γνωστὸν μὲ ποίαν δύναμιν καὶ μὲ ποίαν ἀλληλεγγύην ἡ ἀπαίτησις αὕτη ἐκδηλοῦται εἰς τὸ σχολεῖον. Ἐπειδὴ δὲν δύναταί τις ὁ ἴδιος νὰ εἶναι ὁ προτιμώμενος καὶ ὁ προνομιοῦχος, ὀφείλουσι πάντες νὰ κατοικῶσιν εἰς τὸ αὐτὸ περίπτερον, καὶ κανεὶς νὰ μὴ τυγχάνῃ εἰδικῶν εὐνοιῶν καὶ ἰδιαιτέρων προνομίων. Θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς μὴ ἀληθοφανὴς ἡ μεταβολὴ αὕτη τοῦ φθόνου εἰς αἴσθημα ἀλληλεγγύης εἰς τὰ παιδία αὐτὰ τὰ ἡνωμένα εἰς τὸ αὐτὸ δωμάτιον καὶ καθήμενα ἐπὶ τῶν θρανίων τῆς αὐτῆς σχολῆς, ἐὰν ἡ αὐτὴ διεργασία δὲν παρετηρεῖτο βραδύτερον καὶ εἰς

ἄλλας περιστάσεις. Σκεφθῆτε τὸ πλῆθος τῶν νέων γυναικῶν καὶ νεανίδων, ἐρωτευμένων μὲ ἕνα ἀοιδὸν ἢ παιανίσταν σύγχρονον καὶ συνωθουμένων πέριξ του, μετὰ τὸ πέρας τῆς συναυλίας. Ἀναμφιβόλως ἑκάστη ἔχει λόγους νὰ ζηλοτυπῇ ὅλας τὰς ἄλλας, ἀλλὰ δοθέντος τοῦ ἀριθμοῦ των καὶ τῆς ἀδυναμίας ἐν ᾗ ἑκάστη εὑρίσκεται νὰ οἰκειοποιηθῇ αὐτὴ μόνη τὸ ἀντικείμενον τοῦ κοινοῦ των ἔρωτος, πᾶσαι ἀπαρνοῦνται αὐτό,καί, ἀντὶ νὰ τίλλωσιν ἀλλήλων τὰς τρίχας, ἐνεργοῦσιν ὡς πλῆθος συμπαγές, ἀπευθύνουσι τὰ κοινὰ σέβη των πρὸς τὸ εἴδωλον καὶ θὰ ἦσαν εὐτυχεῖς νὰ μοιράσωσιν ἕνα βόστρυχον τῆς κόμης των. Ἀντίπαλοι κατ' ἀρχάς, ἐπέτυχον τέλος νὰ ταυτοποιηθῶσι μεταξύ των, συμμετέχουσαι τοῦ αὐτοῦ ἔρωτος διὰ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον. Ὅταν κατάστασις παθητικὴ εἶναι ἐπιδεκτικὴ νὰ περατωθῇ κατὰ πλειοτέρους τρόπους (καὶ εἶναι ἡ περίπτωσις τοῦ πλείστου ἐξ αὐτῶν), ἡ γενικῶς ἐπερχομένη λύσις εἶναι ἡ ὑπισχουμένη τὸ δυνατὸν ὡρισμένης ἱκανοποιήσεως, ἐνῷ ἄλλαι φυσικώτεραι δὲν γίνονται δεκταί, διότι ὑπὸ τὰς προσφερομένας συνθήκας ὑπὸ τῆς πραγματικότητος εἶναι ἀσύμφωνοι πρὸς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ.

Πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἐκδηλώσεις ὧν παρατηρεῖται κατόπιν ἡ ἀποτελεσματικότης ἐν τῇ κοινωνικῇ ζωῇ, ὡς π. χ. τὸ κοινὸν πνεῦμα, τὸ σωματικὸν πνεῦμα κλπ., προέρχονται ἐπίσης ἀναμφισβητήτως ἐκ τῆς ζηλοτυπίας. Οὐδεὶς ὀφείλει νὰ διακρίνηται τῶν ἄλλων, ὅλοι ὀφείλουσι νὰ κάμωσι καὶ ἔχωσι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη σημαίνει τὴν ἀπάρνησιν ὑφ' ἑκάστου πολλῶν πραγμάτων, ἵνα καὶ οἱ

ἄλλοι ἀπαρνηθῶσι μὲ τὴν σειράν των ἢ τοὐλάχιστον ἀδυναμίαν ζητήσεώς των. Ἡ ὄψις αὕτη τῆς ἰσότητος ἀποτελεῖ τὴν ῥίζαν τῆς κοινωνικῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ αἰσθήματος τοῦ καθήκοντος. Αὐτὴν ἀνευρίσκομεν κατὰ τρόπον ἀπροσδόκητον εἰς τὴν βάσιν ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἡ ψυχοανάλυσις μᾶς ἀπεκάλυψεν ὡς «ἀγωνίαν μολύνσεως» τῶν συφιλιδικῶν, ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν πάλην ἣν καταβάλλουσιν οἱ δυστυχεῖς οὗτοι εἰς τὸ νὰ συγκρατηθῶσι κατὰ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ μεταδώσωσι τὴν ἀσθένειάν των εἰς ἄλλους: Διατί ὀφείλουσιν αὐτοὶ μόνοι νὰ εἶναι μολυσμένοι ἀπαρνούμενοι οὕτω τόσα πράγματα, ἐνῷ οἱ ἄλλοι εἶναι ὑγιεῖς καὶ εἶναι ἐλεύθεροι νὰ νέμωνται ὅλας τὰς ἀπολαύσεις;

Τὸ ὡραῖον ἀνέκδοτον ἐπὶ τῆς κρίσεως τοῦ Σολομῶντος ἔχει τὴν ἰδίαν ἀκόμη σημασίαν: ἐπειδὴ τὸ τέκνον τῆς μιᾶς ἀπέθανε, δὲν πρέπει ἡ ἄλλη νὰ ἔχῃ παιδίον ζῶν. Ἡ ἐπιθυμία αὕτη ἤρκεσεν εἰς τὸν βασιλέα διὰ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν τοῦ νεκροῦ βρέφους μητέρα.

Τὸ κοινωνικὸν λοιπὸν αἴσθημα ἑδράζεται ἐπὶ τῆς μεταβολῆς αἰσθήματος κατ᾽ ἀρχὰς ἐχθρικοῦ εἰς θετικὴν προσήλωσιν ἥτις κατὰ βάθος εἶναι ταυτοποίησις. Ἐφ᾽ ὅσον δυνάμεθα ν᾽ ἀκολουθήσωμεν τὴν μεταβολὴν ταύτην ἐκ τῆς ἀφετηρίας της,φαίνεται αὕτη ἐπιτελουμένη ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν κοινῆς συνδέσεως,μὲ βάσιν τὴν τρυφερότητα,πρὸς πρόσωπον ἔξω τοῦ πλήθους. Ἡμεῖς αὐτοὶ πολὺ ἀπέχομεν τῆς εὑρέσεως τελείας ἀναλύσεως, ἀρκεῖ ὅμως εἰς τὰς ἀνάγκας μας νὰ ἀποκαλύψωμεν τὸ ἴχνος τοῦτο ὅπερ συνίσταται εἰς τὴν ἀνάγκην ἰσότητος κατὰ τὸ δυνατὸν πλήρους. Ἤδη προκει-

μένου περὶ δύο τεχνητῶν πληθῶν— Ἐκκλησίας καὶ Στρατοῦ —εἴδομεν ὅτι ὁ κύριος χαρακτηρισμός των συνίσταται εἰς τὸ ὅτι πάντα τὰ μέλη τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἄλλου ἀγαπῶνται μὲ ἀγάπην ἴσην ἐκ μέρους ἀρχηγοῦ.

Λοιπὸν μὴ λησμονῶμεν ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν πληθῶν ἀπαιτουμένη ἰσότης ἐφαρμόζεται μόνον ἐπὶ τῶν μελῶν καὶ οὐχὶ ἐπὶ τοῦ ἀρχηγοῦ. Πάντα τὰ ἄτομα θέλουν νὰ ὦσιν ἴσα, ἀλλὰ νὰ δεσπόζωνται ὑπὸ ἀρχηγοῦ. Πολλοὶ ἴσοι ἱκανοὶ νὰ ταυτοποιῶνται μεταξύ των, καὶ εἷς ἀνώτερος: Ἰδοὺ ἡ κατάστασις ἡ ἰσχύουσα εἰς πλήθη ζωτικά. Οὕτω θὰ ἐπιτρέψωμεν εἰς τοὺς ἑαυτούς μας νὰ διορθώσωμεν τὴν ἐκδοχὴν τοῦ κ. Trotter λέγοντες ὅτι: Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῷον ὄχι «ἀγελαῖον» ἀλλὰ «στίφους ἢ ὀρδῆς, ἤτοι στοιχεῖον συνθετικὸν στίφους ὁδηγουμένου ὑπὸ ἀρχηγοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

Πλῆθος καὶ ἀρχέγονον στῖφος

Εἰς τὰ 1917, παρεδέχθην τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Δάρβιν, καθ' ἣν ἡ ἀρχέγονος μορφὴ τῆς ἀνθρωπίνης Κοινωνίας παρίσταται ὡς ὀρδὴ ὑποκειμένη εἰς τὸν ἀπόλυτον δεσποτισμὸν ἰσχυροῦ ἄρρενος. Προσεπάθησα τότε νὰ καταδείξω ὅτι τὰ πεπρωμένα τῆς ὀρδῆς ταύτης ἀφῆκαν ἴχνη ἀνεξάλειπτα εἰς τὴν κληρονομικὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ ἰδίως ὅτι ἡ ἐξέλιξις τοῦ τοτεμισμοῦ (1), ὅστις συγχωνεύει τὰς ἀρχὰς τῆς θρησκείας, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς μεταπλάσεως, σχετίζεται πρὸς τὴν βιαίαν ἐξαφάνισιν τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ ἀντικατάστασιν τῆς πατρικῆς ὀρδῆς ὑπὸ ἀδελφικῆς Κοινότητος. Ἀληθὲς ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι, εἰμὴ ὑπόθε-

(1) Ἰδέα ὀρδῶν ἀγρίων καθ' ἣν προπάτωρ τῆς ὀρδῆς θεωρεῖται ζῷον.

σις, ὡς τόσαι ἄλλαι δι' ὧν οἱ ἱστορικοὶ τῆς ἀρχεγόνου ἀνθρωπότητος ζητοῦσι νὰ διαφωτίσωσι τὴν προϊστορικὴν ἐποχήν: Ἀλλὰ φρονῶ ὅτι μία ὑπόθεσις δὲν εἶναι ἀξία περιφρονήσεως, ὅταν, ὅπως αὐτὴ ἐδῶ, προσαρμόζεται εἰς τὴν ἐξήγησιν καὶ τὴν σύνθεσιν γεγονότων ἀνηκόντων εἰς πεδία ἐπὶ μᾶλλον μεμακρυσμένα.

Λοιπὸν ἀνευρίσκομεν εἰς τὰ ἀνθρώπινα πλήθη τὸν πίνακα ὃν γνωρίζομεν ἤδη καὶ ὅστις εἶναι ὁ τῆς ἀρχεγόνου ὀρδῆς: ἄτομον προικισμένον μὲ ἐξαίρετον δύναμιν καὶ δεσπόζον πλήθους ἴσων συντρόφων. Ἡ ψυχολογία τοῦ πλήθους τούτου, οἵαν τὴν γνωρίζομεν ἐκ τῶν τόσον συχνὰ μνημονευθεισῶν περιγραφῶν, ἤτοι ἡ ἐξαφάνισις τῆς συνειδητῆς προσωπικότητος, ὁ προσανατολισμὸς τῶν ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων ὅλων εἰς τὴν αὐτὴν καὶ μόνην κατεύθυνσιν, ἡ ἐπικράτησις τῆς ἀφοσιωτικότητος καὶ τῆς ἀσυνειδήτου ψυχικῆς ζωῆς, ἡ τάσις πρὸς ἄμεσον πραγματοποίησιν τῶν προθέσεων αἵτινες δύνανται νὰ ἐνεργήσωσιν, ἡ ψυχολογία αὐτή, λέγομεν, ἀντιστοιχεῖ εἰς ἐπάνοδον πρὸς ἀρχέγονον ψυχικὴν δρᾶσιν, ἀκριβῶς οἵα ὑφίσταται παρ' ἀρχεγόνῳ ὀρδῇ.

Τὸ γενικὸν χαρακτηριστικὸν τῶν ἀνθρώπων, ὡς τὸ περιεγράψαμεν ἀνωτέρω, ἐφαρμόζεται ὅλως ἰδιαιτέρως εἰς τὴν ἀρχέγονον ὀρδήν. Ἡ θέλησις τοῦ ἀτόμου ἦτο πολὺ ἀσθενὴς διὰ νὰ ῥιψοκινδυνεύσῃ εἰς δρᾶσιν. Αἱ ὁμαδικαὶ ὠθήσεις ἦσαν τότε αἱ μόναι δυναταὶ ὠθήσεις· ἡ ἀτομικὴ θέλησις δὲν ὑφίστατο. Ἡ ἀντιπροσώπευσις δὲν ἐτόλμα νὰ μεταβληθῇ εἰς θέλησιν, ἐφόσον δὲν ᾐσθάνετο ἑαυτὴν ἐνισχυμένην ὑπὸ τῆς διαισθήσεως τῆς γενικῆς παραδοχῆς της. Ἡ

ἀντιπροσώπευσις δὲν ἐτόλμα νὰ μεταβληθῇ εἰς θέλησιν, ἐφόσον δὲν ᾐσθάνετο ἑαυτὴν ἐνισχυμένην ὑπὸ τῆς διαισθήσεως τῆς γενικῆς παραδοχῆς της. Ἡ ἀδυναμία αὕτη τῶν ἀντιπροσωπεύσεων ἐξηγεῖται διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ ἀφοσιωτικοῦ δεσμοῦ, ὅστις ἥνου ἕκαστον πρὸς τοὺς ὁμοίους του· ἀλλ' ἡ ὁμοιομορφία τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς καὶ ἡ ἀπουσία ἰδιοκτησίας συνέβαλον ἐπίσης εἰς τὴν παραγωγὴν τῆς ὁμοιομορφίας ταύτης τῶν ψυχικῶν πράξεων. Ἀκόμη καὶ αἱ ἀνάγκαι τῆς ἐκκρίσεως εἶναι ἐπιδεκτικαὶ ὁμαδικῆς ἱκανοποιήσεως, ὡς τοῦτο παρατηρεῖται καὶ σήμερον ἔτι παρὰ τοῖς παιδίοις καὶ τοῖς στρατιώταις. Ἡ μόνη ἐξαίρεσις εἶναι ἡ φυλετικὴ πρᾶξις καθ' ἣν ἡ παρουσία τρίτου προσώπου εἶναι περιττή, τοῦ προσώπου τούτου ὄντος εἰς ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις καταδικασμένου εἰς ἐπίμοχθον ἀναμονήν. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀντίδρασιν τῆς φυλετικῆς ἀνάγκης (γεννητικῆς ἱκανοποιήσεως) πρὸς τὴν ἀγελαίαν ἐνέργειαν, θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Τὸ πλῆθος μᾶς φαίνεται οὕτως ὡς ἀνάστασις τῆς ἀρχεγόνου ὀρδῆς. Ἀκριβῶς ὅπως ὁ ἀρχέγονος ἄνθρωπος ἀναζῇ αὐθορμήτως εἰς ἕκαστον ἄτομον, οὕτω πᾶν ἀνθρώπινον πλῆθος εἶναι ἱκανὸν νὰ ἀνασχηματίσῃ τὴν πρωτόγονον ὀρδήν. Ὀφείλομεν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ ὁμαδικὴ ψυχολογία εἶναι ἡ ἀρχαιοτέρα ἀνθρωπίνη ψυχολογία· τὰ στοιχεῖα ἅτινα, μονωθέντα πάσης πρὸς τὸ πλῆθος σχέσεως, μᾶς ἐχρησίμευσαν πρὸς συγκρότησιν τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας, μετεπλάσθησαν ἐκ τῆς παλαιᾶς ὁμαδικῆς ψυχολογίας ἀρκετὰ ἀργά, προοδευτικῶς καὶ κατὰ τρόπον ὅστις καὶ εἰς τὰς ἡμέ-

ρας μας ἀκόμη εἶναι πολὺ μερικός. Θὰ δοκιμάσωμεν ἀκόμη νὰ καταδείξωμεν τὴν ἀφετηρίαν τῆς ἐξελίξεως ταύτης·

Μία πρώτη σκέψις δεικνύει μέχρι ποίου σημείου ἡ βεβαίωσις ἣν πρὸ ὀλίγου διετυπώσαμεν χρῄζει διορθώσεως. Ὀφείλομεν πρωτίστως νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ ἀτομικὴ ψυχολογία εἶναι ὅσον καὶ ἡ ὁμαδικὴ ψυχολογία παλαιά, διότι, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς· ὑπῆρξαν δύο ψυχολογίαι : ἡ τῶν ἀτόμων τῶν ἀποτελούντων τὴν μᾶζαν καὶ ἡ τοῦ πατρός, ἀρχηγοῦ, ἡγέτου. Τὰ ἄτομα τοῦ πλήθους ἦσαν, ὥς καὶ σήμερον, συνδεδεμένα μεταξύ των, ἀλλ' ὁ πατὴρ τῆς ἀρχεγόνου ὀρδῆς ἦτο ἐλεύθερος· ἀκόμη καὶ ἐν μεμονωμένῃ καταστάσει αἱ πνευματικαί του πράξεις ἦσαν ἰσχυραὶ καὶ ἀνεξάρτητοι, ἡ θέλησίς του δὲν ἔχρῃζεν ἐνισχύσεως διὰ τῆς τῶν ἄλλων. Φαίνεται λοιπὸν λογικὸν τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ***ἐγώ*** του δὲν ἦτο πολὺ περιωρισμένον διὰ θυμικῶν προσηλώσεων, ὅτι οὐδένα ἠγάπα πλὴν αὐτοῦ καὶ ἐλογάριαζε τοὺς ἄλλους μόνον ἐφ' ὅσον τῷ ἐχρησίμευον διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν του.

Εἰς τὴν αὐγὴν τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας εἶναι ὁ ***ὑπεράνθρωπος*** οὗτος τοῦ Νίτσε, οὗ ὅμως τὴν ἔλευσιν ὁ τελευταῖος οὗτος ἐπερίμενε διὰ τὸ μέλλον. Ἀκόμη καὶ σήμερον, τὰ ἀποτελοῦντα τὸ πλῆθος ἄτομα ἔχουσιν ἀνάγκην νὰ αἰσθάνωνται ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τὰ ἀγαπᾷ μὲ ἔρωτα δίκαιον καὶ ἴσον, ἀλλ' αὐτὸς οὗτος ὁ ἀρχηγὸς δὲν ἔχει ἀνάγκην ν' ἀγαπᾷ κανένα, εἶναι προικισμένος μὲ φύσιν κυρίου, ὁ ναρκισσισμός του εἶναι ἀπόλυτος, ἀλλ' εἶναι πλήρης ἀσφαλείας καὶ ἀνεξάρτητος· Γνωρίζομεν ὅτι ὁ ἔρως περιορίζει τὸν ναρκισσι-

σμόν, καὶ θὰ μᾶς ἦτο εὔκολον νὰ δείξωμεν ὅτι διὰ τῆς ἐνεργείας ταύτης συμβάλλει εἰς τὴν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ πατὴρ τῆς ἀρχεγόνου ὀρδῆς δὲν ἦτο ἀκόμη ἀδύνατος, ὡς κατέστη βραδύτερον, θεοποιηθείς. Μετὰ θάνατον ἀντικαθίστατο πιθανῶς ὑπὸ τοῦ νεωτέρου τῶν υἱῶν του, ἁπλοῦ ἀτόμου τοῦ πλήθους ἕως τότε. Πρέπει νὰ εἶναι εὔκολος ἡ μεταβολὴ τῆς ὁμαδικῆς ψυχολογίας εἰς τὴν ἀτομικήν, ἡ εὕρεσις τῶν ἀναγκαίων ὅρων ὑφ᾽ οὓ; ἡ μεταβολὴ αὕτη εἶναι πραγματοποιήσιμος, ἀκριβῶς ὅπως εἶναι δυνατόν, εἰς τὰς μελίσσας, νὰ παραχθῇ ἐκ μιᾶς προνύμφης, ἐν ἀνάγκῃ βασίλισσα εἰς τὴν θέσιν ἐργάτιδος. Ἡ κατάστασις εἰκονίζεται ὡς ἑξῆς : Ὁ ἀρχέγονος πατὴρ ἠμπόδιζε τοὺς υἱούς του νὰ ἱκανοποιῶσι τὰς ἀμέσους φυλετικάς των τάσεις· τοῖς ἐπέβαλλε τὴν ἀποχήν, ἥτις συνεπήγετο τὴν ἀποκατάστασιν ἀφοσιωτικῶν δεσμῶν οἵτινες τὸν συνέδεον πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς ἀλλήλους. Τοὺς εἰσήγαγε,τρόπον τινά, διὰ τῆς βίας εἰς τὴν ὁμαδικὴν ψυχολογίαν.

Τέλος, ἡ φυλετικὴ ζηλοτυπία του καὶ ἡ ἀνεπιείκειά του ἐδημιούργησαν τὴν ὁμαδικὴν ψυχολογίαν.

Ἐνώπιον τοῦ διαδόχου ἠνοίγετο ἡ δυνατότης τῆς φυλετικῆς ἱκανοποιήσεως, ἐχούσης ὡς ἀποτέλεσμα τὴν βεβαίωσιν τῆς ἀτομικῆς του ψυχολογίας ἔναντι τῆς ὁμαδικῆς ψυχολογίας. Ἡ προσήλωσις τοῦ θυμικοῦ του ἐπὶ γυναικός, τὸ δυνατὸν τῆς ἀμέσου ἱκανοποιήσεως τῶν φυλετικῶν του ἀναγκῶν ἠλάττου τὴν σπουδαιότητα τῶν ἐν ἐκτροπῇ ἀπὸ τοῦ φυλετικοῦ σκοποῦ τάσεων καὶ ηὔξανεν ἀναλόγως τὸν ναρκισσισμόν.Θὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου τού-

του ἐπὶ τῶν σχέσεων ἔρωτος καὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ χαρακτῆρος.

Ἀποκαλύψωμεν ἀκόμη τὰς λίαν διδακτικὰς σχέσεις μεταξὺ συνθέσεως τῆς ἀρχεγόνου ὀρδῆς καὶ τῆς ὀργανώσεως ἥτις συγκρατεῖ καὶ ἐξασφαλίζει τὴν συνοχὴν τεχνητοῦ πλήθους. Εἴδομεν ὅτι Στρατὸς καὶ Ἐκκλησία βασίζονται ἐπὶ τῆς χιμαίρας, ἤτοι ἐπὶ τῆς ἰδέας ἀρχηγοῦ ἀγαπῶντος ὁμοίως τοὺς ὑπηκόους του. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἁπλῶς μία ἰδεαλιστικὴ μεταβολὴ τῶν ὑπαρχόντων ὅρων ἐν τῇ ἀρχεγόνῳ ὀρδῇ, ἐν ᾧ ὅλοι οἱ υἱοὶ αἰσθάνονται ἑαυτοὺς καταδιωκομένους παρὰ τοῦ πατρός, ὃν φοβοῦνται ὁμοίως. Ἤδη ἡ τοτεμικὴ ὁμάς, ἡ μορφὴ αὕτη τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, βασίζεται ἐπὶ τῆς μεταβολῆς ταύτης, ἥτις μὲ τὴν σειράν της σχηματίζει καὶ αὐτὴ τὴν βάσιν πάντων τῶν κοινωνικῶν καθηκόντων. Ἡ ἀνίκητος δύναμις τῆς οἰκογενείας, ὡς φυσικὸς ὁμαδικὸς σχηματισμός, ἀπορρέει ἀκριβῶς ἐκ τῆς δοξασίας ταύτης, δικαιολογουμένης ἐκ τῶν γεγονότων, περὶ ἀγάπης ἴσης τοῦ πατρὸς πρὸς τὰ τέκνα του.

Ἀλλ' ἡ προσέγγισις πλήθους καὶ ὀρδῆς ἀρχεγόνου εἶναι φύσεως ἱκανῆς νὰ μᾶς παράσχῃ διδαχὰς ἔτι πλέον ἐνδιαφερούσας. Θὰ ρίψῃ φῶς ἐπὶ ἐκείνου ὅπερ ἀπομένει ἀκόμη ἀκατανόητον, μυστηριῶδες ἐν τῷ ὁμαδικῷ σχηματισμῷ, ἐν συντόμῳ δηλ. ἐπὶ ὅλων τῶν γεγονότων ἅτινα ὑποδεικνύομεν ὑπὸ τὰ μυστηριώδη ὀνόματα τοῦ ὑπνωτισμοῦ καὶ ὑποβολῆς. Ἀναμνησθῶμεν ὅτι ἡ ὕπνωσις περικλείει κἄτι εὐθέως ἀνησυχητικόν· καὶ τὸ ἀνησυχητικὸν αὐτὸ στοιχεῖον τοῦ προέρχεται ἐκ τῶν αἰσθημάτων, ἐπιθυμιῶν καὶ τάσεων

παλαιῶν καὶ οἰκείων. Ἐνθυμηθῶμεν ἐπίσης ὅτι ἡ ὕπνωσις εἶναι κατάστασις παρεμβαλλομένη. Ὁ ὑπνωτιστὴς ἰσχυρίζεται ὅτι ἔχει δύναμιν μυστηριώδη ἢ—ὅπερ ταὐτὸ—τὸ ὑποκείμενον ἀποδίδει εἰς τὸν ὑπνωτιστὴν μυστηριώδη δύναμιν παραλύουσαν τὴν θέλησίν του. Ἡ μυστηριώδης αὐτὴ δύναμις, ἣν ὀνομάζουσι ζωϊκὸν μαγνητισμόν, εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν πηγὴν τοῦ ταμποῦ διὰ τοὺς ἀρχεγόνους· εἶναι ἡ δύναμις ἡ προερχομένη ἐκ τῶν βασιλέων καὶ ἡγετῶν καὶ ἥτις ἀπειλεῖ τοὺς πλησιάζοντας αὐτούς. Πῶς ἐκδηλοῖ τὴν δύναμιν αὐτὴν ὁ ὑπνωτιστής ; Διατάσσων τὸ πρόσωπον νὰ τὸν παρατηρῇ εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑπνωτίζει τυπικῶς διὰ τοῦ βλέμματος. Ἡ ὄψις ὅμως ἀκριβῶς τοῦ ἡγέτου ἀπειλεῖ τὸν ἀρχέγονον καὶ τοῦ εἶναι ἀνυπόφορος, ὅπως βραδύτερον ὁ θνητὸς δὲν ὑποφέρει ἀκινδύνως τὴν ὄψιν τῆς θεότητος. Ὁ Μωϋσῆς ὑποχρεοῦται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μεσάζων μεταξὺ τοῦ λαοῦ του καὶ τοῦ Ἰεχωβᾶ, διότι ὁ λαὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπομείνῃ τὴν θέαν τοῦ Θεοῦ· καὶ ἐπανερχόμενος ἐκ Σινᾶ ἔχει τὸ πρόσωπον ἀκτινοβόλον, ἐπειδή, ὅπως εις τὸν μεσάζοντα τῶν ἀρχεγόνων, μέρος τοῦ «Mana» ἐστερεώθη ἐπ᾽ αὐτοῦ.

Ἐν τούτοις ἐπιβάλλεται ἡ ὕπνωσις καὶ δι᾽ ἐπιδείξεως στίλβοντος ἀντικειμένου ἢ παραγωγῆς μονοτόνου κρότου. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι μέσον ἀμφισβητούμενον δῶσαν ἀφορμὴν εἰς ἀνεπαρκεῖς φυσιολογικὰς θεωρίας καὶ μάλιστα ἐσφαλμένας. Πράγματι τὸ μέσον τοῦτο χρησιμεύει ν᾽ ἀποστρέψῃ καὶ καθηλώσῃ τὴν συνειδητὴν προσοχήν. Εἶναι ὡς νὰ ἔλεγεν ὁ ὑπνωτιστὴς εἰς τὸ ὑποκείμενον : «Τώρα ἀσχοληθῆτε

μόνον μὲ τὸ πρόσωπόν μου· ὅλος ὁ ἄλλος κόσμος δὲν παρουσιάζει ἐνδιαφέρον». Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ φράσις αὐτή, ἂν πράγματι ἐπροφέρετο, θὰ ἔμενεν ἄνευ ἀποτελέσματος ἀπὸ τεχνικῆς ἀπόψεως, διότι θὰ ἀπέσπα τὸ ὑποκείμενον τῆς ἀσυνειδήτου στάσεώς του καὶ θὰ τὸ ὤθει εἰς τὴν συνειδητὴν ἀντιλογίαν. Ἀλλ' ἐν ἐνῷ ὁ ὑπνωτιστὴς ἀποφεύγει νὰ προσελκύσῃ ἐπὶ τῶν προθέσεών του τὴν συνειδητὴν προσοχὴν τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦτο βυθίζεται εἰς στάσιν καθ' ἣν ὁ κόσμος ὀφείλει νὰ τοῦ φαίνεται ὡς ἐστερημένος ἐνδιαφέροντος, ὅλη του ἡ προσοχὴ εὑρίσκεται, χωρὶς νὰ τὸ ἐννοῇ, συγκεντρωμένη ἐπὶ τοῦ ὑπνωτιστοῦ καὶ ἀποκαθίσταται μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ ὑποκειμένου συμπεριφορὰ συναφείας, μεταστάσεως. Αἱ ἔμμεσοι μέθοδοι ὑπνώσεως ἔχουσι λοιπὸν ὡς ἀποτέλεσμα, ὡς τόσα τεχνικὰ μέσα ἅτινα ἐπικρατοῦσιν εἰς τὰ λογοπαίγνια καὶ τὰ καλλιλογήματα, νὰ ἐμποδίζωσι διασπορὰς ὡρισμένας τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας, ἐπιδεκτικῆς διαταράξεως τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀσυνειδήτου διεργασίας, καὶ τέλος ἀπολήγουσιν εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα εἰς ὃ αἱ ἄμεσοι ἐπιρροαὶ αἱ ἐξασκούμεναι διὰ προσηλώσεως στιλβόντων ἀντικειμένων ἢ διὰ τῶν «passes», κινήσεων τῶν χειρῶν).

Ὁ κ. Ferenozzi ἔχει δίκαιον λέγων ὅτι ὁ ὑπνωτιστὴς προστάσσων τῷ ὑποκειμένῳ νὰ κοιμηθῇ φαίνεται εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο ὡς λαμβάνων τὴν θέσιν τῶν γονέων. Νομίζει ὅτι δύναται νὰ διακρίνῃ δύο ποικιλίας ὑπνώσεως: τὴν προκύπτουσαν ἐξ ὑποβολῆς καθησυχαζούσης ὡσεὶ συνωδεύετο ὑπὸ θωπειῶν, καὶ τὴν δι' ἀπειλητικῆς διαταγῆς προκαλουμένην. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ μητρικὴ ὕπνωσις, ἡ δευτέρα ἡ

πατρική. Ἐξ ἄλλου, ἡ διαταγὴ ὕπνου, προωρισμένη νὰ προκαλῇ τὴν ὕπνωσιν, εἶναι γενικῶς ἡ διαταγὴ ἀποσπάσεως τοῦ ἐνδιαφέροντός του ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, καὶ συγκεντρώσεώς του ὁλοκλήρου ἐπὶ τοῦ προσώπου τοῦ ὑπνωτιστοῦ· οὕτως ἐξ ἄλλου τὸ ἀντιλαμβάνεται καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ ὑποκείμενον, ἀφοῦ εἰς τὴν ἀπόσπασιν ταύτην τοῦ ἐνδιαφέροντος ἐκ τῶν ἀντικειμένων καὶ γεγονότων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου βασίζεται ὁ ψυχολογικὸς χαρακτηρισμὸς τοῦ ὕπνου καὶ ἐπ' αὐτῆς ἑδράζεται ἡ σχέσις μεταξὺ τοῦ ἀληθοῦς ὕπνου καὶ τῆς ὑπνωτικῆς καταστάσεως.

Διὰ τῶν μεθόδων τούτων ὁ ὑπνωτιστὴς ἀφυπνίζει εἰς τὸ ὑποκείμενον μέρος τῆς ἀρχαϊκῆς του κληρονομίας ἐκδηλωθείσης ἤδη εἰς τὴν πρὸς τοὺς γονεῖς συμπεριφορὰν καὶ ἰδίως εἰς τὴν περὶ τοῦ πατρὸς σχηματισθεῖσαν ἰδέαν : Ὅτι δηλ. οὗτος εἶναι προσωπικότης πανίσχυρος καὶ ἐπικίνδυνος, πρὸς ἣν δέον νὰ συμπεριφέρηταί τις κατὰ τρόπον παθητικὸν καὶ μαζοχιστικόν, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ὀφείλει νὰ ἀπαρνῆται τελείως τὴν ἰδίαν βούλησιν καὶ τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νὰ ἀντικρύσῃ τὸ βλέμμα χωρὶς νὰ διαπράττῃ ἔνοχον θράσος. Οὕτω μόνον δυνάμεθα νὰ παρουσιάσωμεν τὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀτόμου τῆς ἀρχεγόνου ὀρδῆς ὡς πρὸς τὸν πατέρα ταύτης. Γνωρίζομεν ἐξ ἄλλων ἀντιδράσεων ὅτι ἡ ἱκανότης ἀναζήσεως τῶν ἀρχαϊκῶν τούτων καταστάσεων ποικίλλει τὸν βαθμὸν ἐκ τοῦ ἑνὸς ἀτόμου εἰς τὸ ἄλλο. Ἐν τούτοις τὸ ὑποκείμενον εἶναι ἱκανὸν νὰ διατηρήσῃ ἀόριστον γνῶσιν ὅτι κατὰ βάθος ἡ ὕπνωσις εἶναι παίγνιον, μία χιμαιρικὴ ἀναβίωσις τῶν ἀρχαίων τούτων ἐντυπώσεων, ὅπερ

ἀρκεῖ νὰ τὸ ὁπλίσῃ μὲ ἀντίστασιν ἀρκετὴν κατὰ τῶν βαρυτάτων συνεπειῶν τῆς ὑπνωτικῆς ἐξαφανίσεως τῆς θελήσεως.

Τὸ εἰς τὸν χαρακτῆρα τῶν ὁμαδικῶν σχηματισμῶν ἐνυπάρχον ἀνησυχητικόν, διαταρακτικόν, τὸ ἀντιτιθέμενον, ὡς τοὐλάχιστον τοῦτο ἀποκαλύπτεται εἰς τὰς ὑποβλητικὰς ἐκδηλώσεις των, δύναται λογικῶς νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τῆς σχέσεως τῆς ὑπαρχούσης μεταξὺ τοῦ πλήθους καὶ τῆς ἀρχεγόνου ὀρδῆς, ἐχούσης ἐκείνης τὴν πηγήν της ἐν αὐτῇ. Ὁ ἡγέτης τοῦ πλήθους ἐνσωματοῖ πάντοτε τὸν τόσον ἐπίφοβον ἀρχέγονον πατέρα, τὸ πλῆθος θέλει πάντοτε νὰ δεσπόζηται ὑπὸ ἀπεριορίστου δυνάμεως, διψᾷ δεσποτείαν, ἤ, διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν ἔκφρασιν τοῦ κ. Le Bon, διψᾷ ὑποταγήν. Ὁ ἀρχέγονος πατὴρ εἶναι τὸ ἰδεῶδες τοῦ πλήθους ὅπερ δεσπόζει τοῦ ἀτόμου, ἀφοῦ ἔλαβε τὴν θέσιν τοῦ **«ἰδεώδους τοῦ ἐγώ.** Ἡ ὕπνωσις δύναται δικαίως νὰ θεωρῆται ὡς πλῆθος διχοτομημένον: ὁ ὁρισμὸς οὗτος ἔχει ἀνάγκην συμπληρώσεως ἵνα ἐφαρμοσθῇ εἰς τὴν ὑποβολήν : εἰς τὸ διχοτομημένον αὐτὸ πλῆθος, πρέπει ἵνα τὸ ὑποκείμενον τὸ ὑφιστάμενον τὴν ὑποβολὴν ἐμψυχῶται ὑπὸ βεβαιότητος θεμελιουμένης οὐχὶ ἐπὶ τῆς διαισθήσεως ἢ τῆς λογικεύσεως, ἀλλὰ ἐπὶ προσηλώσεως ἐρωτικῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄.

Εἷς βαθμὸς ἀναπτύξεως τοῦ ἐγώ.

Ἐξέτασις τοῦ ἀτόμου τῶν ἡμερῶν μας, βάσει τῶν περιγραφῶν τῶν δοθεισῶν ὑπὸ τῶν συγγραφέων διὰ τὴν ὁμαδικὴν ψυχολογίαν, προσκρούει εἰς δυσκολίας ἱκανὰς νὰ ἀποθαρρύνωσι πᾶσαν συνθετικὴν προσπάθειαν. Ἕκαστον ἄτομον ἀποτελεῖ μέρος πλειοτέρων πληθῶν, παρουσιάζει τὰς ποικιλωτέρας ταυτοποιήσεις, προσανατολίζεται ὑπὸ τῶν συμπαθειῶν του πρὸς πολλαπλᾶς διευθύνσεις καὶ διαμορφώνει τὸ ***ἰδεῶδες τοῦ ἐγώ*** του κατὰ τὰ διαφορώτατα παραδείγματα. Ἕκαστον ἄτομον μετέχει οὕτω πλειοτέρων ὁμαδικῶν ψυχῶν, τῶν τῆς φυλῆς του, τῆς τάξεώς του, τῆς ἐπαγγελματικῆς του κοινότητος, τῆς καταστάσεώς του κλπ. καὶ δύναται ἐπὶ πλέον ν᾽ ἀνυψωθῇ εἰς ὡρισμένον βαθμὸν ἀνεξαρτησίας καὶ πρωτοτυπίας. Οἱ ὁμαδικοὶ οὗτοι σχηματισμοὶ

οἱ μόνιμοι καὶ διαρκεῖς ἔχουσιν ὁμοιόμορφα ἀποτελέσματα ἐπιβαλλόμενα εἰς τὸν παρατηρητὴν εὐκολώτερον ἀπὸ τὰς ἐκδηλώσεις τῶν παροδικῶν πληθῶν, τῶν σχηματιζομένων καὶ διαλυομένων αἰφνιδίως, ἅτινα καὶ παρέσχον εἰς τὸν κ. Le Bon τὰ στοιχεῖα τοῦ λαμπροῦ του χαρακτηρισμοῦ τῆς ὁμαδικῆς ψυχῆς· εἰς τὰ θορυβώδη, ἐφήμερα, ἐπικείμενα, οὕτως εἰπεῖν, τῶν ἄλλων, πλήθη ταῦτα παρατηρεῖται τὸ θαῦμα τῆς τελείας ἐξαφανίσεως, ἂν καὶ περαστικῆς, πάσης ἀτομικῆς λεπτομερείας.

Προσεπαθήσαμεν νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ θαῦμα τοῦτο, ὑποθέτοντες αὐτὸ προερχόμενον ἐκ τῆς ἀπαρνήσεως ἐκ μέρους τοῦ ἀτόμου τοῦ ***ἰδεώδους τοῦ ἐγώ του*** πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ὁμαδικοῦ ἰδεώδους ἐνσαρκωθέντος εἰς τὸν ἀρχηγόν. Τὸ θαῦμα τοῦτο δὲν εἶναι πάντοτε τοῦ αὐτοῦ μεγέθους. Ἐνίοτε ὁ χωρισμὸς μεταξὺ τοῦ ***ἐγὼ*** καὶ τοῦ ***ἰδεώδους τοῦ ἐγὼ*** δὲν εἶναι τέλειος, τὰ δύο δύνανται νὰ ἐξακολουθήσωσι συνυπάρχοντα καὶ τοῦ ***ἐγὼ*** διατηρήσαντος, ἐν μέρει τοὐλάχιστον, τὴν προτέραν ναρκισσικὴν ἐπάρκειαν. Ἡ ἐκλογὴ τότε τοῦ ἀρχηγοῦ εὐκολύνεται μεγάλως. Ἀρκεῖ νὰ κατέχῃ τὰς τυπικὰς ἰδιότητας τῶν ἀτόμων τούτων ἰδιαιτέρως καθαρὰς καὶ γνησίας καὶ νὰ ἐπιβάλληται εἰς αὐτοὺς διὰ τῆς δυνάμεώς του καὶ τῆς θυμικῆς του ἐλευθερίας, διὰ νὰ ὑποδειχθῇ ἀμέσως ὡς ἀρχηγὸς καὶ νὰ περιβληθῇ μὲ παντοδυναμίαν ὁμοίαν τῆς ὁποίας δὲν εἶχεν ἴσως, ἄνευ αὐτοῦ, σκεφθῇ. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἄλλους, ἤτοι ἐκείνους ὧν τὸ ***ἰδεῶδες τοῦ ἐγὼ*** δὲν θὰ εὕρισκε παρὰ τῷ ἀρχηγῷ τελείαν ἐν-

σάρκωσιν, οὗτοι παρασύρονται «ὑποβλητικῶς», δηλ. εὐνοϊκῶς πρὸς τὴν ταυτοποίησιν.

Βλέπει τις ὅτι ἡ συμβολὴ ἣν φέρομεν εἰς τὴν ἐξήγησιν τῆς θυμικῆς ὑφῆς ἑνὸς πλήθους περιστέλλεται εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ τοῦ ***ἐγὼ*** καὶ τοῦ ***ἰδεώδους τοῦ ἐγώ*** καὶ ἑπομένως εἰς δύο ποικιλίας προσηλώσεων, τῆς μιᾶς ἀντιπροσωπευομένης ὑπὸ τῆς ταυτοποιήσεως καὶ τῆς ἄλλης ὑπὸ τῆς ὑποκαταστάσεως ἐξωτερικοῦ θυμικοῦ ἀντικειμένου εἰς τὸ ***ἰδεῶδες τοῦ ἐγώ***. Ἡ ὑπόθεσις ἥτις καταλαμβάνει τὸν βαθμὸν τοῦτον ἐν τῷ ἐγὼ καὶ ἥτις ὡς τοιαύτη ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον βῆμα τῆς ἀναλύσεως τοῦ ***ἐγὼ*** ὀφείλει νὰ εὕρῃ τὴν δικαιολογίαν της εἰς τὰ πλέον διάφορα ψυχολογικὰ πεδία. Εἰς τὸ ἔργον μου «***Ἐπὶ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Ναρκισσισμοῦ***» προσεπάθησα νὰ συνενώσω τὰ παθολογικὰ δεδομένα ἅτινα εὐνοοῦσι τὴν διάκρισιν ταύτην. Ἀλλὰ τὸ πᾶν δίδει τὴν ἐλπίδα ὅτι ψυχολογικὴ σπουδὴ βαθυτέρα τῶν ψυχώσεων θὰ ἀποκαλύψῃ ὅλως ἰδιαιτέρως τὴν σπουδαιότητά της. Σκεφθῶμεν μόνον τὸ γεγονὸς ὅτι ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης τὸ ***ἐγὼ*** ἀποκαθιστᾷ σχέσιν μεταξὺ ἀντικειμένου καὶ τοῦ ***ἰδεώδους τοῦ ἐγώ***, ἐκπορευομένου ἐξ αὐτοῦ τούτου, καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ παρασταθῶμεν ἐνταῦθα εἰς τὴν ἀναπαραγωγήν, ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ ***ἐγώ***, δράσεων καὶ ἀντιδράσεων ἀμοιβαίων, αἵτινες, καθὰ μᾶς ἀπεκάλυψεν ἡ θεωρία τῶν νευρώσεων, ἀναπτύσσονται μεταξὺ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦ ὁλικοῦ ***ἐγώ***.

Σκοπεύω νὰ ἐξετάσω ἐνταῦθα μίαν τῶν δυνατῶν συνεπειῶν τῆς ἀπόψεως ταύτης, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ μοῦ ἐπι-

τρέψῃ συγχρόνως νὰ διευκρινίσω πρόβλημα ὅπερ ἀλλαχοῦ ἠναγκάσθην νὰ καταλίπω ἄλυτον. Ἑκάστη τῶν ψυχικῶν μεταπλάσεων τὰς ὁποίας γνωρίζομεν παρουσιάζει μίαν δυσκολίαν ἐπὶ πλέον εἰς τὴν ψυχικὴν λειτουργίαν, ἐπαυξάνει τὴν ἀστάθειάν της καὶ δύναται νὰ καταστῇ ἡ ἀφετηρία ἀναστολῆς τῆς λειτουργίας, μιᾶς τέλος ἀσθενείας. Οὕτως ἡ γέννησις παρουσιάζει τὴν διάβασιν ναρκισσισμοῦ ἐπαρκοῦντος ἀπολύτως εἰς ἑαυτὸν πρὸς παραδοχὴν κόσμου ἐξωτερικοῦ ποικίλου καὶ ἐπαρκῶς εἰς τὴν πρώτην ἀποκάλυψιν τῶν ἀντικειμένων. Ἐκ τῆς ῥιζικωτάτης ταύτης μεταβάσεως προκύπτει ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ὑπομείνωμεν ἐπὶ μακρὸν τὴν δημιουργηθεῖσαν νέαν κατάστασιν διὰ τῆς γεννήσεως, ὅτι ἐκ τῆς καταστάσεως ταύτης ἐκφεύγομεν περιοδικῶς, διὰ νὰ ἐπανεύρωμεν εἰς τὸν ὕπνον τὴν προηγουμένην ἀπαθῆ κατάστασίν μας καὶ τὴν μόνωσιν ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἡ ἐπάνοδος αὕτη εἰς τὴν προηγουμένην κατάστασιν προκύπτει ἐξ ἄλλου ἐπίσης ἐκ προσαρμογῆς πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν αὐτὸν κόσμον, ὅστις, χάρις εἰς τὴν περιοδικὴν ἐναλλαγὴν ἡμέρας καὶ νυκτός, ἐξαφανίζει διά τινα χρόνον τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ἐρεθισμῶν οὓς ὑφιστάμεθα κατὰ τὴν ἐνεργητικήν μας ζωήν.

Κατὰ τὴν διάρκειαν ὅμως τῆς ἀναπτύξεώς μας ὑπέστημεν ψυχικὴν μετάπλασιν, μετὰ σχηματισμοῦ **ἐγὼ** συνεκτικοῦ, ἀφ' ἑνός, καὶ **ἐγὼ** ἀσυνειδήτου, ἀπωθημένου, ἐξωτερικοῦ, ἀφ' ἑτέρου, καὶ γνωρίζομεν ὅτι ἡ εὐστάθεια τῆς νέας ταύτης προσκτήσεως εἶναι ἐκτεθειμένη εἰς ἀπαύστους προσβολάς. Ἐν τῷ ὀνείρῳ καὶ τῇ νευρώσει τὸ ἐγὼ τοῦτο ἀσυνείδητον, ἐξωρισμένον, ζητεῖ δι' ὅλων τῶν μέσων νὰ ὑπεισέλθῃ, νὰ βιάσῃ

τὰς θύρας τῆς συνειδήσεως, προασπιζομένας ὑπὸ παντοειδῶν ἀντιστάσεων· καὶ εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἐγρηγορούσης ὑγείας, προστρέχομεν εἰς ἰδιαίτερα τεχνάσματα, διὰ ν᾽ ἀφήσωμεν νὰ εἰσέλθῃ προσωρινῶς εἰς τὸ ***ἐγώ*** μας, ὑπερνικῶντες τὰς δυσκολίας, ἐξαπατῶντες τὰς ἀντιστάσεις, ἡ ἀπωθημένη αὐτὴ μερὶς ἐξ ἧς ἀναμένομεν ὡρισμένην ἡδονήν. Ἀπ᾽ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως ὀφείλομεν νὰ ἐξηγῶμεν τὸ σπινθηροβόλημα τοῦ πνεύματος καὶ τὸ μέθυ, ἐν μέρει ἐπίσης τὸ κωμικὸν γενικῶς. Οἱ ἐξῳκειωμένοι μὲ τὴν ψυχολογίαν τῶν νευρώσεων θὰ εὕρωσιν εὐκόλως ἀνάλογα παραδείγματα, ἥσσονος ἴσως ἐκτάσεως. Δὲν ἐπιμένω, διότι ἐπείγομαι νὰ φθάσω εἰς τὴν ἐφαρμογήν, ἥτις μᾶς ἐνδιαφέρει πλέον ἰδιαιτέρως.

Ὁ χωρισμὸς ὅμως τοῦ ***ἐγὼ*** καὶ ***τοῦ ἰδεώδους τοῦ ἐγώ*** δὲν δύναται καὶ αὐτὴ νὰ γίνῃ ἀνεκτὴ ἐπὶ μακρὸν καὶ κατὰ διαστήματα ὑφίσταται μείωσιν. Παρ᾽ ὅλους τοὺς περιορισμοὺς τοῦ ἀτόμου ἡ περιοδικὴ ἐκβίασις ἢ παράβασις τῶν ἀπαγορεύσεων ἀποτελεῖ πανταχοῦ τὸν κανόνα, καὶ τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἑορτῶν αἵτινες, κατ᾽ ἀρχάς, ἦσαν περίοδοι καθ᾽ ἃς αἱ ὑπερβολαὶ συνεχωροῦντο ὑπὸ τοῦ νόμου, πρᾶγμα ἐξηγοῦν τὴν χαρὰν ἥτις τὰς ἐχαρακτήριζε. Τὰ Κρόνια τῶν Ῥωμαίων καὶ αἱ Ἀπόκρεῳ τῶν ἡμερῶν μας πλησιάζουν κατὰ τὸ οὐσιῶδες αὐτὸ σημεῖον πρὸς τὰς ἑορτὰς τῶν ἀρχεγόνων, καθ᾽ ἃς ἐπεδίδοντο εἰς κραιπάλας ἐξικνουμένας μέχρι τῆς παραβάσεως τῶν ἱερωτέρων ἐντολῶν. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ ***ἰδεῶδες τοῦ ἐγώ*** περιλαμβάνει πάντας τοὺς περιορισμοὺς ἐνώπιον τῶν ὁποίων τὸ ἄτομον ὀφείλει νὰ

κλίνη, ἡ ἐπάνοδος τοῦ ἰδεώδους εἰς τὸ ***ἐγώ***, ἡ ἀνασυμφιλίωσίς του μὲ τὸ ***ἐγώ*** ὀφείλει νὰ ἰσοδυναμῇ, διὰ τὸ ἄτομον τὸ ὁποῖον ἐπανευρίσκει οὕτω τὴν εὐχαρίστησιν ἑαυτοῦ, πρὸς μεγαλοπρεπῆ ἑορτήν.

Γνωστὸν ὅτι ὑπάρχουσιν ἄτομα ὧν ἡ γενικὴ ψυχικὴ κατάστασις κυμαίνεται περιοδικῶς, ἐξ ὑπερβολικῆς ἀπογοητεύσεως εἰς αἴσθησιν μεγάλης ἀνέσεως καὶ διερχομένη δι᾽ ἐνδιαμέσων τινῶν καταστάσεων. Αἱ κυμάνσεις αὗται παρουσιάζουσιν ἐξ ἄλλου λίαν ποικίλας ἐκτάσεις, ἐκ τῶν πλέον ἀσημάντων, μόλις καταληπτῶν, μέχρι τῶν ἐσχάτων, ὥς εἰς τὰς περιπτώσεις τῆς μελαγχολίας καὶ μανίας, αἵτινες εἶναι καταστάσεις ἀποκλειστικῶς ἐπίπονοι καὶ πηγαὶ μεγάλων διαταράξεων ἐν τῇ ζωῇ τῶν ὑπ᾽ αὐτῶν προσβεβλημένων προσώπων.

Εἰς τὰς τυπικὰς περιπτώσεις τῶν κυκλικῶν τούτων ψυχικῶν καταστάσεων αἱ ἐξωτερικαὶ εὐκαιρίαι δὲν φαίνονται οὖσαι οὐσιαστικοῦ ῥόλου· ἕνεκα μεταγενεστέρων αἰτιῶν δὲν εὑρίσκεται παρὰ τοῖς ἀρρώστοις τούτοις οὐδὲν πλέον καὶ οὐδὲν ἄλλο μὴ ὑπάρχον εἰς τοὺς ἄλλους ἀσθενεῖς. Οὕτως ἐλήφθη ἡ συνήθεια νὰ θεωρῶνται αἱ περιπτώσεις αὗται ὥς μὴ ψυχογενεῖς. Ὑπάρχουσιν ὅμως ἄλλαι περιπτώσεις, ἐντελῶς ἀνάλογοι, ψυχικαὶ κυκλικαὶ καταστάσεις, αἵτινες εὐκόλως ἀνάγονται εἰς ψυχικοὺς τραυματισμούς. Θὰ ὁμιλήσωμεν περὶ αὐτῶν βραδύτερον.

Αἰτίαι ὁρίζουσαι τὰς αὐθορμήτους αὐτὰς κυμάνσεις τῶν ψυχικῶν καταστάσεων εἶναι ἄγνωστοι. Δὲν γνωρίζομεν ἐπίσης τι πλέον ἐπὶ τοῦ μηχανισμοῦ ἕνεκα τοῦ ὁποίου μία

μανία ἀντικαθιστᾷ μελαγχολίαν. Δυνάμεθα, ἐλλείψει ἄλλης ἐξηγήσεως, νὰ ἐφαρμόσωμεν εἰς τοὺς ἀσθενεῖς τούτους τὴν ἀνωτέρω διατυπωθεῖσαν ὑπόθεσιν: Τὸ ***ἰδεῶδες τοῦ ἐγώ***, ἀφοῦ ἐξήσκησεν ἐπὶ τοῦ ***ἐγὼ*** ἔλεγχον αὐστηρότατον, ἀπορροφᾶται στιγμιαίως ὑπ᾽ αὐτοῦ ἀναμιχθὲν μετ᾽ αὐτοῦ.

Ἀπὸ ἀπόψεως ἀναλύσεως τοῦ ***ἐγώ***, παρὰ τῷ μανιακῷ, τὸ ***ἐγὼ*** καὶ τὸ ***ἰδεῶδες τοῦ ἐγὼ*** συνδέονται εἰς ἕν, εἰς τρόπον ὥστε τὸ πρόσωπον, δεσποζόμενον ὑπὸ αἰσθήματος θριάμβου καὶ ἱκανοποιήσεως ἣν οὐδεμία κριτικὴ δὲν ταράσσει, εἶναι ἐλεύθερον παντὸς κωλύματος, προφυλαγμένον ἀπὸ πάσης μομφῆς καὶ τύψεως. Εἶναι ἀληθοφανὲς ὅτι ἡ ἀθλιότης τοῦ μελαγχολικοῦ εἶναι ἡ ἔκφρασις ὀξείας ἀντιθέσεως μεταξὺ δύο στιγμῶν τοῦ ***ἐγώ***, ἐξ ἧς ἀντιθέσεως τὸ ἰδεῶδες, λίαν εὐαίσθητον, καταδικάζει ἀμειλίκτως τὸ ***ἐγὼ*** διὰ τῆς μανίας μικρότητος καὶ τῆς αὐτοταπεινώσεως. Πρόκειται μόνον νὰ γνωρίσωμεν ἂν ἡ αἰτία τῶν τροποποιημένων τούτων σχέσεων μεταξὺ τοῦ ***ἐγὼ*** καὶ τοῦ ***ἰδεώδους*** ὀφείλει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὰς περιοδικὰς ἐξεγέρσεις, αἵτινες, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, εἶναι δυναταί, ἐξεγέρσεις κατὰ τῆς νέας αὐτῆς ἀπόψεως, ἤτοι ἐν τῷ ἰδεώδει, ἢ δέον νὰ ζητηθῇ εἰς ἄλλας συνθήκας.

Ἡ μεταβολὴ εἰς μανίαν δὲν εἶναι ἀναπόφευκτον ἴχνος τοῦ νοσηροῦ πίνακος τῆς μελαγχολικῆς καταπτώσεως. Ὑπάρχουσιν ἁπλαῖ μελαγχολίαι, μὲ μίαν ἢ περιοδικὰς διεγέρσεις, μὴ ὑφιστάμεναι οὐδέποτε αὐτὴν τὴν τύχην. Ὑπάρχουσιν ὅμως, ἀφ᾽ ἑτέρου, μελαγχολίαι εἰς ἃς αἱ ἐξωτερικαὶ εὐκαιρίαι παίζουσι σπουδαῖον καὶ προφανῶς αἰτιολογικὸν

ρόλον. Εἶναι αἱ ἐπερχόμεναι μετὰ θάνατον ἀγαπωμένου ὄντος, ἢ κατ᾽ ἀκολουθίαν περιστάσεων ἐπενεγκουσῶν ἀπομάκρυνσιν τοῦ θυμικοῦ ἀπὸ ἀγαπωμένου ἀντικειμένου. Καθὼς αἱ αὐθόρμητοι μελαγχολίαι, οὕτω καὶ αἱ ψυχογενεῖς δύνανται νὰ μεταβληθῶσιν εἰς μανίαν, μὲ ἐπάνοδον εἰς τὴν μελαγχολίαν, τοῦ κύκλου διαγραφομένου οὕτω κατ᾽ ἐπανάληψιν. Ἡ κατάστασις λοιπὸν εἶναι σκοτεινή, ἐφ᾽ ὅσον μάλιστα εἶναι ἀκόμη σπάνιαι αἱ μορφαὶ καὶ περιπτώσεις τῆς μελαγχολίας αἵτινες ὑπεβλήθησαν μέχρι τοῦδε εἰς τὴν ψυχοανάλυσιν. Αἱ μόναι περιπτώσεις ἃς ἐννοοῦμεν νῦν εἶναι αἱ καθ᾽ ἃς τὸ ἀντικείμενον ἐγκατελείφθη, καθότι ἀπεδείχθη ἀνάξιον ἔρωτος. Ἀνασχηματίζεται τότε, διὰ τοῦ μηχανισμοῦ τῆς ταυτοποιήσεως, ἐν τῷ ***ἐγὼ*** καὶ κρίνεται αὐστηρῶς ὑπὸ τοῦ ***ἰδεώδους τοῦ ἐγώ***. Αἱ μομφαὶ καὶ αἱ ἐπιθέσεις κατὰ τοῦ ἀντικειμένου ἐκδηλοῦνται τότε ὑπὸ τύπον μομφῶν πρὸς ἑαυτόν.

Καὶ μία μελαγχολία ἔτι τοῦ τελευταίου τούτου εἴδους δύναται νὰ μεταβληθῇ εἰς μανίαν, εἰς τρόπον ὥστε ἡ δυνατότης αὕτη ἀναφαίνεται ὡς ἀνεξάρτητος λεπτομέρεια ὅλων τῶν ἄλλων χαρακτήρων τοῦ νοσηροῦ πίνακος.

Ἀλλὰ δὲν βλέπω καμμίαν δυσκολίαν νὰ εἰσαγάγω εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν δύο ποικιλιῶν τῆς μελαγχολίας—αὐθορμήτου καὶ ψυχογενοῦς—τὸν παράγοντα ὃν ὡρίσαμεν ὡς προερχόμενον ἐκ τῆς περιοδικῆς ἐξεγέρσεως τοῦ ***ἐγὼ*** ἐναντίον τοῦ ***ἰδεώδους τοῦ ἐγώ***. Καθ᾽ ὅσον ἀφορᾷ τὰς αὐθορμήτους μελαγχολίας, δύναταί τις νὰ δεχθῇ ὅτι τὸ ***ἰδεῶδες*** ἐκδηλοῖ τάσιν πρὸς ἰδιαιτέραν αὐστηρότητα, πρᾶγμα

τὸ ὁποῖον ἔχει αὐτόματον συνέπειαν τὴν πρὸς στιγμὴν ἐξαφάνισιν. Εἰς τὰς ψυχογενεῖς μελαγχολίας ἡ ἐξέγερσις τοῦ ***ἐγὼ*** προκαλεῖται ἐκ τῶν αὐστηροτήτων τοῦ ***ἰδεώδους τοῦ ἐγώ*** πρὸς τὸ ***ἐγώ***, εἰς περίπτωσιν ταυτοποιήσεώς του πρὸς ἀντικείμενον δοκιμασθὲν καὶ ἀπωθηθέν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

Συμπληρωματικαί τινες παρατηρήσεις.

Διαρκούσης τῆς ἐρεύνης μας προσωρινῶς τερματισθείσης, εἴδομεν διανοιγομένας πρὸ ἡμῶν πλείστας ἀπόψεις. Δὲν ἠδυνήθημεν ὅμως ν᾿ ἀποκριθῶμεν ἐπ᾿ αὐτῶν παρὰ τὰς ἐπαγγελίας μας. Θὰ περιορισθῶμεν, εἰς τὸ τελικὸν αὐτὸ κεφάλαιον, νὰ ἀναλάβωμεν σημεῖά τινα ἅτινα παρελείψαμεν εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια.

Α΄.—Ἡ διάκρισις μεταξὺ τῆς ταυτοποιήσεως τοῦ ***ἐγὼ*** καὶ τῆς ὑποκαταστάσεως ἀντικειμένου εἰς τὸ ***ἰδεῶδες τοῦ ἐγὼ*** ζωγραφίζεται ἐνδιαφερόντως εἰς τὰ δύο μεγάλα τεχνητὰ πλήθη ἅτινα ἐσπουδάσαμεν : Τὰ Στρατὸν καὶ τὴν Χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν.

Προφανὲς ὅτι ὁ ἀνώτερος, ἤτοι ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Στρατοῦ, χρησιμεύει εἰς τοὺς στρατιώτας ὡς ἰδεῶδες, ἐνῷ ὁ σύν-

δεσμος ὁ βασιλεύων μεταξὺ τῶν στρατιωτῶν εἶναι ὁ τῆς ταυτοποιήσεως, ἐξ οὗ ἕκαστος ἀντλεῖ τὰς συναδελφικὰς ὑποχρεώσεις καθὼς καὶ τὰς ὑπηρεσιακὰς καὶ τὰς τῆς ἀμοιβαίας βοηθείας. Ἀντιθέτως, στρατιώτης θὰ καθίστατο γελοῖος, ἂν ἤθελε νὰ ταυτοποιηθῇ πρὸς τὸν ἀρχηγόν του. Καὶ οὐχὶ ἀλόγως εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Βαλενστάϊν, ὁ κυνηγὸς λοιδορεῖ τὸν στρατάρχην λέγων : «Βήχετε ὅπως βήχει, καὶ κινεῖσθε ὅπως κινεῖται !»

Ἄλλως ἔχουσι τὰ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἕκαστος χριστιανὸς ἀγαπᾷ τὸν Χριστὸν ὥς ἰδεῶδές του καὶ συνδέεται πρὸς τοὺς ἄλλους χριστιανοὺς διὰ τῆς ταυτοποιήσεως. Ἀλλ' ἡ Ἐκκλησία τοῦ ἀπαιτεῖ πλειότερα. Ἀφ' ἑνὸς ὀφείλει νὰ ταυτοποιηθῇ μὲ τὸν Χριστόν, καὶ ἀφ' ἑτέρου ν' ἀγαπᾷ τοὺς ἄλλους χριστιανοὺς ὅπως τοὺς ἠγάπησεν ὁ Χριστός. Ἡ Ἐκκλησία λοιπὸν ἀπαιτεῖ ἵνα ἡ δημιουργηθεῖσα θυμικὴ κατάστασις δι' ὁμαδικοῦ σχηματισμοῦ συμπληρωθῇ κατὰ δύο διευθύνσεις. Ἐξ ἑνός, ἡ ταυτοποίησις ὀφείλει νὰ συμπληρώνῃ τὴν ἀγάπην· ἀφ' ἑτέρου, ὁ ἔρως ὀφείλει νὰ συμπληροῖ τὴν ταυτοποίησιν. Ἡ διπλῆ αὐτὴ συμπλήρωσις ὑπερβαίνει ἐκδήλως τὴν σύνθεσιν τοῦ πλήθους. Δυνατὸν νὰ εἶναί τις καλὸς χριστιανός, χωρὶς ποτὲ νὰ ἔχῃ τὴν ἰδέαν ν' ἀντικαταστήσῃ τὸν Χριστὸν καὶ ν' ἀγαπᾷ γενικῶς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

Ὁ ἀσθενὴς ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἀξιοῖ νὰ ἐξαρθῇ μέχρι τῆς ψυχικῆς μεγαλοφροσύνης καὶ τῆς δυνάμεως τῆς Χριστοῦ ἀγάπης. Ὁ Χριστιανισμὸς ὅμως διατηρῶν καὶ εὐ-

νοῶν τὴν φιλοδοξίαν ταύτην ζητεῖ νὰ ἐπιτύχῃ ἀνωτέραν ἠθικήν.

Β΄.—Εἴπομεν ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ, ἐν τῇ ψυχικῇ ἀναπτύξει τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ στιγμὴ χωρισμοῦ τῆς ἀτομικῆς ἀπὸ τῆς ὁμαδικῆς ψυχολογίας· ἤτοι ἡ στιγμὴ καθ᾽ ἣν τὸ ἄτομον ἐκτήσατο ἀνεξαρτησίαν τινὰ σχετικῶς πρὸς τὸ πλῆθος.

Ἐπανέλθωμεν ταχύτατα εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν μῦθον τὸν σχετικὸν πρὸς τὸν πατέρα τῆς ἀρχεγόνου ὀρδῆς. Ὁ πατὴρ οὗτος ἐξυψώθη ἀργότερον εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ Δημιουργοῦ, καὶ δικαίως, διότι αὐτὸς περιέλαβεν ὅλους τοὺς υἱοὺς ἐξ ὧν ἀπετελεῖτο τὸ πρῶτον πλῆθος. Ἦτο δι᾽ ἕκαστον αὐτῶν τὸ ἰδεῶδες, ἐπίφοβον συγχρόνως καὶ ἀγαπητόν, ἡ πηγὴ τῆς μετέπειτα γνώσεως τοῦ **ταμπου**. Ἡ πλειονότης αὕτη συνηνώθη μίαν ἡμέραν, ἐφόνευσε τὸν πατέρα καὶ τὸν ἐτεμάχισε. Κανὲν μέλος τοῦ νικηφόρου πλήθους δὲν ἠδυνήθη νὰ λάβῃ τὴν θέσιν του ἤ, ἄν τις τὸ ἔκαμνεν, ἔβλεπεν ἐγειρομένην κατ᾽ αὐτοῦ τὴν αὐτὴν ἐχθρότητα, ἀκολουθουμένην ἀπὸ ἀγῶνας καὶ ἐγκλήματα. Καὶ τέλος ὅλοι ὑπελόγισαν ὅτι ὤφειλον ν᾽ ἀρνηθῶσι τὴν πατρικὴν κληρονομίαν. Ἐσχημάτισαν τότε τὴν τοτεμικὴν ἀδελφικὴν κοινότητα, τῆς ὁποίας ὅλα τὰ μέλη ἔχαιρον τῶν αὐτῶν δικαιωμάτων, συνεδέοντο διὰ τῶν αὐτῶν τοτεμικῶν ἀπαγορεύσεων, ὤφειλον νὰ διατηρῶσι τὴν ἀνάμνησιν τοῦ ἐγκλήματος καὶ νὰ ἐξιλεώσωσι τὸ κρῖμά των. Ἀλλ᾽ ἡ δυσαρέσκεια τῆς ἀποκατασταθείσης τάξεως τῶν πραγμάτων ἐπέμεινε καὶ κατέστη ἡ πηγὴ νέων ἀναπτύξεων. Βαθμηδὸν τὰ μέλη τοῦ ἀδελφικοῦ πλήθους

ἤχθησαν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχαίας τάξεως ἐπὶ νέου σχεδίου : ὁ ἄνθρωπος κατέστη ὁ νέος ἀρχηγός, ἀλλ' οἰκογενειάρχης, καὶ ἔθραυσε τὰ προνόμια τοῦ μητριαρχικοῦ συστήματος τοῦ ἀντικαταστήσαντος τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ πατρός. Εἰς ἀντάλλαγμα, ὁ ἀρχηγὸς οὗτος ἠδυνήθη τότε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὰς μητρικὰς θεότητας ὑπηρετουμένας ὑπὸ ἱερέων εὐνουχισθέντων, κατὰ τὸ παράδειγμα τὸ δοθὲν ὑπὸ τοῦ πατρὸς τῆς ὀρδῆς· ἡ νέα οἰκογένεια ὅμως ἦτο ἡ σκιὰ τῆς ἀρχαίας· οἱ πατέρες ἦσαν πολυάριθμοι, ἕκαστος περιωρισμένος εἰς τὰ δικαιώματά του ὑπὸ τῶν δικαιωμάτων τῶν ἄλλων.

Αἱ στερήσεις ἃς ὑπέμενον μὲ ὑπομονὴν κατώρθωσαν νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς τὸ ἄτομον τὴν ἀπὸ τῆς μάζης ἀποχώρησιν καὶ ἀνάληψιν τοῦ ῥόλου τοῦ πατρός. Ὁ πρῶτος ποιήσας τοῦτο ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἐπικὸς ποιητής, καὶ ἡ πρόοδος αὕτη ἐπραγματοποιήθη ἐν ἀρχῇ ἐν τῇ φαντασίᾳ του. Ὁ ποιητὴς οὗτος μετέβαλε τὴν πραγματικότητα κατὰ τὰς ἐπιθυμίας του. Ἐφεῦρε τὸν ἡρωϊκὸν μῦθον. Ὁ φονεύσας τὸν πατέρα του ἦτο ἥρως, ἐμφανιζόμενος εἰς τὸν μῦθον ὥς τοτεμικὸν τέρας. Ἂν ὁ πατὴρ ὑπῆρξε τὸ πρῶτον ἰδεῶδες τοῦ νεαροῦ ἄρρενος, ὁ ἥρως κατέστη—ὥς οὗτος ἐδημιουργήθη ὑπὸ τῆς φαντασίας τοῦ ποιητοῦ—τὸ πρῶτον ***ἰδεῶδες τοῦ ἐγώ***, φιλοδοξῶν ν' ἀντικαταστήσῃ τὸν πατέρα. Ἡ ἰδέα τοῦ ἥρωος προσκολλᾶται πιθανῶς εἰς τὸν νεώτερον τῶν υἱῶν, εἰς τὸν ὑπὸ τῆς μητρὸς προτιμώμενον, ἥτις διετήρησεν αὐτὸν ἐκ τῆς ζηλοτυπίας τοῦ πατρὸς οὗτινος καθίστατο ὁ διάδοχος εἰς τὰς ἐποχὰς τῆς ἀρχεγόνου ὀρδῆς. Εἰς τὴν ποιητικὴν διεργασίαν τῶν πραγματικοτήτων τῶν ἐποχῶν αὐτῶν ἡ

γυνή, ἥτις ἦτο ἡ ἀφορμὴ τοῦ ἐγκλήματος, καθὼς ἐπίσης ἡ πηγὴ τῶν τάσεων καὶ ἀντικείμενον ὑπερμέτρων ἐπιθυμιῶν, μετεβάλλετο πιθανῶς εἰς ἠθικὸν αὐτουργὸν καὶ δρῶντα συνένοχον τῆς κακῆς αὐτῆς πράξεως.

Ὁ μῦθος ἀποδίδει εἰς τὸν ἥρωα, μόνον τὸ κατόρθωμα ὁλοκλήρου τῆς ὀρδῆς. Ἀλλά, καθὼς παρετήρησεν ὁ κ. Rank, ἀνευρίσκει τις εἰς τὰς παραδόσεις ἴχνη καθαρώτατα τῆς πραγματικῆς καταστάσεως ἅτινα ἴχνη αὕτη μεταμορφώνει. Πρόκειται εἰς αὐτὰ συχνὰ περὶ ἥρωος, ὅστις, ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, εἶναι ὁ νεώτατος τῶν υἱῶν, διαφυγὼν τὴν τοῦ πατρὸς σκληρότητα, χάρις εἰς τὴν βλακείαν του ἥτις τὸν καθίστα ἐλάχιστα ἐπικίνδυνον. Ὁ ἥρως οὗτος ἔχει πάντοτε νὰ ἐπιτελέσῃ κἄτι τὸ βαρύ, καὶ τὸ ἐπιτυγχάνει συνδρομῇ πλήθους μικρῶν ζῴων (μέλισσαι, μηρμύκες). Τὰ ζῷα ταῦτα εἶναι ἡ συμβολικὴ παράστασις τῶν ἀδελφῶν τοῦ ἀρχεγόνου πλήθους, ἀκριβῶς ὡς εἰς τὸν συμβολισμὸν τοῦ ὀνείρου ἔντομα καὶ σκώληκες σημαίνουσιν ἀδελφοὺς καὶ ἀδελφὰς (θεωρουμένας μὲ ἀπόχρωσιν περιφρονήσεως, ὡς μικρὰ παιδία). Ἐπὶ πλέον, ἀναγνωρίζομεν εὐκόλως εἰς ἑκάστην τῶν προσπαθειῶν περὶ ὧν ὁμιλεῖ ὁ μῦθος καὶ τὸ διήγημα ἀναπαράστασιν συμβολικῶς ὑποκαθιστῶσαν τὴν ἡρωϊκὴν πρᾶξιν.

Διὰ τοῦ μύθου λοιπὸν τὸ ἄτομον ἀπαλλάσσεται τῆς ὁμαδικῆς ψυχολογίας. Ὁ πρῶτος μῦθος θὰ ἦτο ἀσφαλῶς ψυχολογικῆς φύσεως: Ὁ μῦθος τοῦ ἥρωος. Ὁ μῦθος ὁ ἐξηγῶν τὴν φύσιν θὰ ἦλθε πολὺ ἀργότερα. Ἐν τούτοις ὁ ποιητὴς ὅστις ἔκαμε τὸ βῆμα τοῦτο ἵνα ἀπαλλαγῇ, κατὰ φαντασίαν τοῦ πλήθους, γνωρίζει νὰ ἐπανέρχεται εἰς τὴν

πραγματικὴν ζωήν, συμφώνως πρὸς τὴν παρατήρησιν τοῦ κ. Rank. Διότι πηγαίνει ἐδῶ καὶ ἐκεῖ διὰ νὰ διηγηθῇ εἰς τὸ πλῆθος τὰ κατορθώματα ἅτινα ἡ φαντασία του ἀποδίδει εἰς τὸν ἥρωα. Ὁ ἥρως οὗτος, κατὰ βάθος, εἶναι αὐτὸς ὁ ἴδιος. Οὕτως ἐπαναπίπτει εἰς τὴν πραγματικότητα, ἀνυψῶν πάντοτε τοὺς ἀκροατάς του εἰς τὸ ὕψος τῆς φαντασίας του. Ἀλλ᾽ οἱ ἀκροαταί, οἵτινες γνωρίζουσι τὸν ποιητήν, γνωρίζουσι νὰ ταυτοποιῶνται μὲ τὸν ἥρωα οὗτινος συμμερίζονται τὴν συμπεριφοράν, πλήρη ἀπραγματοποιήτων ἐπιθυμιῶν, σχετικῶς πρὸς τὸν ἀρχικὸν πατέρα.

Τὸ ψεῦδος τοῦ ἡρωικοῦ μύθου φθάνει τὸν κολοφῶνά του εἰς τὴν θεοποίησιν τοῦ ἥρωος. Δυνατὸν ὁ θεοποιηθεὶς ἥρως νὰ ᾖ προγενέστερος τοῦ θεοῦ - πατρός, νὰ ἀναγγέλλῃ δὲ τὴν ἐπάνοδον τοῦ ἀρχικοῦ πατρὸς ὑπὸ τὴν μορφὴν θεότητος. Ἡ χρονολογικὴ λοιπὸν σειρὰ θὰ ἦτο ἡ ἀκόλουθος: Θεὰ-μήτηρ, ἥρως-θεὸς-πατήρ. Μόνον διὰ τῆς ἐξυψώσεως τοῦ ἀρχικοῦ πατρός, ὅστις ποτὲ δὲν ἐλησμονήθη, μέχρι τοῦ θείου ἀξιώματος, προσκτᾶται ἡ θεότης τὰ χαρακτηριστικὰ ἅτινα τῆς ἀποδίδομεν ἀκόμη καὶ σήμερον.

Γ.—Ὡμιλήσαμεν συχνὰ ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ περὶ ἀμέσων φυλετικῶν τάσεων καὶ φυλετικῶν τάσεων ἀποκλινουσῶν τοῦ σκοποῦ των, καὶ ἐλπίζομεν ὅτι ἡ διάκρισις αὕτη δὲν προεκάλεσε παρὰ τῷ ἀναγνώστῃ πολλὰς ἀντιρρήσεις. Νομίζομεν ἐν τούτοις, ὅτι δὲν θὰ ἦτο ἀνωφελὲς νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς λεπτομερείας τινάς, ἔστω καὶ ἂν ἐξετιθέμεθα ἐπαναλαμβάνοντες τὰ αὐτά.

Τὸ πρῶτον καὶ καλλίτερον παράδειγμα τῶν ἐκκλινου-

σῶν τοῦ σκοποῦ των φυλετικῶν τάσεων, μοὶ παρουσιάσθη δι' ἐξελίξεως τοῦ θυμικοῦ παρὰ παιδίῳ. Πάντα τὰ αἰσθήματα ἅτινα δοκιμάζει τὸ παιδίον διὰ τοὺς γονεῖς του καὶ τὰ πρόσωπα ἐξ ὧν δέχεται τὰς φροντίδας παραμένουσιν αὐτούσια ὅπως εἰς τὰς ἐπιθυμίας δι' ὧν ἐκφράζονται αἱ φυλετικαί του τάσεις. Τὸ παιδίον ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὰ πρόσωπα ταῦτα ὅλας τὰς τρυφερότητας ἃς γνωρίζει, θέλει νὰ τὰ ἐναγκαλίζεται, νὰ τὰ θωπεύῃ, προσβλέπῃ, εἶναι περίεργον νὰ ἴδῃ τὰ γεννητικά των ὄργανα καὶ νὰ παραστῇ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν μυχιαιτέρων των ἀναγκῶν, ὑπόσχεται νὰ νυμφευθῇ τὴν μητέρα του ἢ τὴν τροφόν του, οἱαδήποτε καὶ ἂν ᾖ ἡ ἰδέα ἣν ἐσχημάτισε διὰ τὸν γάμον, προτίθεται νὰ ἐνεργήσῃ εἰς τὸν πατέρα του πρὸς ἀπόκτησιν τέκνου κλπ. Ἡ ἄμεσος παρατήρησις καὶ ἡ μεταγενεστέρα ἀναλυτικὴ ἐξέτασις τῶν παιδικῶν ὑπολειμμάτων δὲν μᾶς ἀφήνουν καμμίαν ἀμφιβολίαν ἐπὶ τοῦ ἐσωτάτου δεσμοῦ τοῦ ὑπάρχοντος μεταξὺ τῶν αἰσθημάτων τρυφερότητος καὶ ζηλοτυπίας, ἀφ' ἑνός, τῶν φυλετικῶν προθέσεων, ἐξ ἄλλου, καὶ μᾶς δεικνύουν μέχρι ποίου σημείου τὸ παιδίον καθιστᾷ τὸ ἀγαπώμενον πρόσωπον ἀντικείμενον ὅλων τῶν φυλετικῶν του τάσεων κακῶς ἔτι προσηνατολισμένων.

Ἡ πρώτη αὕτη μορφὴ ἣν ὁ ἔρως περιβάλλεται παρὰ τῷ παιδίῳ καὶ ἥτις συνδέεται στενώτατα πρὸς τὸ ***Οἰδιπόδιον σύνθετον*** ὑφίσταται, ὡς γνωστόν, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς ἀνασταλτικῆς περιόδου, ὤθησιν «αἰσθητικήν.» Ἀπομένει μόνον ἀφοσιωτικὴ προσέγγισις, καθαρὰ τρυφερότης, διὰ τὰ αὐτὰ πρόσωπα, προσέγγισις ὅμως εἰς ἣν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ

ἐφαρμοσθῇ τὸ ποιὸν τοῦ «φυλετικοῦ». Ἡ ψυχοανάλυσις, φωτίζουσα τὰ βάθη τῆς ψυχικῆς ζωῆς, δὲν δυσκολεύεται νὰ δείξῃ ὅτι αἱ φυλετικαὶ προσεγγίσεις τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς παιδικότητος ὑφίστανται, εἰς κατάστασιν ὅμως ἀπώσεως καὶ ἀσυνείδητον. Ἐπιβάλλει τὴν βεβαίωσιν ὅτι πανταχοῦ ὅπου εὑρισκόμεθα ἀντιμέτωποι τρυφεροῦ αἰσθήματος, τοῦτο διαδέχεται προσήλωσιν καθαρῶς φυλετικὴν πρὸς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος πρόσωπον ἢ εἶναι ἡ συμβολικὴ ἀναπαράστασις (imago) τῆς προσηλώσεως ταύτης.

Βεβαίως χρειάζεται βαθεῖα ἐξέτασις διὰ νὰ ὑπολογίσῃ τις ἂν τὸ φυλετικὸν προηγούμενον τοῦτο ῥεῦμα ὑπάρχει ἀκόμη ἐν καταστάσει ἀπώσεως, εἰς δοθεῖσαν περίπτωσιν, ἢ ἐξηφανίσθη τέλεον. Ἢ πρὸς μείζονα σαφήνειαν: Παρετηρήθη ὅτι τοῦτο ὑπάρχει εἰσέτι τυπικῶς καὶ πραγματικῶς καὶ ὅτι εἶναι ἱκανόν, εἰς ἑκάστην στιγμήν, κατ᾽ ἀκολουθίαν ἐπαναλήψεως, νὰ ὑπερτερήσῃ. Πρόκειται μόνον νὰ γνωρίζωμεν, καὶ τοῦτο δὲν εἶναι πάντοτε δυνατόν, ποία εἶναι ἡ τωρινὴ ἀποτελεσματικότης του. Καί, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ, πρέπει νὰ προφυλαχθῇ τις ἀπὸ δύο πηγὰς σφάλματος, ἀπὸ τῆς Σκύλλης τῆς ὑποτιμήσεως τοῦ συμπεπιεσμένου ἀσυνειδήτου καὶ τῆς Χαρύβδεως τῆς τάσεως πρὸς κρίσιν τῶν κανονικῶν φαινομένων μὲ τὸ κριτήριον τὸ ὁποῖον ἐφαρμόζομεν εἰς τὰ παθολογικὰ φαινόμενα.

Εἰς τὴν ψυχολογίαν, ἥτις δὲν θέλει νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸ βάθος ἐκείνου ὅπερ ἀπεσβέσθη, αἱ ἀφοσιωτικαὶ προσηλώσεις, αἱ τρυφεραί, ἀναφαίνονται ἐνίοτε ὡς ἡ ἔκφρασις τάσεων μὴ ἐχουσῶν φυλετικὸν χαρακτῆρα, ἂν καὶ προέρχον-

ται ἐκ τάσεων αἵτινες ἔσχον ὡς ἀντικείμενον τὴν φυλετικότητα. Δικαιούμεθα νὰ βεβαιῶμεν ὅτι αἱ περὶ ὧν πρόκειται τάσεις ἀπεπλανήθησαν τῶν φυλετικῶν των σκοπῶν, ἂν καὶ δὲν εἶναι εὔκολον νὰ περιγράψωμεν τὴν ἀπόκλισιν ταύτην τοῦ σκοποῦ συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς μεταψυχολογίας. Συμφέρει ἐν τούτοις νὰ λέγῃ τις ὅτι αἱ παρακωλυθεῖσαι αὗται τάσεις νεφελοῦνται ὀλίγον ἀπὸ τὴν φυλετικότητα: ὁ ἄνθρωπος τρυφερῶς διατεθειμένος, ὁ φίλος, ὁ θαυμαστής, ἀναζητεῖ τὴν σωματικὴν προσέγγισιν καὶ τὴν ὄψιν τοῦ ἀγαπωμένου προσώπου, μὲ ἀγάπην ὅμως ἥτις δὲν εἶναι πλέον εἰμὴ «*παυλινική*». Δυνάμεθα, ἂν θέλωμεν, νὰ ἴδωμεν εἰς τὴν ἀπόκλισιν ταύτην τοῦ σκοποῦ ἀρχὴν ***ἐξυψώσεως*** τῶν φυλετικῶν τάσεων ἢ νὰ ὠθήσωμεν πρὸς τὰ ὀπίσω περισσότερον τὰ ὅρια αὐτῶν. Ἀπὸ ἀπόψεως λειτουργίας, αἱ κωλυθεῖσαι φυλετικαὶ τάσεις πλεονεκτοῦσι μεγάλως τῶν μὴ κωλυθεισῶν. Μὴ οὖσαι ἐπιδεκτικαὶ τελείας ἱκανοποιήσεως δείκνυνται ἰδίως ἱκαναὶ νὰ δημιουργήσωσι διαρκεῖς προσηλώσεις, καθ' ὃν χρόνον αἱ ἄμεσοι φυλετικαὶ τάσεις ὑφίστανται, μεθ' ἑκάστην ἱκανοποίησιν, μέγαν ὑποβιβασμὸν ἐπιπέδου, καὶ εἰς τὸ διάλειμμα τὸ διαρρέον μεταξὺ τῆς πτώσεως ταύτης τῆς στάθμης καὶ μιᾶς νέας συσσωρεύσεως φυλετικοῦ θυμικοῦ τὸ ἀντικείμενον εἰς ὃ ἦτό τις προσηλωμένος πρὶν δύναται ν' ἀντικατασταθῇ δι' ἄλλου. Αἱ κωλυθεῖσαι τάσεις δύνανται ν' ἀναμιχθῶσιν εἰς ὅλας τὰς δυνατὰς ἀναλογίας μετὰ τῶν μὴ κωλυθεισῶν, νὰ ὑποστῶσι νέαν μεταβολὴν εἰς ταύτας, μολονότι ἐξ αὐτῶν ἐγεννήθησαν.

Γνωστὸν μετὰ ποίας εὐκολίας αἱ ἀφοσιωτικαὶ σχέσεις

φύσεως φιλικῆς, θεμελιούμεναι ἐπὶ τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ τοῦ θαυμασμοῦ, μεταμορφοῦνται, εἰς τὰς γυναῖκας ἰδίως, εἰς ἐρωτικὰς ἐπιθυμίας : τοιαῦται αἱ σχέσεις μεταξὺ διδασκάλων καὶ μαθητῶν, μεταξὺ καλλιτεχνῶν καὶ ἐνθουσιωδῶν θαυμαστριῶν.

Ἡ γέννησις μάλιστα τῶν ἀφοσιωτικῶν αὐτῶν προσηλώσεων, ὅλως ἐστερημένων προθέσεων ἐν ἀρχῇ, ἀνοίγει εὐθέως θύραν εἰσόδου εἰς τὰς φυλετικὰς λαιμαργίας. Εἰς τὴν **Εὐσέβειαν τοῦ κόμητος** *Zinzendorf* ὁ Pfister ἔδειξε διὰ ζωηροῦ παραδείγματος—μὴ ἄλλως τε μοναδικοῦ—μὲ ποίαν εὐκολίαν μεταμορφοῦται ἔντονος θρησκευτικὴ προσήλωσις εἰς σπαργῶσαν φυλετικὴν ἐπιθυμίαν. Ἐξ ἄλλου, ἡ μεταβολὴ τῶν ἀμέσων φυλετικῶν τάσεων, καθ᾽ ἑαυτὰς ἐφημέρων, εἰς διαρκεῖς προσηλώσεις, καθαρῶς τρυφεράς, εἶναι σύνηθες γεγονός, καὶ ἐπὶ τῆς μεταβολῆς ταύτης στηρίζεται κατὰ μέγα μέρος ἡ στερέωσις γάμων συναφθέντων ὑπὸ τὸ κράτος ἐμμανοῦς ἔρωτος.

Δὲν θὰ ἐκπλαγῶμεν, φυσικά, μανθάνοντες ὅτι αἱ κωλυθεῖσαι φυλετικαὶ τάσεις προέρχονται ἐξ ἀμέσων φυλετικῶν τάσεων, ὅταν ἐξωτερικὰ ἐμπόδια ἀντιτίθενται εἰς τὴν πραγματοποίησιν φυλετικῶν σκοπῶν. Ἡ ἀπώθησις ἡ ἐπιτελουμένη κατὰ τὴν ἐφησυχάζουσαν περίοδον ἀποτελεῖ ἓν ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν τούτων ἐμποδίων, ἢ καταστάντων ἐσωτερικῶν. Καθ᾽ ὅσον ἀφορᾷ τὸν πατέρα τῆς ἀρχεγόνου ὀρδῆς, παρεδέχθημεν ὅτι ἡ ἀνεπιείκειά του κατεδίκαζεν ὅλους τοὺς υἱούς του εἰς τὴν φυλετικὴν ἀποχὴν καὶ τοῖς ἐπέβαλλεν ἀφοσιώσεις κωλυθείσας ἀπὸ τὸν σκοπόν των, ἐνῷ διετήρει δι᾽ ἑαυτὸν

μόνον τὴν ἐλευθέραν φυλετικὴν ἀπόλαυσιν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν πάσης προσηλώσεως. Ὅλαι αἱ προσηλώσεις ἐφ' ὧν ἐρείδεται τὸ πλῆθος προέρχονται ἐκ κωλυθεισῶν τάσεων. Μὲ αὐτὸ ὅμως προσεγγίζομεν νέον ζήτημα, τὸ τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν ἀμέσων φυλετικῶν τάσεων καὶ τοῦ ὁμαδικοῦ σχηματισμοῦ.

Δ.—Αἱ τελευταῖαι αὐταὶ παρατηρήσεις μᾶς ἐπιτρέπουσιν ἤδη νὰ διίδωμεν κατὰ τί αἱ ἄμεσοι φυλετικαὶ τάσεις εἶναι δυσμενεῖς πρὸς τὸν ὁμαδικὸν σχηματισμόν. Ὑπῆρξε βεβαίως, διαρκούσης τῆς ἐξελίξεως τῆς οἰκογενείας, φάσις ὁμαδικῶν φυλετικῶν σχέσεων (γάμος ὁμαδικός), ἀλλ' ἐφ' ὅσον ὁ φυλετικὸς ἔρως ἀπέκτα σημασίαν διὰ τὸ ἄτομον, τοῦτο καθίστατο ἄξιον νὰ ᾖ ἐρωτικόν, καὶ περισσότερον ἔτεινεν εἰς τὸν περιορισμὸν τοῦ ἔρωτος εἰς δύο πρόσωπα -- ***μία μεθ' ἑνός***—,ὃν φαίνεται ὅτι ἐπιβάλλει ἡ φύσις αὕτη τοῦ φυλετικοῦ σκοποῦ. Αἱ πολυγαμικαὶ τάσεις ὀφείλουν νὰ ἀρκῶνται εἰς τὴν διαδοχικὴν ἀντικατάστασιν ἀντικειμένου ἔρωτος δι' ἄλλου.

Τὰ δύο ἑνούμενα πρόσωπα ἐπὶ σκοπῷ φυλετικῆς ἱκανοποιήσεως ἀποτελοῦσι, δι' ἐπιζητήσεως τῆς μονώσεως, ζωντανὴν ἀπόδειξιν κατὰ τοῦ ἀγελαίου ἐνστίκτου, κατὰ τοῦ ὁμαδικοῦ αἰσθήματος. Ὅσῳ περισσότερον εἶναι ἐρωτευμένα, τόσῳ περισσότερον ἀρκοῦνται εἰς ἑαυτά. Αἱ προσπάθειαί των ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ πλήθους ἐκδηλοῦνται ὑπὸ μορφὴν αἰσθήματος αἰσχύνης. Αἱ ἐξόχως βίαιαι συγκινήσεις, ὑποδαυλιζόμεναι ὑπὸ τῆς ζηλοτυπίας, χρησιμεύουσι πρὸς προστασίαν τοῦ ἀντικειμένου τῆς φυλετικῆς

ἐκλογῆς κατὰ τῆς βλάβης τῆς δυναμένης νὰ προκύψῃ δι᾽ αὐτὸ ἐξ ὁμαδικῆς προσηλώσεως. Μόνον ὅταν ἡ τρυφερότης, ἤτοι ὁ προσωπικὸς χαρακτὴρ τῆς ἐρωτικῆς σχέσεως, ἐξαλείφεται τελείως ἐνώπιον τοῦ φυλετικοῦ παράγοντος, καθίστανται δυναταὶ ἐρωτικαὶ σχέσεις ἐκταθεῖσαι εἰς δημοσιότητα ἤ, ὅπως εἰς τὰ ὄργια, πράξεις φυλετικαί, ταυτόχρονοι, ὁμαδικαί. Διὰ τούτου ὅμως ἐπιτελεῖται ἀναγωγὴ εἰς προτέραν κατάστασιν φυλετικῶν σχέσεων,καθ'ἃς ἡ κυριολεκτικὴ ἀγάπη δὲν παίζει εἰσέτι κανένα ρόλον, ὅλων τῶν φυλετικῶν ἀντικειμένων θεωρουμένων ὡς ἰσοτίμων σχεδὸν κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς μοχθηρᾶς ἐκφράσεως τοῦ Βερνάρδου Shaw: «Τὸ νὰ εἶναί τις ἐρωτευμένος σημαίνει νὰ ὑπερβάλλῃ ὑπερμέτρως τὴν διαφορὰν μεταξὺ δύο γυναικῶν».

Πολυάριθμα γεγονότα φαίνονται εὐνοϊκὰ πρὸς τὴν ἀρκετὰ βραδεῖαν ἐμφάνισιν τῆς ἀγάπης εἰς τὰς μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς φυλετικὰς σχέσεις· συνεπῶς καὶ ἡ μεταξὺ φυλετικοῦ ἔρωτος καὶ τῆς ὁμαδικῆς προσηλώσεως ἀντίθεσις εἶναι καὶ αὐτὴ ἐπίσης καθυστερημένη. Λοιπόν, ἐκ πρώτης ὄψεως,ἡ ὑπόθεσις αὕτη εἶναι ἐκ φύσεως ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸν μῦθόν μας τῆς ἀρχεγόνου οἰκογενείας. Μήπως διὰ τῆς ἀγάπης πρὸς μητέρας καὶ ἀδελφοὺς δὲν ὠθήθη ἡ μερὶς τῶν ἀδελφῶν εἰς τὴν δολοφονίαν τοῦ πατρὸς καὶ δὲν εἶναι δύσκολον νὰ φαντασθῇ τις τὴν ἀγάπην αὐτὴν ἄλλως ἢ ὡς ἀρχέγονον ἀγάπην, ὁλόκληρον, ἤτοι μῖγμα τέλειον τρυφεροῦ καὶ αἰσθητικοῦ ἔρωτος ; Κατόπιν ὅμως σκέψεως παρατηρεῖ τις ὅτι ἡ ἀντίρρησις αὕτη κατὰ βάθος εἶναι βεβαίωσις. Μεταξὺ τῶν ἀντιδράσεων τῶν προκαλουμένων ὑπὸ τοῦ κατὰ τοῦ πα-

τρὸς ἐγκλήματος ἀναφαίνεται ἡ ἐγκαθίδρυσις τῆς τοτεμικῆς ἐξωγαμίας, ἤτοι ἡ ἀπαγόρευσις πάσης φυλετικῆς σχέσεως μὲ τὰς γυναῖκας τῆς οἰκογενείας, τρυφερῶς ἐκ παιδικῆς ἡλικίας ἀγαπωμένας. Χάσμα λοιπὸν ἠνοίχθη μεταξὺ τοῦ τρυφεροῦ μέρους καὶ τοῦ φυλετικοῦ τοιούτου τοῦ ἄρρενος ἔρωτος, χάσμα οὗ τὰ ἀποτελέσματα εἶναι καὶ εἰς τὰς ἡμέρας μας ἔτι αἰσθητά. Κατ᾽ ἀκολουθίαν τῆς ἐξωγαμίας ταύτης ὁ ἄνθρωπος ὑποχρεοῦται νὰ ἱκανοποιῇ τὰς φυλετικάς του ἀνάγκας μὲ γυναῖκας ξένας αἵτινες οὐδὲν τοῦ ἐνέπνεον αἴσθημα ἀγάπης καὶ τρυφερότητος.

Εἰς τὰ μεγάλα τεχνητὰ πλήθη, οἷα ἡ ἐκκλησία καὶ ὁ Στρατός, δὲν ὑπάρχει θέσις διὰ τὴν γυναῖκα ὡς φυλετικὸν ἀντικείμενον. Αἱ ἐρωτικαὶ σχέσεις ἀνδρὸς-γυναικὸς μένουσιν ἐκτὸς τῶν ὀργανισμῶν τούτων. Καὶ εἰς τὰ πλήθη ἔτι τὰ συγκεκροτημένα ἐξ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν αἱ φυλετικαὶ διαφοραὶ δὲν παίζουσι ῥόλον. Δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ ἐρωτήσῃ τις ἂν τὸ θυμικὸν τὸ συγκρατοῦν τὴν συνοχὴν τῶν πληθῶν εἶναι φύσεως ὁμοφύλου ἢ ἑτεροφυλετικῆς, διότι τὸ πλῆθος δὲν διαστέλλεται κατὰ τὰ φῦλα καὶ παραλείπει, ὅλως ἰδιαιτέρως τοὺς σκοποὺς οἵτινες δεσπόζουσι τῆς γεννητικῆς ὀργανώσεως.

Αἱ ἄμεσοι φυλετικαὶ τάσεις διατηροῦσιν ἀτομικόν τινα χαρακτῆρα, ἀκόμη καὶ παρὰ τῷ ἀτόμῳ τῷ ἀπορροφηθέντι ἐν τῇ μάζῃ. Ὅταν ἡ ἀτομικότης αὕτη ὑπερβῇ ὡρισμένον βαθμόν, ὁ ὁμαδικὸς σχηματισμὸς ἀπειλεῖται ὑπὸ διαλύσεως. Ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία δικαιότατα συνιστᾷ τὴν ἀγαμίαν εἰς τοὺς πιστούς της καὶ τὴν ἐπιβάλλει εἰς τοὺς ἱερεῖς της,

ὁ ἔρως ὅπως συχνάκις ὤθησεν ἐκκλησιαστικοὺς εἰς ἔξοδον ἐκ τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ γυναικεῖος ἔρως θραύει τοὺς ὑπὸ τῆς φυλῆς δημιουργηθέντας ὁμαδικοὺς δεσμούς, ἀνυψοῦται ὑπεράνω τῶν ἐθνικῶν διαφορῶν καὶ τῶν κοινωνικῶν ἱεραρχιῶν, καὶ διὰ τούτου συμβάλλει μεγάλως εἰς τὰς προόδους τοῦ πολιτισμοῦ. Φαίνεται βέβαιον ὅτι ὁ ὁμόφυλος ἔρως προσαρμόζεται εὐκολώτερον μὲ τοὺς ὁμαδικοὺς δεσμούς, ἀκόμη καὶ ὅπου φαίνεται ὡς φυλετικὴ τάσις μὴ κωλυομένη· ἀξιοσημείωτον γεγονὸς τοῦτο, ἡ δ᾽ ἐξήγησίς του θὰ μᾶς ἔφερε πολὺ μακράν.

Ἡ ψυχοαναλυτικὴ ἐξέτασις τῶν νευρώσεων μᾶς ἔδειξεν ὅτι τὰ συμπτώματά των ἀπορρέουσιν ἐκ φυλετικῶν τάσεων ἀμέσων ἀπωθηθεισῶν, ἀλλὰ διατηρουμένων ἐν δράσει. Δυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν προσθέτοντες: τὰ συμπτώματα ταῦτα δύνανται ἀκόμη νὰ προέλθωσιν ἐκ τάσεων κωλυθεισῶν κατ᾽ ἀτελῆ τρόπον ἢ καθιστωσῶν δυνατὴν τὴν ἐπάνοδον εἰς τὸν ἀφανισθέντα φυλετικὸν σκοπόν. Τοῦτο ἐξηγεῖ διατί ἡ νεύρωσις καθιστᾷ ἀκοινώνητον, ὀρύσσει τάφρον μεταξὺ τοῦ ἀτόμου τοῦ ὑπ᾽ αὐτῆς προσβληθέντος καὶ τῶν ὁμαδικῶν σχηματισμῶν ὧν μετεῖχε τοῦτο. Δυναταί τις εἰπεῖν ὅτι ἡ νεύρωσις εἶναι διὰ τὸ πλῆθος παράγων ἀποσυνθέσεως εἰς τὸν αὐτὸν ὃν καὶ ὁ ἔρως βαθμόν. Οὕτω βλέπει τις ὅτι, ὁσάκις ἐκδηλοῦται ἰσχυρὰ τάσις πρὸς ὁμαδικοὺς σχηματισμούς, αἱ νευρώσεις ἐξασθενοῦσι καὶ δύνανται μάλιστα προσωρινῶς νὰ ἐξαφανισθῶσιν. Ἐδοκίμασαν, ἐξ ἄλλου, καὶ δικαίως, νὰ χρησιμοποιήσωσι τὴν ἀντίθεσιν ταύτην μεταξὺ τῆς νευρώσεως καὶ τοῦ ὁμαδικοῦ σχηματισμοῦ πρὸς θερα-

πευτικὸν σκοπόν. Ὅστις μάλιστα δὲν θλίβεται διὰ τὴν ἐξαφάνισιν τῶν θρησκευτικῶν χιμαιρῶν ἐν τῷ συγχρόνῳ πεπολιτισμένῳ κόσμῳ θὰ συμφωνήσῃ ὅτι, ἐφ᾽ ὅσον αἱ δοξασίαι αὗται ἦσαν ἰσχυραί, ἀπετέλουν διὰ τοὺς ὑπὸ τὴν σκέπην των βιοῦντας τὴν καλλιτέραν κατὰ τῶν νευρώσεων προστασίαν. Ἐπίσης δὲν εἶναι δύσκολον ν᾽ ἀναγνωρίσῃ τις εἰς ὅλας τὰς προσκολλήσεις εἰς τμήματα ἢ κοινότητας μυστικοθρησκευτικὰς ἢ φιλοσοφομυστικὰς τὴν ἔκφρασιν ἀναζητήσεως ἐμμέσου φαρμάκου ἐναντίον παντοειδῶν νευρώσεων. Ὅλον τοῦτο συνδέεται πρὸς τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τῶν φυλετικῶν τάσεων ἀμέσων καὶ κωλυθεισῶν τοιούτων.

Ἐγκαταλειφθεὶς εἰς ἑαυτὸν ὁ νευρωτικὸς ὑποχρεοῦται νὰ ὑποκαταστήσῃ τοὺς συμπτωματικούς του σχηματισμοὺς εἰς τοὺς μεγάλους ὁμαδικοὺς σχηματισμοὺς ἐξ ὧν ἀπεκλείσθη. Σχηματίζει μόνος του τὸν ἴδιον φανταστικὸν κόσμον, τὴν ἰδίαν του θρησκείαν, τὸ χιμαιρικόν του σύστημα καὶ ἀναπαράγει οὕτω τὰ ὑπὸ τῆς ἀνθρωπότητος καθιερωθέντα ὑπὸ μεταβεβλημένην ὄψιν ἥτις προδίδει τὴν ἰσχυρὰν συμβολὴν ἣν ἐπιφέρουσιν εἰς τὸ ἔργον τοῦτο αἱ ἄμεσοι φυλετικαὶ τάσεις.

Ε.—Πρὶν τελειώσωμεν, ἂς χαράξωμεν, ἀπὸ ἀπόψεως τῆς θεωρίας τοῦ θυμικοῦ, συγκριτικὸν πίνακα τῶν διαφόρων καταστάσεων ἐφ᾽ ὧν ἠσχολήθημεν : Ἐρωτικὴ κατάστασις ὕπνωσις, ὁμαδικὸς σχηματισμὸς καὶ νεύρωσις.

Ἡ ***ἐρωτικὴ κατάστασις*** ἑδράζεται ἐπὶ τῆς συνυπάρξεως τῶν ἀμέσων φυλετικῶν τάσεων καὶ τῶν ἀποπλανηθεισῶν τοῦ σκοποῦ των τοιούτων, τοῦ ἀντικειμένου ἑλκύοντος ἐπ᾽

αὐτοῦ μέρος τοῦ ναρκισσικοῦ θυμικοῦ τοῦ ***ἐγώ***. Ἡ κατάστασις αὕτη περιορίζεται εἰς τὸ ***ἐγώ*** καὶ τὸ ἀντικείμενον.

Ἡ ὕπνωσις ὁμοιάζει πρὸς τὴν ἐρωτικὴν κατάστασιν κατὰ τὸ γεγονὸς καθ' ὃ περιορίζεται ἐπίσης εἰς τὸ ***ἐγὼ*** καὶ τὸ ἀντικείμενον, ἀλλ' ἑδράζεται κυρίως ἐπὶ φυλετικῶν τάσεων κωλυθεισῶν καὶ θέτει τὸ ἀντικείμενον εἰς τὴν θέσιν τοῦ ***ἰδεώδους τοῦ ἐγώ***.

Εἰς τὸ ***πλῆθος*** (τὸν ὁμαδικὸν δηλ. σχηματισμὸν) ἡ διεργασία αὕτη ὑφίσταται ἁπλοποίησιν· τὸ πλῆθος ὁμοιάζει πρὸς τὴν ὑπνωτικὴν κατάστασιν διὰ τῆς φύσεως τῶν ἐνστίκτων ἅτινα ἐξασφαλίζουν τὴν συνοχὴν καὶ διὰ τῆς ὑποκαταστάσεως τοῦ ὑποκειμένου εἰς τὸ ***ἰδεῶδες τοῦ ἐγώ***· ἀλλά, εἰς τὸ πλῆθος, προστίθεται εἰς ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα ἡ ταυτοποίησις ἑκάστου ἀτόμου πρὸς τὰ ἄλλα, ταυτοποίησις ἥτις, κατ' ἀρχάς, κατέστη δυνατή, χάρις εἰς τὴν αὐτὴν συμπεριφορὰν ἔναντι τοῦ ἀντικειμένου.

Αἱ δύο τελευταῖαι αὗται καταστάσεις, ἡ ὕπνωσις καὶ ὁ ὁμαδικὸς σχηματισμός, εἶναι κληρονομικαὶ ἀναβιώσεις τῆς φυλογονίας τοῦ ἀνθρωπίνου θυμικοῦ, τῆς ὑπνώσεως διατηρηθείσης ὡς προδιαθέσεως, τοῦ δὲ πλήθους ὡς ἀμέσου ἀναβιώσεως. Ἡ ὑποκατάστασις τῶν κωλυθεισῶν φυλετικῶν τάσεων κωλυθεισῶν ἢ ἀμέσων εὐνοεῖ εἰς τὰς δύο ταύτας καταστάσεις τὸν χωρισμὸν μεταξὺ τοῦ ***ἐγὼ*** καὶ τοῦ ***ἰδεώδους τοῦ ἐγώ***, χωρισμὸν ὅστις ἤρξατο κατὰ τὴν ἐρωτικὴν κατάστασιν.

Ἡ νεύρωσις ἀποσπᾶται τῆς σειρᾶς ταύτης. Ἑδράζεται αὕτη ἐπίσης, ἐπὶ λεπτομερείας τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρωπί-

νου θυμικοῦ, ἐπὶ ἐκείνου ὅπερ δύναται νὰ κληθῇ διπλῆ ἄρθρωσις τῆς ἀμέσου φυλετικῆς λειτουργίας, χαρακτῆρος ὃν ἡ περίοδος νάρκης διακόπτει. Μοιράζεται μετὰ τῆς ὑπνώσεως καὶ τοῦ ὁμαδικοῦ σχηματισμοῦ τὸν μειωτικὸν χαρακτῆρα τὸν ἐλλείποντα εἰς τὴν ἐρωτικὴν κατάστασιν. Παράγεται πάντοτε ὁσάκις ἡ μετάβασις ἐκ τῶν ἀμέσων φυλετικῶν σκοπῶν εἰς κωλυθέντας τοιούτους δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῇ τελείως καὶ ἀντιστοιχεῖ εἰς σύγκρουσιν μεταξὺ τῶν τάσεων αἵτινες, ἀπορροφηθεῖσαι, ἀφομοιωθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ***ἐγώ***, ἐπραγματοποίησαν τὴν ἐξέλιξιν ταύτην, καὶ τμημάτων ἢ τεμαχίων τῶν αὐτῶν τούτων τάσεων αἵτινες, ἀποτελοῦσαι μέρος τοῦ ἀπωσθέντος ἀσυνειδήτου, ἀπαιτοῦσι, καίτοι εἶναι αἰσθήματα καὶ ἐπιθυμίαι τελείως ἀπωσθεῖσαι, τὴν ἄμεσον ἱκανοποίησίν των. Ἡ νεύρωσις κατέχει περιεχόμενον ἐξαιρετικῶς πλούσιον, διότι περιλαμβάνει, ἀφ᾽ ἑνός, πάσας τὰς δυνατὰς σχέσεις μεταξὺ τοῦ ***ἐγὼ*** καὶ τοῦ ἀντικειμένου, τόσον ἐκείνας ἐν αἷς τὸ ἀντικείμενον συγκρατεῖται ὅσον καὶ ἐκείνας εἰς ἃς ἐγκαταλείπεται τοῦτο ἢ ἀφίεται εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐγώ, καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου τὰς σχέσεις τὰς γεννωμένας ἐκ τῶν συγκρούσεων μεταξὺ τοῦ ***ἐγὼ*** καὶ τοῦ ***ἰδεώδους τοῦ ἐγώ***.

ΤΕΛΟΣ

ΤΥΠΟΙΣ Κ. ΚΑΜΙΝΑΡΗ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ„

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

	Δρ.
Ἀλφιέρη Β. Σαούλ, τραγωδία, μεταφ. Γ. Καλοσγούρου	15,—
Ἀνδρέγιεφ Ἡμερολόγιο τοῦ Σατανᾶ, μετ, Κ. Τρικογλίδη	25,—
Βουτυρᾶ Δ. Ζωὴ ἀρρωστεμένη, κι' ἄλλα διηγήματα . .	20,—
» Ὄνειρο ποῦ δὲν τελειώνει, κι'ἄλλα διηγήματα	20,—
Γαβριηλίδου Β. Αἱ γυναῖκες	10.—
Γκαῖτε Φάουστ, ἔμμετρος μετάφρ. Κ. Χατζοπούλου . .	25,—
» Ἐκλεκτικαὶ συγγένειαι, μετ. Ρ. Γρυπάρη, τόμ. 2	30.—
Γκέϊρσταμ Γ. Παλιὰ γράμματα, μεταφρ. Ι. Χρυσάφη .	10,—
Γκόρκυ Στὸ βυθό, εἰκόνες εἰς 4 μέρη, μεταφ. Κ. Σοκόλη .	15,—
Γρανίτσα Στ. Τοῦ βουνοῦ καὶ τοῦ λόγγου	25,—
Δάντη Ἡ κόλαση, μεταφ. Γ. Καλοσγούρου	25,—
Θεοτόκη Κ. Οἱ σκλάβοι στὰ δεσμά τους, μυθιστόρημα.	30,—
Καζαντζάκη Γαλάτειας Τὴ νύχτα τ' Ἅη Γιάννη . . .	12,—
Καλλιγᾶ Θάνος Βλέκας, μυθιστόρημα	30,—
Καμπύση Γ. Τὸ μυστικὸ τοῦ γάμου. - Ἡ φάρσα τῆς ζωῆς	10.—
Λασκαράτου Ἤθη, ἔθιμα καὶ δοξασίες τῆς Κεφαλονιᾶς .	25,—
Μαρίας (Βασίλισσας τῆς Ρουμανίας) Μινόλα	7,50
Μεριμὲ Πρ. Κολόμβα, μετάφρασις Ν. Γ. Πολίτου . .	15.—
Μουστοξύδου Στοιχεῖα Αἰσθητικῆς	12,—
Μπεντιὲ Ἰωσ. Τριστάνος καὶ Ἰζόλδη, μετάφρ. Ν. Βεντήρη	15,—
Νικοντέμι Δαρ. Ἡ δασκαλίτσα, μετάφρ. Εἰρ. Δενδρινοῦ .	7,50
Νιρβάνα Παύλου Ἐκλεκταὶ σελίδες	15,—
» » Τὸ ἀγριολούλουδο, μυθιστόρημα . .	30,—
Ντοστογιέβσκη Θ. Ὁ παίκτης, μυθιστόρ. μετάφ. Φιλήντα .	16,—
Ξενοπούλου Φοιτηταί, δρᾶμα εἰς τρεῖς πράξεις . . .	10,—
Παλαμᾶ Κ. Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης	12,—
Πλάτωνος Ἀπολογία Σωκράτους, μετάφ. Π. Νιρβάνα . .	9,—
Πουτσίνι Π. Ἀνατριχίλες, διηγήματα, μετάφ. Μ. Κόκκαλη	9,—
Ρύδβεργ Β. Ρωμαϊκοὶ θρῦλοι, μετάφρασις Ι. Ε. Χρυσάφη	12,—
Σαίξπηρ Μακβέθ, ἔμμετρος μετάφ. Κ. Θεοτόκη . . .	18,—
Σκίπη Ἀνθολογία (1899 - 1919), ποιήματα	30,—
Σλουμπερζὲ Γ. Βυζαντινὰ Ἱστορήματα, μετάφ. Ὀρ. Σχινᾶ	10,—
Σολωμοῦ Δ. Τὰ ἰταλικὰ ποιήματα	9,—
Στρίντμπεργ Αὐγ. Ὁ Μονάχος μετάφρ. Ι. Ε. Χρυσάφη	15,—
Ταγὸρ Ρ. Λυρικὰ ἀφιερώματα, μετάφρ. Κ. Τρικογλίδη	7,50
Τολστόη Λ. Ἡ θρησκεία μου	12,—
» Ἄννα Καρένινα, τόμ. Α'	30,—
Τσένζορ Ἡ μονάκριβη, μετάφρ. Ι. Βεργωτῆ	9,—
Φρὰνς Α. Ὁ Κραινκεμπίλης κλπ., μετάφ. Α. Πρωτοπάτση	18,—
Φωσκόλου Μάρκου Ἀντωνίου (1669) Ὁ Φορτουνᾶτος .	36.—
Χρηστομάνου Ἡ κερένια κούκλα· μυθιστόρημα . . .	20,—
Ψυχάρη Γ. Σὰ λάμπει ὁ ἥλιος	30,—
» Δύο ἀδέρφια	30,—